

KISS LÁSZLÓ

ÉGNEK LEGSZEBB AJÁNDÉKA

Barangolás a himlő elleni védőoltás
magyarországi kultúrtörténetében

Kiss László orvostörténeti kötetei

Kiss László – Ozogány Ernő – Lacza Tihamér: A magyar tudomány évszázadai. Magyar orvosok, mérnökök, tudósok. Tudománytörténeti arcképek és tanulmányok. Pozsony, 1994. Madách-Posonium. 216 p.

Kiss László – Ozogány Ernő – Lacza Tihamér: A magyar tudomány évszázadai. II. Magyar orvosok, mérnökök, tudósok. Tudománytörténeti arcképek és tanulmányok. Somorja, 1996. Méry Ratio. 210 p.

Kiss László: Kínok tövisében – Nagy emberek – hétköznapi kórok. Dunaszerdahely, 1997. Lilium Aurum. 122 p.

Kiss László – Lacza Tihamér – Ozogány Ernő: Gondolatokból épült katedrális. Magyar orvosok, mérnökök, tudósok. Tudománytörténeti arcképek és tanulmányok. Pozsony, 2001. Madách-Posonium. 624 p.

Kiss László: Doleo – ergo sum. A világirodalom nagyjainak patográfiája. Dunaszerdahely, 2001. Lillum Aurum. 183 p.

Kiss László: Orvostörténeti helynevek a Felvidéken. Dunaszerdahely, 2006. Lilium Aurum. 213 p.

Kiss László: Kazinczy sógora, Zemplén főorvosa: Dercsényi János. Függelék: A Tokaji Bornak természetéről szűréséről és forrásáról. Utószó: Tomcsányi Pál. Bp. – Dercen, 2009. Hódmezővásárhely-Tabáni Református Egyházközség. 331 p.

Kiss László: Az orvostudomány felvidéki történetéből. Szakmailag ellenőrizte és az ajánlást írta: Szállási Árpád. Sajtó alá rendezte: Gazda István. Piliscsaba, 2010. Magyar Tudománytörténeti Intézet. 392 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 77.)

Kiss László – Lacza Tihamér – Ozogány Ernő: Zsinórpádlás. [Šamorín], 2013. Méry Ratio. 239 p.

Weszelovszky Károly: A reform égető szüksége. Dr. Weszelovszky Károly 1865-ös javaslata a közegészségügy rendezéséről. Szerkesztette, a bevezető tanulmányt és jegyzeteket írta: Kiss László. Pozsony, 2013. Madách-Posonium. 144 p.

Kiss László: Adalékok az egészségtan oktatásának történetéhez. A dietetikától a társadalomegészségtanig. [Keszthely], 2014. Balaton Akadémia Kiadó. 50 p. (Szent György könyvek)

Kiss László: A jó palócok és tót atyafiak orvosai. Az előszót írta: Dörnyei Sándor. Bp., 2015. Magyar Tudománytörténeti Intézet. 168 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 106.)

KISS LÁSZLÓ

Égnek legszebb ajándéka

**Barangolás a himlő elleni védőoltás
magyarországi kultúrtörténetében**

**Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet
Budapest, 2017**

MAGYAR TUDOMÁNYTÖRTÉNETI SZEMLE KÖNYVTÁRA 119.

A kötet kiadását támogatták:
a Magyar Tudományos Akadémia

és Kiss László lánya, Kiss Emese

Az előszót írta:

Dr. Kovács László

gyermekgyógyász, egyetemi tanár
Comenius Egyetem Orvosi Kar, Pozsony

Sajtó alá rendezte:

Dr. Gazda István

igazgató
Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet

Szakszerkesztő:

Bodorné Sipos Ágnes

Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet

© Dr. Kiss László, 2017

ISBN 978-615-5365-22-5

ISSN 1416–5368

*Az első borítón: Giulio Monteverde 1878-ban készített Jenner-szobra
A hátsó borítón: James Gillray karikatúrája 1802-ből*

Nyomdai előkészítés: Tordas és Társa Kft.
Nyomdai kivitelezés: Monobit Nyomda Kft.

Tartalomjegyzék

Előszó (<i>Dr. Kovács László</i>)	7
Az első variolációk Európában – Lady Montagu és Raymann János	9
A varioláció nyolcvan éve Magyarországon (1721–1801) – Raymanntól Hell Jánosig	15
Egy felséges ötlet – XII. Károly, svéd király hozzájárulása a varioláció európai megismeréséhez	21
„Azon lelkesedésnél fogva”, avagy ki volt a magyar Jenner?	27
„Csak botot nel!” A védhímlőoltás hatósági megszervezése Magyarországon a 19. század első felében, avagy a megyék viszonyulása a hímlő elleni védőoltáshoz	33
A magyarországi hímlő elleni oltóintézetek és az oltóanyaggal való ellátás története 1890-ig	55
Az antivakcinációs mozgalmak Magyarországon	75
Emberi vagy állati oltóanyag – ez itt a kérdés	87
„Rossz keresztény, rossz felebarát és rossz hazafi”. Az egyházak szerepe a hímlő elleni védőoltás elterjedésében	99
A hímlőoltási küzdelem kevésbé ismert szereplői	112
A vakcináció kezdetei Pozsonyban – Kolbány Pál és Schönbauer Mihály elfeledett érdemei	126
Függelék	
A hímlőoltásban kiválók kitüntetése 1835-ben	135
Betűrendes névmutató	137

AJÁNLÁS

*Ajánlom könyvemet a magyar orvostörténet-írás nagy öregjének,
a 90 éves Dr. Dörnyei Sándornak, akinek önzetlen és szakszerű segítsége nélkül
e kötet nem született volna meg.*

Előszó

Nagyon nehéz sorrendet állítani azon orvostudományi felfedezések között, amelyek az emberiség létét, az emberek életminőségét döntő módon befolyásolták. A fertőző betegségek, s közülük időrendben elsőként a (fekete) himlő elleni védekezés kétségtelenül e kategória élbolyába tartozik. A himlő évszázadokon át korlátlanul tizedelte Európa s a világ lakosságát. 220 éve, 1796-tól kezdték Európában bevezetni a Jenner-féle himlőoltást, amely jelentősen csökkentette a megbetegedések számát. Legnehezebb volt legyűrni a társadalmi ellenállást. Háromnegyed évszázadba telt, amíg ezt az egyszerű és végtelenül fontos eljárást a civilizált országokban sikerült általánossá tenni, míg belátták, hogy törvény erejével kell elrendelni a kötelező és ismételt védőoltást, másképp a járvány nem fékezhető meg. 1875 körül a civilizált országokban bevezették a kötelező oltást és további száz év múltán 1980-ra a himlőjárvány a világon gyakorlatilag megszűnt. Így, hála a védőoltásnak, a himlő lett az első olyan fertőző megbetegedés, melytől az orvostudomány teljesen és végleg megszabadította az emberiséget.

Bizonyos értelemben esetleges, hogy kinek a neve maradt fenn a köztudatban, s kinek tulajdonítunk egy-egy felfedezést. Ha vannak is tetten érhető időpontok és konkrét kutatóhoz köthető bejelentések, a fejlődés mindig folyamatos. Egyaránt fontosak azok a személyek is, elsősorban fiatal orvosok, akik idejében felismervén az új felfedezés jelentőségét azt úttörőként támogatták és annak széleskörű elterjesztését lehetővé tették. Nekik állít méltó emléket Kiss László docens legújabb könyve, mely illeszkedik a szerző előző igényes kötetéhez. Az ismert felvidéki magyar orvos, író, orvostörténész híven korábbi munkáihoz ezúttal is azt a kérdést veszi górcső alá, hogy mikor jutott el egy adott orvosi újítás, gyógy mód vagy felfedezés híre Magyarországra (azon belül is szűkebb pátriájába, mely az adott időszakban meghatározó helyet foglalt el az ország történelmi fejlődésében), s vajon a mi orvosaink is hozzájárultak-e a fejlődéshez?

A jól megírt, olvasmányos és irodalmi hivatkozásokkal részletesen dokumentált mű nemcsak témaválasztása miatt, de időzítésére nézve is fontos munka. A védőoltások története több mint két évszázados. Mára több nemzedék élte le életét az utolsó nagy himlőjárványok óta s a világ már-már megfélekedett e hajdani legkíméletlenebb ellenségéről! Pedig, ahogy azt a könyv is láttatja, az út nem volt egyszerű. Az oltások bevezetése egyáltalán nem ment simán, a vakcina hívei a hagyományon alapuló szokások és előítéletek tömkelegével találták szemben magukat. Meglepőnek tűnhet, de az oltásellenes kampány az utóbbi évtize-

dekben visszaköszönni látszik, amiben nagy szerepe van a misztifikációnak. Pedig a tudomány határozottan az egyik oldalon áll, s a tudományos álláspont legjobb reklámja továbbra is a fekete himlő megszűnése, eradikációja. Remélhető, hogy a jelen munka a himlőoltás hazai történetének, sikereinek és nehézségeinek felelevenítésével, valamint támogatóinak megidézésével további muníciót nyújt az oltások iránti bizalom megerősítéséhez.

Dr. Kovács László
gyermekgyógyász, egyetemi tanár
Comenius Egyetem Orvosi Kar, Pozsony

Az első variolációk Európában – Lady Montagu és Raymann János¹

A vírus okozta valódi himlő (*Variola vera*) ősidők óta az emberiséget tizedelő nagy csapások közé tartozott. Érthető tehát, hogy az emberek nemcsak a pestisnél „bevált”, a járványos gócból történő meneküléssel, hanem egyéb módon is próbáltak védekezni a himlő ellen. Kínában már a Krisztus előtti időkben nemcsak azt figyelték meg, hogy aki átvészelte a himlőt, az többé nem betegedett meg, hanem azt is, hogy a védettség megszerzéséhez elég csak egy „kicsit” megbetegedni. Ezért a beteg himlőhólyagjainak váladékát vagy a pörkök porát a még egészséges ember orrának nyálkahártyájára juttatták. Kínától nyugatabbra, a mai Törökország területén a még egészséges ember bőrét megkarcolták és az így ejtett sebbe vitték be a himlőhólyag tartalmát. Az orvostörténet-írás ma ezt az eljárást a variola nevéből variolációnak vagy – a kertészektől vett hasonlaltal – inokulációnak (oculus: szem, rügy) azaz oltásnak (szemzésnek) nevezi.

E hatékony, ám kockázatos megelőzési módot – általában ezer így beoltott közül négyenél súlyos, valódi himlő alakult ki halálos kimenetellel – a konstantinápolyi angol követ felesége, lady Mary Worthley Montagu (1689–1762) hozta be Európába.² A lady 1717 elején utazott el férje után, Magyarországon keresztül: Bécs – Győr – Neszmély – Buda – Adony – Földvár – Mohács – Eszék – Vukovár – Pétervárad útvonalat követve. Útjáról levelekben tájékoztatta nővérét és barátját, Alexander Pope (1688–1744) angol költőt. Leveleinek első kiadása halála után 1763-ban jelent meg és hamar nagyon népszerű lett. A lady ugyanis elsőként adott személyes élménybeszámolót a háremek és török fürdők³ európaiak számára egzotikus világáról. Meghatározó közvélemény-formáló munkáját azóta sokan bírálták, az elsők közt egy franciaországi kuruc emigráns fia, François de Tott, azaz Tóth Ferenc (1733–1793), aki emlékirataiban a lady több leírását „agyszüleménynek” tartja.⁴ A lady magyar vonatkozású leveleit Szamota István tette

¹ A fejezet alapjául szolgáló publikációm: Lady Montagu kontra Raymann – az első variolációk Európában. A 85 éves Dörnyei Sándor tiszteletére. = Orvosi Hetilap 152 (2011) No. 44. pp. 1782–1784.

² Friedman, Meyer – Friedland, Gerald W.: *Medicine's 10 greatest Discoveries*. New Haven and London, 1998. Yale University Press. pp. 66–67.

³ Carey, John: *Eyewitness to History*. Cambridge, Massachusetts, 1987. Harvard University Press. pp. 209–211.

⁴ Tott, Francois baron de: *Emlékiratai a törökökről és a tatárokról* (az 1785-ben megjelent francia kiadás alapján). Szombathely, 2008. Vasi Szemle Szerkesztősége. p. 36.

közzé 1891-ben – ezekből idézzük a híressé vált szentenciát: „Valóban nincs a világon szomorúbb, mint Magyarországon utazni...”.⁵ Mary korának egyik legszebb arcú asszonya volt; 1717-ig. Megérkezve ugyanis Konstantinápolyba, himlőben betegedett meg. A fertőzést túlélte, azonban arcán ott maradtak a csúf, himlő okozta hegek. Amikor még ugyanazon évben kislánynak adott életet, angol orvosa Charles Maitland (1677–1748) – Roy Porter szerint csak seborvos volt⁶ – a szülés levezetéséhez segítségül hívott egy helybéli orvost, Emanuel Timonit. Timoni már évek óta sikerrel alkalmazta a konstantinápolyi görögök himlő elleni védekezését, sőt 1713-ban tapasztalatait „*Historia variolarum, quae per insitionem excitantur*”, azaz „Az oltással kiváltott himlő leírása” címen nyomtatásban meg is jelentette. Timoni látva a lady himlőhelyes arcát, rábeszélte őt, ne tegye ki gyermekeit hasonló veszedelemnek⁷. Timoni tanácsára a követné 1718. március 18-án, még Konstantinápolyban beoltatta hatéves fiát.⁸ Amikor Maitland kíséretében hazatért Angliába, a Királyi Orvosi Társaság jeles tagjainak szeme láttára Maitland beoltotta lady Montagunak Konstantinápolyban született kislányát is. A sikeres oltás ellenére sokan kételkedtek a varioláció hasznosságában. Mary jól tudta: az áttöréshez a királyi családból kell valakit meggyőznie. Végül is a walesi hercegnő, Caroline hajlandónak mutatkozott gyermekeit beoltatni azzal a kikötéssel, hogy előbb próbálják ki hat halálra ítélt és két árvaházi gyermekén. Halálraítélet nem volt gond találni, hiszen a 18. században, Angliában kétszáznál is több vétségért járt halálbüntetés.⁹

Az orvostudomány nagy szerencséjére a 8 oltás közül 7 sikeres volt. Így indult útjára Angliában a varioláció – 1735-ig 850 ember részesült himlő elleni védőoltásban.¹⁰

Valahányszor egy-egy újabb orvosi újításról, gyógymódról, felfedezésről esik szó, azonnal felmerül a kérdés: és mi volt Magyarországon, mikor jutott el hozzánk a híre, netán a mi orvosaink is hozzájárultak a taglalt felfedezéshez? Nos, a variolációval kapcsolatban nem kell szégyenkeznünk, sőt, ellenkezőleg! Mégis orvostörténészeink gyakran megfélelkeznek róla, vagy csak röviden és pontatlanul tesznek említést arról a tényről, hogy az európai kontinensen az első variolációs kísérletet magyar földön végezték el, 1721-ben. Megvalósítója Raymann (Reiman) János Ádám (1690–1776) Eperjes városi orvosa volt. Az oltás

⁵ Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten, 1054–1717. Összegegyűjtötte és jegyzetekkel kísérte Szamota István. Bp., 1891. Franklin Társulat. p. 449.

⁶ Vö. Porter, Roy: *The greatest benefit of mankind. A medical history of humanity from antiquity to the present.* London, 1997. Harper and Collins. (Cseh kiadása: *Největší dobrodiní lidstva. Historie medicíny od starověku po současnost.* Praha, 2002. Prostor Knižní klub. p. 310.)

⁷ Friedman–Friedland id. műve p. 68.

⁸ Gordon, Richard: *The Alarming History of Medicine.* London, 1993. (Cseh kiadása: *Podivuhodné dějiny lékařství.* Praha, 1995, Melantrich. p. 54.)

⁹ Szántó György Tibor: *Anglia története.* Bp., 1986. Kozmosz Könyvek. p. 153.

¹⁰ Friedman, Meyer – Friedland, Gerald W.: *Medicine's 10 greatest Discoveries.* New Haven and London, 1998. Yale University Press. p. 68.

történetét a magyar orvostörténet-írás atyja, Debrecen városának főorvosa, Weszprémi István, híres négykötetes latin nyelvű orvosi életrajz-gyűjteményének I. kötetében, 1774-ben így adta elő:¹¹

„Még mielőtt Worthley-Montaguné, akinek a férje Konstantinápolyban volt követségben, visszatért volna vele Londonba és a himlő-átültetésnek, a bizánci¹² görögöktől elsajátított (de a kínaiaknál régóta ismeretes) módjára, egy saját fián végrehajtott kísérlettel, szigetlakó honfitársait kitanította volna, a mi Raymann honfitársunk régóta jól ismerte a himlőoltást, mert értesült róla görögöktől és örményektől... az oltáspróbát már 1721 előtt megcsinálta. Így aztán alaptalannak tűnik a britek ama dicsekvése, hogy Európa többi népét ők tanították meg erre a mesterfogásra.”

Alig tíz év múltán a Szatmár megyei Nagybánya városának „rendes fizikusa”, Báti János magyarul is megerősítette Weszprémi állítását. Báti lefordította a svéd Nils Rosén von Rosenstein (1706–1773) uppsalai professor 1765-ben kiadott gyermekgyógyászatának német nyelvű változatából a himlőbeoltást taglaló fejezetet. A Kolozsvárott, 1785-ben kiadott könyv előszavából idézünk:

„...leg-elsőben majd minden Europai nemzetségek között a Magyaroknak eset tudtára ezen módja a himlő orvoslásának, meg-tanulván azt a Törökországra kereskedő Görögök és Örményektől Doctor Raymann Sáros Vármegeyének és Eperjes Várossának Physicussa, és azzal próbát-is tévén már 1721-dik Esztendő előtt...”¹³

Weszprémi személyesen is megfordult a brit szigeteken, saját tapasztalatokat szerzett az akkoriban már ott általánosan elfogadott himlő elleni oltásról; mind ő, mind Báti Raymannak kortársa volt – így állításukat hitelesnek tekinthetjük. Mégis jól tette Weszprémi, hogy így fogalmazott „alaptalannak tűnik” a britek dicsekvése. Mert – tetszik, nem tetszik – a britek „dicsekvése” megalapozott: valóban ők voltak a varioláció úttörői. Talán Weszprémi e heveségének is „köszönhető”, hogy a „britek” mindmáig nem vesznek tudomást Raymann kísérleteiről.

¹¹ Weszprémi, Stephanus: Succincta Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia. Centuria Prima. Lipsiae, MDCCLXXIV. – Az idézet helye a reprint kiadásban: Weszprémi István: Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. Első száz. Ford.: Kővári Aladár. Bp., 1960. Medicina. p. 311. (Orvostörténeti könyvek – Libri historiae medicae)

¹² Bizánci azaz konstantinápolyi. Konstantinápoly ókori neve Bizantion volt. 330-ban a Kelet-római (Bizánci) birodalom székhelyévé tette Constantinus császár – ekkor lett a város neve Konstantinápoly (ma: Isztambul, Törökország).

¹³ Rosenstein Rosen Miklós... Az Hojagos és Veres Himlőnek Gyógyítására és Bé-Oltására való Út Mutatása, mellyet... a fenn Nevezett Urnak A Gyermekek Nyavalyájáról Irt Könyvéből ki-szaksztván, Magyar Nyelvre fordított Báti János... Kolozsvárt, a Ref. Coll. betűivel 1785. pp. 4–5.

Az utóbbi évek legjobb orvostörténeti összefoglalója, a már hivatkozott Roy Porter több százoldalas „Az emberiség legnagyobb jótéteménye” c. munkája, még csak a nevét sem említi Raymannak. Szerény vigasz számunkra, hogy Timoni neve sem szerepel a himlő megelőzéséről írt fejezetben. Weszprémit, s az őrá hivatkozók állítását Raymann prioritásáról már 1902-ben megcáfolta egy pozsonyi orvostörténész, Vámosy István, sőt, az „Orvosi Hetilap” hasábjain publikált tanulmányában azt állította, hogy Raymann „1721 előtt egyáltalán nem végzett oltást”.¹⁴ Ennek ellenére, ugyanebben a lapban még 1973-ban is az olvasható – a forrás megadása nélkül –, hogy „Magyarországon Raymann Ádám eperjesi főorvos már 1721 előtt végzett oltásokat”.¹⁵ Ez azért is megdöbbentő, mert három évvel korábban, Raymann halálának bicentenáriuma ürügyén Duka Zólyomi Norbert ugyanezen lap hasábjain szögezte le, hogy Raymann úttörő himlőoltási kísérletét 1721-ben végezte.¹⁶

Természetesen nem az lényeg, kinek van igaza, Weszpréminek-e vagy Vámosynak, hanem az, hogy mi tehát a „történelmi igazság”, melynek érdekében az utóbbi szót emelt: mikor oltott Raymann – 1721 előtt vagy után?

A legjobb mód az igazság kiderítésére az eredeti, tiszta forrásokból való merítés. Ez esetben e forrás a magyarok által Boroszlónak, német nyelven Breslawnak, mai lengyel néven Wrocławnak nevezett városban az idő tájt megjelenő német nyelvű újság, a „Sammlung von Natur und Medicin... Geschichten”. E forrásból nyert adatokat tette közzé Anton Bartunek, a kitűnő szlovák gyógyszerésztörténész is a „Fyzikus Rayman” c., 1990-ben megjelent szlovák nyelvű Raymann-monográfiájában. Bartuneknek aránylag könnyű dolga volt, hiszen az ominózus oltást illetően a Vámosy által elkezdett nyomozást egy másik kiváló pozsonyi orvostörténész, a már említett Duka Zólyomi Norbert folytatta. Bartunek Duka Zólyominak a szlovák és cseh szaklapokban publikált tanulmányaiból profitált, mi viszont egy – a magyar orvostörténészek előtt is kevésbé ismert – magyar nyelvű összefoglalójára hivatkozunk.¹⁷

E dolgozatból idézzük a témánk szempontjából fontos adatokat. Duka Zólyomi áttekintette az említett boroszlói lapnak a himlővel foglalkozó írásait. Csupán az érdekesség kedvéért jegyezzük meg, hogy ezek a „Von Witterungs Krankheiten” azaz „Időjárással összefüggő betegségekről” c. rovatban jelentek meg, utalva a kor általános felfogására, mely a járványokat az időjárás változásával

¹⁴ Vámosy István: Raymann János Ádám (1690–1770) és a védhimlőoltás. Néhány szó a történelmi igazság érdekében. = Orvosi Hetilap 46 (1902) No. 13. pp. 225–226.; No. 14. pp. 242–243.

¹⁵ Friedrich Ildikó: „A himlő veszedelmei ellen való orvosság”. Edward Jenner halálának 150. évfordulójára. = Orvosi Hetilap 114 (1973) No. 6. pp. 336–338.

¹⁶ Duka Zólyomi Norbert: 200 éve halt meg Raymann János, a himlőoltás úttörője. = Orvosi Hetilap 111 (1970) No. 50. pp. 2969–2970.

¹⁷ Duka Zólyomi Norbert: Fejezetek a himlőoltás történetéből. In: Új Minden Gyűjtemény 2. Pozsony (Bratislava), 1983. Madách Kiadó. pp. 35–54.

hozta kapcsolatba (lásd például a bárányhimlő nevét a németeknél: Windpocken – szélhimlő).

1717 augusztusában jelent meg a „Von neuen oder ungewöhnlichen Blatter medicamentis und Curen”, azaz „A himlő új és szokatlan gyógyszereiről és gyógy módjairól” című dolgozat, a szerző neve nélkül. Mind Duka Zólyomi, mind Bartunek meggyőződéssel állítja, hogy a szerző Raymann volt. A török földön, Szmirnában (ma: Izmir) működő Giacomo Pilarino (1659–1718) 1715-ben Velencében jelentette meg könyvét az arrafelé használatos népi himlőoltási módszerről. Mivel az említett cikk szerzője pozitívan nyilatkozott Pilarino eme közleményéről, Duka Zólyomi úgy véli, hogy Raymann 1717-ben már ismerte az oltás technikáját, de még nem szánta rá magát arra, hogy orvosi gyakorlatában kipróbálja azt.

A kipróbálásra csak négy év múlva került sor. Erről az említett folyóirat augusztusi és szeptemberi számában, már nevének aláírásával közzétett, az 1721-es eperjesi járvány históriájáról szóló „jelentésében” tesz említést. Nehogy két és fél éves Mária lánya is megkapja a himlőt, Raymann a kislány karján két bevágást tett és ebbe a sebbe beletörölte a még meleg nyirkot, amelyet a már himlőben leledző fia egyik himlőhólyagjából nyert. Az oltás helyét egy fél dióhéjjal befedte és a sebet bekötözte. „Ez volt tehát Európában – Anglián, valamint az akkor török fennhatóság alá tartozó részeken kívül – az első, orvostól véghezvitt himlőoltás” – summázza kutatásai eredményét Duka Zólyomi 1983-ban.¹⁸

Az 1721-es dátum megerősítésére Bartunek közölt már említett monográfiájában¹⁹ újabb adatot. Raymann 1727-ben az erfurti „Miscellanea physico-medica-mathematica oder ... Nachrichten von Physical- und Medicinischen... Geschichten” nevű lapban egy újabb írást publikált az 1727 őszen uralkodott himlőjárványról. Ennek során másodszor is oltott, ismét saját, 5 éves János Ádám nevű fiát oltotta be a már hólyaggal teli Charitas nevű húga testéről nyert nyirokkal.

„Idősebb lányom, akibe 1721-ben szintén beoltottam a himlőt, kiszolgálta a két beteg gyermeket, sőt még az ágyukba is befeküdt és ennek ellenére mentes maradt a himlőtől... Ez világos bizonyítéka annak, hogy mind a természetes, mind a mesterséges variolizáció megóvja az embereket az újabb fertőzéstől” – állította Raymann 1727 őszen az erfurti lap hasábjain.²⁰

Az idézett szövegből egyértelmű, hogy Raymann valóban 1721-ben végezte el az első variolációt.

Méltán viseli a Raymann nevet 2002-től Eperjesen az ottani Šafárik Egyetem

¹⁸ Uo. p. 44.

¹⁹ Bartunek, Anton: Fyzikus Rayman. Život a dielo prešovského lekárnika a lekára. Martin, 1990. Osveta. pp. 82–83.

²⁰ Uo. p. 84.

Egészségügyi Fakultása számára beteganyagot biztosító kari kórház. Emlékét őrzi az évente megrendezésre kerülő eperjesi Reiman-napok.²¹

Ezzel szemben a magyar orvostörténet-írás nagy adósa Raymannak, hiszen pl. a négykötetes magyar „Orvosi Lexikon” mindössze ennyit ír róla: „Sáros megyei orvos. Variolációt alkalmazott a himlő ellen”.²² A 2004-ben megjelent „Magyar Orvoséletrajzi Lexikon” Raymann címszava ugyan egy kicsit bővebb, ám az is csak ennyit jegyez meg Raymann legmaradandóbb teljesítményéről: „A himlő ellen variolációt alkalmazott”.²³ Az „egyetemi tankönyvnek” jelzett, 2007-ben megjelent „Az orvostudomány története” című mű még csak a nevét sem említi Raymannak.²⁴ A Debrecenben 2008-ban megjelent „Orvostörténelem” még mindig csak Weszprémire hivatkozva azt állítja, hogy Raymann a variola-oltást „Lady Mary Wortley-Montagu-t megelőzve, tehát 1721 előtt a gyakorlatban alkalmazta”.²⁵ Ideje végre, hogy tiszta vizet öntsünk a pohárba és azt tisztán is tartsuk!

²¹ Bár a szlovák orvostörténet-írás is többnyire a Rayman változatot használja, a tiszteletére rendezett napokat mégis „Reiman- napoknak” (Reimanove dni) nevezik.

²² Hollán Zsuzsa (főszerk.): Orvosi lexikon. IV. kötet. Bp., 1973. Akadémiai Kiadó. p. 34.

²³ Kapronczay Károly: Magyar Orvoséletrajzi Lexikon. Bp., 2004. Mundus. p. 301.

²⁴ Benke József: Az orvostudomány története. Bp., 2007. Medicina.

²⁵ Nemes Csaba: Orvostörténelem. Az egyetemes és a magyarországi medicina kultúrtörténeti vonatkozásai. Debrecen, 2008. Debreceni Egyetem Orvos- és Egészségtudományi Centrum. p. 166.

A varioláció nyolcvan éve Magyarországon (1721–1801) – Raymanntól Hell Jánosig²⁶

Raymann János (1690–1770) eperjesi városi orvos első, az európai kontinensen úttörő jellegű himlő elleni védőoltásának (varioláció) éve: 1721 – amint azt az első fejezetben tisztáztuk – már nem rejtély. Rejtély azonban, hogy a szakirodalom miért nem vett tudomást az eperjesi doktor bátor kísérleteiről és főleg: miért nem akadtak követői? Neuhold János Jakab (1700–1738) Komárom vármegye orvosa 1736-ban „Fundamentomos oktatás”-t adott ki Sopronban, magyar nyelven arról, hogy mi a teendő „Himlő és Kanyaró előtt, benne és utánna”. Nemcsak hogy nem említi kollégája, Raymann kísérletét, hanem könyve előszavában azt írja, hogy „mennyi időtül fogva híresedett el Magyar országban? [értsd: a himlő] és más efféle haszontalan kérdéseket, p.o. az himlőnek bé oltásáról, akarva ki hagytam...”.²⁷ Igaz, jelzi, hogy a kihagyott dolgokról egy újabb könyvében fog írni – e terve megvalósulását azonban fiatalon, 1738-ban bekövetkezett halála megakadályozta. E fejezetben Neuhold tervét próbáljuk meg valóra váltani: közléteni az egyik „haszontalan”, a himlő „bé-oltásra” vonatkozó kérdésre, a korabeli irodalomból begyűjtött válaszokat.

Félévszázadnak kellett eltelnie ahhoz, hogy Raymann kísérlete bekerüljön az orvosi irodalomba – igaz, pontatlanul, elvetve ezzel a későbbi félreértések magyát. Lissovinyi Sámuel Dániel (elh. 1808) 1772-ben Bécsben kiadott „kivonatában”, az „Epitome historiae variolarum” c. orvostudományi disszertációjában²⁸ ezt állította:

„A nyugati országok közül elsőként Magyarország látta meg a himlő virágzását, midőn Raymann eperjesi városi tisztiorvos 1717-ben kipróbálta az új módszer veszélyét saját gyermekén. De a kísérlet eltűnt, akár egy meteor”.

²⁶ A fejezet alapjául szolgáló publikációm: Raymanntól Hell Jánosig: a varioláció nyolcvan éve Magyarországon (1721–1801) a nyomtatott források alapján. = Orvosi Hetilap 153 (2012) No. 8. pp. 308–310.

²⁷ Neuhold János: Fundamentomos Oktatás miképpen kölessék a Gyermekkel, és más föl nevelkedett Személyekkel is a két közönséges Betegség, ugymint Himlő és Kanyaró előt, benne és utána a természet szerint való gyönge mód szerint leg bátorságosabban bánnyi. Sopron, 1736. Előszó.

²⁸ Lissoviny, Samuel Daniel: Epitome historiae variolarum. Inauguralis dissertatio medica. Viennae, 1772. Typis a Ghelenianis. 94 p. – Bővebben lásd: Dörnyei Sándor: Régi magyar orvostudományi értekezések. Harmadik kötet. Bécs: Egyetem és Josephinum. 1729–1848. Zebegény, 2010. Borda Antikvárium. p. 123.

A szöveg eredetileg természetesen latinul jelent meg, mi Duka Zólyomi fordításában közöljük.²⁹ Duka Zólyomi szerint Weszprémi István Lissovinyitől vette át az angol elsőbbséget kétségessé tévő 1717-et. Weszprémi nem ejt szót arról, miért nem lett „állócsillag” Raymann kísérletéből. Az eperjesi „meteor” eltűnésében bizonyára közrejátszott a korabeli Magyarország orvoshiánya. Valószínűleg másként alakult volna a Raymann-kísérletek sorsa, ha 1715-ben a pozsonyi diéta (országgyűlés) elfogadja Krmann Dániel (1663–1740) evangélikus lelkész javaslatát: a már akkor híres eperjesi kollégiumot emeljék egyetemi szintre, melynek legyen orvosi kara is.³⁰ A kegyvesztett II. Rákóczi Ferenc hívének számító és ráadásul nem katolikus Krmann javaslatát a diéta természetesen elutasította.

A másik használható mód a Raymann-nyitotta csapás szélesítésére, az oltás megkedveltetésére, az angliai példa, ti. az uralkodóház, ill. főnemesség példamutatása lehetett volna. Ám annak ellenére, hogy a Habsburg császári háznak félévszázad alatt 11 tagját ragadta el a himlő, az oltás csak 1768-ban juthatott be a bécsi Burgba. 1767-ben ugyanis maga a császárnő, Mária Terézia betegedett meg, amint menyét, a későbbi II. József, a „kalapos király” himlőben szenvedő második feleségét, Jozefát ápolta. (Arról a Jozefáról van szó, akit József egyebek közt azért nem akart feleségül, mert még nem esett át a himlőn!) Sajnos, József előérzete beigazolódtott, ez a hölgy is – hasonlóan József első feleségéhez – a himlő áldozata lett, és a himlő ráragadt az akkor már 50 éves anyósra, Mária Teréziára is. Ő ugyan túlélte a fertőzést, arcát azonban úgy elcsúfították a himlőhelyek, hogy többé nemigen mutatkozott a nyilvánosság előtt és a Burg valamennyi tükrét eltávolíttatta.³¹

Egy év múlva, 1768-ban, amikor egy újabb himlőjárvány grasszált Bécs városában, megtört a jég: Mária Terézia beleegyezett, hogy egy holland orvos, Jan Ingen-Housz (1730–1799) – a híres angol „inokulátor”, Dimsdale tanítványa – beoltsa Maximilián és Ferdinand nevű fiait. E döntés nem lehetett könnyű, hiszen a legfőbb egészségügyi tanácsadó, az első magyar orvosi kar szervezője, az egyébként kítűnően képzett Gerard van Swieten (1700–1772) udvari orvos ellenzte a szerinte még inkább kísérletnek, semmint bevált gyakorlatnak számító oltást. A mélyen hívő császárnőt az is támogatta beleegyezése elodázásában, hogy a bécsi orvosi kar professzora, a konzervatív Anton de Haen (1704–1776) nemcsak a katedráról, hanem 1757-ben kiadott „Questiones” c. könyvében is hirdette: Isten elrendelése, hogy mindenki átessék a himlőn.³² Később mind ő, mind Van Swieten megbarátkozott a himlőoltással. Erre utal könyve, amely „Haen Antalnak... Oktatása, miképpen lehessen a hólyagos fejér himlőket legkönnyebben

²⁹ Duka Zólyomi Norbert: Fejezetek a himlőoltás történetéből. In: Új Minden Gyűjtemény 2. Pozsony (Bratislava), 1983. Madách Kiadó. p. 42.

³⁰ Bartunek Anton: Osobnosti slovenského lekárnictva. Martin, 2001. Osveta. pp. 133–134.

³¹ Winkle, Stefan: Geisseln der Menschheit. Kulturgeschichte der Seuchen. 2. verbesserte und erweiterte Auflage. Düsseldorf–Zürich, 1997. Artemis und Winkler Verlag. p. 876.

³² Duka Zólyomi Norbert: Fejezetek a himlőoltás történetéből, p. 48.

és szerentséebben meggyógyítani...” címmel Szeli Károly (1748–1780) fordításában, 1775-ben magyarul is megjelent Bécsben. Ebben a himlő gyógyítására azt az „orvosló módot” ajánlja, „amely a bé oltott himlőknek orvosló módjától költsönöztetett”.³³

A császári példamutatást követően tehát Bécsben is megindulnak az oltások, sőt 1771-ben himlőoltási házat állítanak fel.³⁴ Valószínűleg ott szerezte Van Swieten is tapasztalatait, melyeknek leírását de Haen idézi könyvében: ³⁵

„Elég sokakat láttam olyanokat, akikbe a himlők bé oltattak... az elég tágos nyári palotában laknak vala... mind ezekre való gondviselés az Udvari Orvosok közül egyiknek adatott volt által. Minthogy pedig magamis azokhoz elég közell laktam, tizenöt iffjakon a betegségnek egész le folyását láttam a bé oltástól fogva, a ki gyógyulásig.”

Van Swieten a beoltottakon tett megfigyeléseit egy külön munkában szándékozott kiadni – ebben valószínűleg 1772-ben bekövetkezett halála akadályozta meg. A fővárosban tehát zöldtet kap lady Montagu és Raymann doktor kezdeményezése, de mi a helyzet a Lajtán innen, a Magyar Királyság területén?

Annak ellenére, hogy 1769-től orvosi kara van az országnak Nagyszombatban, s ez a kar pozitívabb hozzáállást mutat az oltáshoz, mint a bécsi,³⁶ a közhangulat még mindig nem oltáspárti. A kar egyik végzettje, a későbbiekben a századvég jeles orvosa, Fuker Frigyes Jakab (1773–1805), 1777-ben latin nyelvű értekezést ad ki „De salubritate et morbis Hungariae” (Az egészségről és betegségekről Magyarországon) címmel.³⁷ Könyve 57. számú lábjegyzetében írja:³⁸

„Óva intem a himlőoltókat, hogy ne jöjjenek Magyarországra, mert itt ennek ez operációnak az említése is gyűlölt. Eddig nem is merte megkísérelni senki ebben a királyságban.”

Szegény, csak hét éve halott Raymann, foroghatott a sírjában: honfitársa sem az ő kísérletéről, sem az 1768-ban Pozsonyban beoltott öt gyermekről nem tud – holott ez utóbbiról frissiben beszámolt a helyi lap, a „Pressburger Zeitung” május

³³ Haen Antalnak ... oktatása, miképpen lehessen a' hólyagos feje' himlőket leg könnyebben és szerentséebben meg gyógyítani, mellyet ... magyar nyelvel meg ajándékozott Szeli Károly. Bétsben, 1775. Trattner. p. 132.

³⁴ Duka Zólyomi Norbert: Fejezetek a himlőoltás történetéből, p. 49.

³⁵ Szeli Károly id. műve p. 133.

³⁶ Duka Zólyomi, Norbert: Postoj trnavskej lekárскеj fakulty k otázkam verejného zdravotníctva, najmä očkovania proti kiahňam. In: Z dejín vied a techniky na Slovensku VI. Bratislava, 1972. Vydavateľstvo SAV. pp. 251–260.

³⁷ Fuker, Frid. Jac.: De salubritate et morbis Hungariae schediasma. Lipsiae, 1777. Sumptibus Ant. Loewii bibliopolis Poseniensi. 116 p.

³⁸ Duka Zólyomi Norbert: Fejezetek a himlőoltás történetéből, p. 49.

18-i száma.³⁹ Az oltás végrehajtója valószínűleg Pozsony megye főorvosa, Hodosi Sgollanics (Skollanics) József Ferenc (1720–1785) volt, aki közreműködött az 1770-es egészségügyi alaprendelet (Generale Normativum in Re Sanitatis) megalkotásában is.⁴⁰ Sgollanics 1773-ban újra oltott, három lánykát és egy fiút. Az áttörést azonban – Bécshez hasonlóan – itt is legmagasabb szinten történt oltás hozza meg: 1781-ben egy Markmüller nevű doktor a pozsonyi várban beoltja tescheni Albertet, Mária Terézia vejét és annak feleségét, Mária Krisztinát, valamint több gyermeket.⁴¹

Ösztönzést és bátorítást kaptak az orvosok és seborvosok az új birodalmi protomedikustól, Anton Störck (1731–1803) bárótól, aki 1776-ban a „tábori és falusi borbélyok számára” írt könyvében már külön fejezetet szentelt „A himlő beoltásnak”. Könyvét Miliesz József (1730–1792) – Hatvani István veje, majd utóda a debreceni kollégiumban – 1778-ban „Orvos Könyv” címmel magyarra fordította.

„Egy friss meg-ért himlőben kell az ér-vágó lánczétát szurni, hogy a lántzétának hegyire himlős genyetség ragadjon..., s azt mindjárt ... a bé-oltandó személy karjának felső részén keresztül a felső gyenge hártya, és a bőr közé... bé-szurni...” – tolmácsolja Miliesz a protomedikus ajánlását.⁴²

Miliesz könyvét megelőzően, már 1772-ben nagytornyai Marikowzki Márton (1728–1772) Tissot-fordításában⁴³ olvasható toldalék „a himlő bé oltásáról”.⁴⁴

Az első, nem fordított, hanem magyar szerző által írt, saját tapasztalatokra építő, a himlőoltást propagáló Tanácsadás sem váratott sokáig magára. Borsod vármegye orvosa, Benkő Sámuel (1743–1825) 1781-ben Kassán azért adta ki könyvét, hogy „hol én magam jelen nem lehetek, a helységben lakozó Írás-tudók

³⁹ Uo. pp. 50–51.

⁴⁰ Lásd: Balázs Péter: *Generale Normativum in Re Sanitatis 1770. Szervezett egészségügyünk 1770-es alaprendelete. Orvosok, sebészmesterek, patikusok, bábák és a járványügy a XVIII. század magyar jogalkotásában.* Piliscsaba – Bp., 2004. Magyar Tudománytörténeli Intézet – Semmelweis Orvostörténeli Múzeum, Könyvtár és Levéltár. pp. 10–11. (Magyar Tudománytörténeli Szemle Könyvtára 51.)

⁴¹ Duka Zólyomi Norbert: *Fejezetek a himlőoltás történetéből*, p. 51.

⁴² *Orvos könyv, Mellyet méltóságos Liber Baro Störck Antal ur ő nagysága ... Német Nyelven írott. Maga Nemzete hasznára pedig minap Bétsben lakván, ugyan ott Magyar Nyelvre fordított Miliesz Josef... Első Darab. Bétsben MDCCLXXVIII. Trattner. p. 262.*

⁴³ Tissot, Simon-André (1728–1797) svájci orvos Lausanne-ban, már 1754-ben ismertté vált a himlőoltás propagálásával, 1761-ben jelent meg leghíresebb munkája, a magyarra is lefordított „Avis au peuple sur la santé”.

⁴⁴ A néphez való tudósítás miképpen kellyen a maga egészségére vigyázni. Irattatott Tissot Ur M. D. ... a Lausánai Akadémiában az Orvos Tudománynak Tanítója által. Mostan Hazánk állapottyához alkalmaztatva Magyar nyelvre fordított Nagy Toronyai Marikowzki Márton M.D. által. Nagy-Károly, 1772. Ny. Szatmári Nagy Pap István typ. által. pp. 645–671.

és Borbélyok azt olvassák”.⁴⁵ S bár a cím csak a himlő orvoslásának mikéntjét ígéri, a kis kötet harmadik része „A hójagos himlőnek bé-oltásáról” oktat. Röviden ismerteti a különféle oltási módokat – köztük a Störck által javasoltat is – magyar nyelven elsőként utalva arra, hogy „mind a természet szerént való... mind pedig a bé-oltott himlőknek genyetsége vagy vara” egyaránt hatásos.⁴⁶ Ennek azért volt nagy jelentősége, mert így lehetővé vált az oltás a járványok közti időben is – nem kellett hozzá egy éppen himlőben szenvedő hólyagjából vett „genyetség”.

Fuker korábbi borúlátása tehát túlzottnak tekinthető. Ha nehezebben is, mint Angliában vagy Oroszországban – ahol az uralkodó, II. Katalin cárnő 1764-es példamutatása után⁴⁷ és rendeletére már 1768-ban országszerte himlőoltó-házak nyílnak⁴⁸ – a 18. század utolsó évtizedében Magyarországon is elkezdődnek az oltások. Sőt, 1791-ben már magyar szerzőtől (nem fordításként és nem csak toldalékként), magyarul jelent meg oktatókönyv az oltásról – „teljesítve” így Neuhold 1736-ban tett ígéretét. A 63 oldalas kis kötetet egy fiatal szombathelyi doktor, Heisler (Háiszler) György (1761–1841) írta már a saját, a variolációval szerzett tapasztalatai alapján,⁴⁹ s ami még fontosabb, nem csak a kedvező tapasztalatokról számolt be! A Szombathelyen általa beoltottak közül egy lány meghalt, kiváltva a variolációt ellenzők vádaskodását. E vádak és a „mesterséges himlőzésről”, azaz a variolációról kialakult tévhitek oszlatására tette közzé Heisler oktatását, melynek legfontosabb részeit az 1801-ben megjelent „Orvosi Munkájában” majd újra közre adja.

1796-ban egy pozsonyi gyakorló orvos, a nagyszombati kar végzettje, Huszty Zakariás Teofil (1754–1803) már a sajtó útján hívja a szülőket, hogy a nyilvános oltáson jelen legyenek. Az ország kormányának számító Helytartótanács ugyanabban az évben az oltást az orvosok figyelmébe ajánlja. Ehhez az ajánláshoz egy Nyitra megyei orvos, Csiffáry Pál fűz megjegyzéseket:

⁴⁵ Benkő Sámuel: A hójagos himlőről való tanácsadás. Miképen kelljen a még meg nem himlőzötteket, mikor e nyavalyába esnek, orvosolni, hogy testeknek szépségeiben és épségeiben megmaradjanak, mind pedig igen kevés számmal haljanak meg. Kassa, 1781. Ny. Landerer Mihály. VI, 46 p. Andrassy Istvánnak, Krasznahorka földesurának, Borsod megye főispánjának címzett ajánlással.

⁴⁶ Benkő Sámuel id. mű p. 43.

⁴⁷ Amikor Voltaire Katalin leveléből értesült az angol Thomas Dimsdale által elvégzett oltásról, ezt írta a cárnőnek: „Nos, felséges asszonyom, Felséged igazán leckét adott a francia uraknak, a Sorbonne bölcs baglyainak s a mi összes kotnyeles és okvetetlenkedő orvosprofesszorainknak. Kisebb hercehurcával oltatta be magát, mint ahogy egy apáca lenyel egy ostyát...” Lásd: Troyat, Henri: Nagy Katalin. Ford.: Romhányi Török Gábor. Bp., 1995. Pesti Szalon Könyvkiadó. p. 219. (Regényes történelem)

⁴⁸ Winkle id. műve p. 877.

⁴⁹ Rövid vetélkedés. Mi jobb, a természetes-e, vagy a mesterséges himlőzés? Melyet a mesterséges himlőoltásnak leg-könnyebb, s leg-együgyűbb módjával együtt ki-adott Heisler György. Pozson, 1791. Weber Simon Péter. 63 p.

„Csak egyharmada, egynegyede, ritkán a fele a himlőben megbetegedettnek áll ellen a himlőnek és vészeli át, és így megfogyatkozgatva a népességet, melynek megszaporításához minden erőnkől közreműködünk. Ezért oltani kell...”⁵⁰

A nagy kockázat miatt a himlő elleni oltás első változata, a varioláció sosem vált tömegesen alkalmazott módszerré. Ennek ellenére a Bécsben megjelenő „Magyar Kurir” c. lap már nem csak a nagy halálozással járó himlőjárványokról számolhat be. 1796 elején még arról ír, hogy „vajha nemes Hazánkban is meg szűnne már valahára a himlőbeoltás éránt való bal vélekedés”.⁵¹ Pár hónappal később már örömmel közli, hogy Marosvásárhelyt „némelly elébb kelő házok” lakói is beoltatták gyermeküket ifjabb Mátyus doktossal. „Ezen jelenés Epochát fog tsinálni a Hazában” – véli a lap – mivel most „a jó példát a Nemzetnek közép rende kezdette követni”.⁵² Általános jelenség volt ugyanis, hogy a himlőoltás elsősorban a két szélsőséges réteg, a legszegényebbek és a leggazdagabbak körében terjedt, míg a „közép rend” idegenkedett a variolációtól.⁵³ A lapkiadó-szerkesztő, az eredeti orvosi hivatását az újságíróira váltó Decsy Sámuel, az idézett jelentések közreadója és kommentátora, még nem tudhatta, hogy az igazi „epochát” nem a varioláció terjedése, hanem a himlőoltás egy új módozata, a Jenner által éppen 1796-ban kipróbált vakcináció, azaz a tehénhimlővel való oltás jelenti majd. Jelenlegi ismereteink szerint Magyarországon az első vakcinációt a soproni Hell Nepomuk János végezte 1801. április 14-én.⁵⁴

A korabeli nyomtatott források alapján tehát úgy tűnik, hogy Raymann 1721-es úttörő vállalkozása csak évtizedekkel később talált követőkre. A kéziratos források tanúsága szerint viszont mások is tudtak a török birodalomban honos himlőoltásról. Így pl. Köleséri Sámuel (1663–1732), a kiváló erdélyi orvos, 1725 augusztusában ezt írta latin nyelvű levelében a havasalföldi vajda udvari orvosainak: „Mindenki tudja, hogy a törököknél létezik himlőoltás (Inoculatio variolarum), különösen az angolok bíznak benne, még a királyi háznál is kísérleteznek vele”.⁵⁵

Köleséri az így kapott adatokkal felvértezve kívánt hozzászólni az ez idő tájt a variolációról folyó nyugat-európai vitához.⁵⁶

Valószínű tehát, hogy a most vázolt magyar(országi) varioláció-história még tartogat feltáratlan fejezeteket.

⁵⁰ Duka Zólyomi Norbert: Fejezetek a himlőoltás történetéből, pp. 51–52.

⁵¹ Magyar Kurir, 1796. I. fertály esztendő. No. 12. (febr. 9.) p. 186.

⁵² Magyar Kurir, 1796. III. fertály esztendő. No. 6. (júl. 19.) p. 91.

⁵³ Duka Zólyomi, Norbert: La Faculté de Médecine de Nagyszombat et les problèmes de l'hygiène publique notamment la variolisation. = Orvostörténeti Közlemények. Vol. 57–59. (1971) p. 255.

⁵⁴ Kiss László: Ki volt a magyar Jenner? = Orvosi Hetilap 138 (1997) No. 4. pp. 224–225.

⁵⁵ Jakó Zsigmond: Köleséri Sámuel tudományos levelezése 1709–1732. Kolozsvár, 2012. Erdélyi Múzeum Egyesület. p. 177.

⁵⁶ Spielmann József: A közjó szolgálatában. Művelődéstörténeti tanulmányok. Bukarest, 1976. Kriterion. p. 157.

Egy felséges ötlet – XII. Károly, svéd király hozzájárulása a varioláció európai megismeréséhez⁵⁷

Már említettük, hogy az első himlő (variola) elleni védőoltások (varioláció) Európában Lady Mary Worthley Montagu, ill. Raymann Ádám nevéhez fűződnek. Az előbbi a konstantinápolyi angol követ feleségeként 1718-ban ismerkedett meg a török fővárosban már régóta gyakorolt inokulációval, az utóbbi pedig Eperjes városi orvosaként – görög és örmény kereskedőktől ellesve – a kontinensen elsőként oltott 1721-ben.

Lady Montagu döntését megkönnyítette, hogy az „átoltás” (ingrafting) Konstantinápolyban és környékén – főleg a görög őslakosság körében – meglehetősen elterjedt volt.

„Minden évben ezreken végzik el ezt az operációt, és a francia követ tréfásan meg is jegyezte, hogy itt úgy mennek himlőoltásra, mint másutt a fürdőzésre. Nincs példa rá, hogy bárki is belehalt volna. Gondolhatod, mennyire biztos vagyok a kísérlet veszélytelenségében, ha az én drága kisfiamon is ki akarom próbálni” – írta Lady Montagu Sarah Chriswell barátnőjének.⁵⁸

A pletykaszintű értesülést egy helybéli orvos, az évek óta Konstantinápolyban praktizáló görög Emanuel Timoni is megerősítette. Timoni a lady szülésének levezetésében segédkezve figyelt fel a hölgy arcának himlőhelyeire és elmondta neki, hogy a himlő, oltással megelőzhető.⁵⁹

Emanuele Timoni/Timoneus (1669–1720) ekkor már többéves tapasztalattal rendelkezett a konstantinápolyi védőoltásokat illetően. 1713-ban – elsőként a világon⁶⁰ – „Historia variolarum, quae per insitionem excitantur” (Az oltással kiváltott himlő leírása) címmel kis könyvet adott ki, amelyben leírta a régi kelet-ázsiai kultúrákból (India, Kína) Anatólián és Cserkeszföldön (Circassia) át Konstantiná-

⁵⁷ A fejezet alapjául szolgáló publikációm: Egy felséges ötlet – XII. Károly svéd király hozzájárulása a varioláció európai megismeréséhez. = Orvosi Hetilap 155 (2014) No. 20. pp. 793–795.

⁵⁸ Radetsky, Peter: Láthatatlan betolakodók. A vírusok és akik a nyomukban járnak. Ford.: Garai Attila. Bp., 1999. Magyar Könyvklub. p. 41. (A könyv angol nyelvű eredeti kiadása Bostonban jelent meg, 1991-ben.)

⁵⁹ Friedman, Meyer – Friedland, Gerald W.: Medicine’s 10 greatest Discoveries. New Haven and London, 1998. Yale University Press. p. 68.

⁶⁰ Ulmann, Y. I. – Ding, G.: Introduction of the Variolation „a la Turca” to the West by Lady Mary Montagu. In: 40th International Congress on the History of Medicine. Proceedings I. Bp., 2006. Akadémia. pp. 233–234.

polyba és környékére elterjedt ősrégi, járvány-megelőzési módot. Timoni „görög módszerként” mutatta be a himlőnyiroknak a homlok, áll és az arc két oldalának megkarcolt bőrébe – tehát görög keresztet utánozva – beoltását.⁶¹

A kiválóan – az itáliai Padovában és az angliai Oxfordban – képzett Timoni még ugyanazon év decemberében John Woodward (1665–1728) angol orvoshoz és fosszília-gyűjtőhöz (paleontológushoz) is írt egy beszámoló levelet e témáról. Woodward a levelet „An Account or History of the Procuring of the Smallpox by Incision or Inoculation: As Has for Some Time Been Practiced at Constantinople” címmel 1714-ben a Royal Society lapjában, az 1665-től megjelenő „Philosophical Transactions” hasábjain közzé is tette.⁶² Így az angol orvosok már jóval Lady Montagu hírverése előtt tudomást szerezhettek a himlő megelőzésének „görög” módszeréről. Timoni 1721-ben, Leydenben egy újabb könyvet is kiadott az általa „transmutatio”-nak nevezett oltásról: „Tractatus de nova variolas per transmutationem excitandi” címmel.⁶³

Maradjunk azonban az 1713-as esztendőnél, hiszen ez évben lép be történetünkbe XII. Károly svéd király. A perzsa gyökerű kórbonctan-professzor (Kansas City, USA), Abbas M. Behbehani, a himlőoltás történetének egyik legkiválóbb kutatója szerint a svédek emigrációban élő királya 1713 nyarát Adrianopolisz – szépapáink Drinápolya⁶⁴ – közelében töltötte. Itt került kapcsolatba Timonival, akitől értesült a Drinápoly környékén is üzött „görög népgyógyászati” beavatkozásról, és arról is, hogy Timoninak van a dologról egy kézírata. Száz dukátért megvette ezt a nem szignált kéziratot és elküldte azt Stockholmba. Sőt Behbehani azt állítja, hogy a kézirat – már aláírt – másolatait Timoni elküldte a híres Német Birodalmi Akadémiának (Academia Leopoldina), a francia Régens Tanácsnak és Lipcse tudósainak is. Erre azonban valószínűleg csak később került sor, hiszen Franciaország élén – 1715. szeptember 1-jén bekövetkezett haláláig – XIV. Lajos, a Napkirály állt, és csak halála után került az ország élére régens, Orléans-i Fülöp személyében (a királynak már 1715-ben megválasztott XV. Lajos ekkor még csak ötéves).

Egy másik kitűnő „járványtörténész”, a monumentális, 1415 oldalas „Az emberiség ostorai” című munka szerzője, Stefan Winkle tudni véli, hogy XII. Károly bírta rá Timonit arra is, hogy tapasztalatait a már említett, 1713-ban megjelent kis könyvében nyomtatásban is közzé tegye.⁶⁵ Bővebben sem Behbehani, sem Winkle nem ír XII. Károlyról, ezért talán nem lesz haszontalan, ha foglalok-

⁶¹ Winkle, Stefan: Geisseln der Menschheit. Kulturgeschichte der Seuchen. 2. verbesserte und erweiterte Auflage. Düsseldorf–Zürich, 1997. Artemis und Winkler Verlag. p. 1326.

⁶² Behbehani, Abbas M.: The Smallpox Story. Life and Death of an Old Disease. = Microbiological Reviews 47 (1983) pp. 455–509.

⁶³ Benedek István: Timoni, Emanuele. In: Hollán Zsuzsa (főszerk.): Orvosi Lexikon. 4. köt. Bp., 1973. Akadémiai. p. 630.

⁶⁴ Drinápoly ma: Edirne, Törökország

⁶⁵ Winkle id. műve p. 1326.

zunk „e felséges ötlet” kiötlőjével, a svédek egyik leghíresebb királyával – már csak azért is, mert életpályának, életművének számtalan magyar vonatkozása is van. Legelőször is azt érdemes tisztázni, hogyan kerül egy svéd király a török birodalomba, 1713-ban? Behbehani „emigráns”-nak nevezi XII. Károlyt (1682–1718) – nem ok nélkül.

XII. Károlyt, „az utolsó viking”-et tehetséges, erős, de önfejű uralkodóként tartja számon a történetírás. Királyi abszolutizmust és jól kiépített (zsoldosok nélküli) hadsereget örökölt atyjától. De örökölte a svéd-ellenes szász–lengyel–orosz–dán szövetség állandó fenyegetését is.⁶⁶ Amikor 1700 tavaszán megtudta, hogy a szász választófejedelem és lengyel királynak is megválasztott II. (Erős) Ágost az akkor svéd fennhatóság alá tartozó Riga elfoglalására készül, seregei élén megindult Riga felé. Megkezdődött az „északi háború”-nak aposztrofált „hosszú és meglepő fordulatokban gazdag háború, mely 1700–1721-ig északi és keleti Európát megrázkódtatta”.⁶⁷ Közben az oroszok körbezárták a Rigától északra fekvő Narva városát. Károly a város felmentésére sietett, és 1700. nov. 20-án fényes győzelmet aratott I. (Nagy) Péter cár serege felett.

A vérszemet kapott katonakirály nem tért vissza Svédországba: úgy döntött megbünteti a svéd-ellenes szövetség többi tagját is. Sikeres lengyelországi hadjáratok, egy szász–orosz sereg legyőzése után 1708 nyarán Moszkva ellen indult. Ám az oroszok már ekkor alkalmazták a később, 1812-ben Napóleon ellen is oly sikeres stratégiát: ügyesen kitértek a döntő ütközet elől és a svédeket mindenütt kiűritett, felégetett települések fogadták csak. 400 kilométerrel Moszkva előtt Károly kénytelen volt a bő utánpótlást és a Péter cárral hadilábon álló zaporozsenci kozákok támogatását ígérő Ukrajna felé fordulni. Így jutottak el az oroszok fontos utánpótlási bázisáig, Poltava városához. Károly körülfárta a várost, a cár pedig 40 ezer főnyi seregével megindult Poltava felmentésére. Itt zajlott le 1709. jún. 28-án a történelem egyik leghíresebb csatája, a poltavai, amely a svédek katasztrofális vereségével végződött.

A csatának egyébként volt magyar(országi) szemtanúja és krónikása is: Krmann Dániel szuperintendens, aki – II. Rákóczi Ferenc támogatását is élvezve – a magyarországi evangélikusok/lutheránusok kérését vitte a kortársak által „lutheránus pápának” is nevezett XII. Károlyhoz. A másfél évre elhúzódó izgalmas útról Krmann latin nyelvű naplót írt, amely először 1894-ben jelent meg a Magyar Történelmi Emlékek forráskiadvány-sorozatban.⁶⁸ Rendkívüli forrásértékét növeli az a tény, hogy az első kortárs leírást tartalmazza a poltavai csatáról.⁶⁹ Értékes adatokat, sőt képet közöl a még a csata előtt, jún. 27-én láblövést szenvedett király seborvosok általi ellátásáról is. Egy golyó a korábban, még lengyel

⁶⁶ Fodor Imre: Svéd történelem magyar kapcsolatokkal a 18. századig. Bp., 2001. Nap Kiadó. p. 184.

⁶⁷ M. L.: Északi háború. In: A Pallas Nagy Lexikona. VI. köt. Bp., 1894. Pallas. p. 489.

⁶⁸ Ma már szlovák (1967), magyar (1984) és ukrán (2000) fordításban is olvasható.

⁶⁹ Lásd Fabiny Tibor: Utószó. In: Krmann Dániel: Küldetésem története. Itinerarium (1708–1709). Bp., 1984. Európa. p. 163.

földön lábtörést szenvedett bal lábát találta el: „a talpán hatolt be, s az ujjak közt akadt meg” – írja a jó megfigyelő Krmann.⁷⁰ E sérülése miatt Károly hordágyhoz szegezve vett részt a hatszoros orosz túlerő miatt végzetes csatában is, amelyből hűséges emberei menekítették ki.

Mivel az oroszok üldözték, engedett kísérete könyörgésének: átlépték a Dnyepert és így a Svédországgal „baráti” viszonyban álló török területre kerültek (mindkettejük közös ellensége az Orosz Birodalom volt). Pontosabban a Fekete-tenger és az abból „kilógó” Krím-félsziget északi partjait övező területeken található Krími Tatár Kánságban – Krmann könyvében: Petit Tartares (Kistatárföld) –, amely déli szomszédja volt Péter cár Oroszországnak. A tatár kánság 1475 óta a török szultán vazallusa (csatlósa)⁷¹ – háború esetén katonai szövetségese –, így kerülhettek ismételen tatár csapatok a történelem folyamán Erdélybe is.

A ma dél-ukrajnai térséget szépapáink még Besszarábiának nevezték. Ennek központjában, a Dnyeszter folyó partján fekvő Benderben volt a török basa és parancsnok (szeraszkier) székhelye – ő adott engedélyt XII. Károlynak és kíséretének a városban való letelepedésre. A letelepedést nemcsak Károly nem titkolt vágya – III. Ahmed szultánt szövetségesnek megszerezve, revánsot venni a poltavai vereségért –, hanem lábsebének elhúzódó gyógyulása is indokolta. Krmann július 21-én jegyezte be naplójába:

„...Skrage orvosdoktor, Károly király egészségének hű őrzője úgy vélekedik, hogy a betegség a múltkori kényszerű poltavai lovaglás következtében súlyosabb lett és lázas hideglelésbe ment át, a király felkészült a halálra...”⁷²

Végül is a 27 éves király túlélte a seblázat, lábsebe is gyógyult. XII. Károly azonban semmi jelét nem mutatta a hazatéréshez való készülődésnek. Sőt! 1711 nyarán egy nagy kőházat építtetett Bendertől néhány kilométerre: itt zajlott le 1713 februárjában a svédek által sokat emlegetett „benderi kalabalik” nevű esemény. Miután a törökök szép szóval, figyelmeztetéssel nem bírták rávenni Károlyt a hazaindulásra, 12 ezer török katona körbefogta az ezer lakost meghaladó svéd kolóniát és a szó szoros értelmében megostromolták, és kifüstölték Károlyt a „királyházból”.⁷³ A királyt és embereit a Drinápolyhoz közeli Demotika városába szállították, ahol Károly tíz hónapot töltött el fekvő betegként. Kezdetben valóban beteg, lázas volt, ám a későbbiek során csak azért maradt ágyban – véli Fodor Imre –, hogy ne kelljen tiszteletét tennie vendéglátóinál.

Elképzelhető – Fodor nem említi – hogy ez idő tájt történhetett a Behbehani által említett találkozója Timoni doktorral. XII. Károly érdeklődését a fekete

⁷⁰ Krmann Dániel: Küldetéseim története. Itinerarium (1708–1709). Bp., 1984. Európa. p. 109.

⁷¹ Vásáry István: Az Arany Horda. Bp., 1986. Kossuth. p. 156.

⁷² Krmann id. mű p. 134.

⁷³ Fodor Imre id. mű pp. 194–195.

himlő iránt fokozhatta saját „családi anamnézise” is: nővére, a holsteini hercegnő 22 évesen lett a himlő áldozata 1708 decemberében.⁷⁴ Nincs rá bizonyítékunk, ám elképzelhető, hogy Timoni konzultációba érkezett a már hetek/hónapok(?) óta betegeskedő svéd királyhoz. Az is valószínűsíthető, hogy a „felséges ötlet” nem is a király elméjében, hanem a – Krmann által is említett – udvari orvosa agyából pattant ki. Erre utal a himlőoltás történetével foglalkozók figyelmét többnyire elkerülő, 1902-ben, az „Orvosi Hetilap” hasábjain megjelent „tárca” szerzője, Vámosy István:⁷⁵

„Timoni Emanuel konstantinápolyi orvos Skraggenstierna Samu svéd udvari orvos felhívására leírta és ismertette az eljárást, mely az orvosi műnyelvben *preservatio seu tractatio variolarum per insitionem*, németül *Blattern-Beltzen elnevezést nyert*”.

Lábjegyzetben közli Timoni munkájának címét, ill. azt a tényt is, hogy az megjelent teljes terjedelmében a „Miscellan. Natur. Curiosorum, Centuria V. és VI. obs. 2, pag. 3 és a következőkön”. Ami igazolja Behbehani-t – lásd fentebb – hiszen a Vámosy által említett rövidített cím az Academia Leopoldina által kiadott „Miscellanea curiosa medico physica Academiae Naturae Curiosorum” című folyóiratot jelenti.

Az első olvasatra zavaró, Krmann által használt Skrage és a Vámosynál szereplő Skraggenstierna nevek egy és ugyanazon személyt jelentik: Samuel Skragge (1662–1718) svéd orvost; a „stierna” végződés csak a nemesi rangra utal.

Nem tudjuk, Timoni mit ajánlott XII. Károly kezelésére. Tény azonban, hogy a király 1714 szeptemberére annyira megerősödött testileg és lelkileg, hogy rászánta magát a hazatérésre. Mivel várható volt az egykor legyőzött ellenfél, II. Ágost bosszúja, Károly nem használhatta a rövidebb, Szászországot érintő utat, ezért elfogadta VI. Károly német-római császár – III. Károly néven magyar király – segítségét, aki birodalma területén 2033 váltólovat és ellátást biztosított az utat lóháton megtevő királynak.

Nincs terünk, s nem is feladata e dolgozatnak e mindmáig elismerést kiváltó „sportteljesítmény” leírása. Csupán összegezzünk: a Pitestiből okt. 26-án rangrejtve, Frisk kapitány álnéven, kisszámú kísérettel induló svéd király nov. 11-én érkezett meg a pomerániai Stralsund városához. Csizmáit ollóval kellett levágni megdagadt lábairól. A kb. 2400 km-ből 1500 km-t lóháton és 900 km-t kocsin tett meg. 14 napon át, átlagban napi 170 km-t haladt.⁷⁶ Útja során több magyar várost

⁷⁴ Voltaire: XII. Károly svéd király története. Ford.: Justus Pál. Bp., 1965. Európa. p. 135. (Eredeti kiad.: Voltaire: Histoire de Charles XII. Roi de Suède. Basle, 1731)

⁷⁵ Vámosy István: Raymann János Ádám (1690–1770) és a védhimlőoltás. Néhány szó a történelmi igazság érdekében. = Orvosi Hetilap 46 (1902) No. 13. p. 225.

⁷⁶ Fodor Imre id. mű p. 198.

is érintett: Nagyszében, Kolozsvár, Zilah, Szilágysomlyó, Debrecen, Pest; Zilahon, Debrecenben, Pesten emléktábla emlékeztet a svéd koronás fő átutazására.

A figyelmes olvasónak feltűnhet: a svéd király nem Stockholmba tért vissza, hanem az akkor még svéd fennhatóság alatt álló, a Balti-tenger partján fekvő kikötővárosba.⁷⁷ Szilárd elhatározása volt, hogy amíg az elszenvedett vereségeket győzelemmel nem korrigálja, nem tér vissza Stockholmba. Ezért, amikor 1715-ben Stralsundot dán, porosz és szász seregek ostromgyűrűje zárta körül, a még szabad tengeri utat kihasználva visszatért a svéd földre, de csak azért, hogy újabb hadjáratot készítsen elő. A cél most a nyugati szomszéd, Norvégia volt. A norvég Fredriksten erőd ostroma során vesztette életét 1718. nov. 30-án, máig nem tisztázott körülmények közt. Az éji sötétben a lövészárkot ásó katonákat ellenőrizte, amikor eldőrdült egy lövés és „egy fél font súlyú golyó jobb halántékán taláta, s háromujnyi széles lyukat ütött rajta; feje a mellvédre hanyatlott, bal szem szét volt zúzva, a jobb pedig egészen kiszakadt üregéből”.⁷⁸ Máig folyik a vita: az ellenség vagy saját embereinek golyója vetett-e véget egy nem mindennapi pályafutásnak.

E gyászos vég, és gyakori önfejűsége miatt a svéd nagyhatalom összeomlásához vezető – inkább sajnálni, mint dicsérni való – életmű ellenére XII. Károly személye Európa-szerte csodálatot ébresztett. A nagy francia filozófus, Voltaire már 1731-ben könyvet írt róla, amely mindmáig történelmi forrásmunka. „Volter Úr”, azaz Voltaire műve szolgált alapul a lovas-generális író, Gvadányi József 1792-ben kiadott „Tizen-kettedik Károly Svétzia Ország Királynának élete és álmétkodást fel-múló Vitézségének és több tsudálkozást okozó nagy dolgainak Le-írása...” című könyvéhez is.⁷⁹

Az orvostörténet-írás számára is felejthetetlennek kell maradnia a himlőoltás megismerését és terjedését segítő „felséges ötlete” apropóján.

⁷⁷ Ma Stralsund és környéke Németországhoz tartozik

⁷⁸ Voltaire id. műve p. 284.

⁷⁹ Gvadányi József: Tizen-kettedik Károly Svétzia Ország Királynának élete és álmétkodást fel-múló Vitézségének és több tsudálkozást okozó nagy dolgainak Le-írása... Pozsony–Komárom, 1792. Weber. VII, 386 p., 1 t.

„Azon lelkesedésnél fogva”, avagy ki volt a magyar Jenner?⁸⁰

A kérdés felvetését az indokolja, hogy a magyar orvostörténet-írás sokáig nem tudott egységes és minden kétséget kizáró választ adni a fenti kérdésre. Magyary-Kossa Gyula 1929-ben – a források megadása nélkül – Hell János Sopron megyei és Riegler Békés megyei főorvosokat tekintette „ezen áldásthozó kis műtét propagálói”-nak és úgy véli, hogy mindketten már 1799-ben vakcináltak.⁸¹ Hét évvel később Győry Tibor vitába szállt ezzel az állítással, és Linzbauer Xavér Ferencre hivatkozva valószínűsítette, hogy az Esztergom megyei főorvos, Lenhossék Mihály mind Hellt, mind Rieglert megelőzte a vakcinálásban.⁸² Gortvay György nem foglalt állást a Magyary-Kossa–Győry-vitában, inkább egy újabb személyt vél a „himlőoltás magyar bevezetőjének”: Bene Ferencet. Pontos dátumot ő sem közölt, Lenhossék 1829-es könyvére hivatkozva azonban úgy véli, hogy „nálunk már 1799–1801 között sokezer oltás történt”.⁸³

Nem visz közelebb az igazsághoz Rakitta Alajos (1821–1889) sem, aki a Jenner-féle oltás 50. évfordulójának évében, 1846-ban magyar nyelvű orvosi disszertációt írt a himlőoltás magyarországi történetéről.⁸⁴

„Azon lelkesedésnél fogva, mellyel fogadtatott a himlőoltási ügy, nem engedti meghatározni, ki volt az első, a ki megkísértette Magyarországon a himlő oltást, annyi bizonyos, hogy már 1799-ben tétettek apróbb próbatételek, 1800 és 1801-ben már több ezer gyermekek részesültek a himlőoltásban” – közli sommásan, a forrás megadása nélkül.⁸⁵

⁸⁰ A fejezet alapjául szolgáló publikációm: Ki volt a magyar Jenner? = Orvosi Hetilap 138 (1997) No. 4. pp. 224–225.

⁸¹ Magyary-Kossa Gyula: Magyar Orvosi Emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. 1. köt. Bp., 1929. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. p. 170. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat könyvtára 121.)

⁸² Győry Tibor: Az orvostudományi kar története 1770–1935. Bp., 1936. Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem. pp. 218–219. (A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története 3.)

⁸³ Gortvay György: Az újkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története. 1. köt. Bp., 1953. Akadémiai. pp. 13–14.

⁸⁴ Dörnyei Sándor: Régi magyar orvosdoktori értekezések. Nagyszombat, Buda, Pest, 1772–1849. Második kötet. Bp., 2001. Borda Antikvárium. p. 121.

⁸⁵ Rakitta Alajos: Dissertatio inauguralis politico-medica de historia vaccinae in Hungaria. – A himlőoltás története Magyarországon. Pest, 1846. Beimel József betűivel. 15, [1] p. Az idézet helye: p. 8.

Rakitta szerint Bene „első vala Pesten, aki 1801-ben Augustus 27-én intézte az első himlőoltást”.

Öt év múltán Gebhardt Ferenc az Akadémián tartott előadásában e dátumra hivatkozva már „honunk Jenneré”-nak nevezi Benét,⁸⁶ azt sugallva ezzel, hogy Magyarországon Bene Ferenc végezte az első vakcinációt 1801. aug. 27-én.⁸⁷ Mind a már idézett Gortvay, mind az első Pest-budai himlőoltás történetét feldolgozó Friedrich Ildikó⁸⁸ ennél visszafogottabb: mindketten csupán a Pesten végzett vakcinálásban tekintik úttörőnek az orvoskar professzorát, Bene Ferencet.

Ilyen előzetes adatok birtokában fogtam hozzá a kilencvenes évek derekán a „magyar Jenner” kiléte utáni nyomozáshoz. Úgy véltem, e „nyomozást” a már többször említett Bene Ferenc szerepének tisztázásával érdemes indítani. Bene ugyanis, az 1802-ben kiadott „Rövid oktatás”-ban a kortárs szemtanú hitelességével ad támpontot az első magyarországi vakcináció időpontjához:

„Mihelyst Bétsben több szerentsés próbáit ki hirdette vala híres de Carro... azonnal igyekeztek a Magyar Orvosok is ezen leghasznosabb találmányt Magyar Országba által hozni”.⁸⁹

Jean de Carro először 1799. máj. 10-én oltotta be saját fiát, majd két hónap múltán a valódi himlő inokulálásával bizonyította be a gyermek védettségét a himlő ellen. Csak miután így meggyőződött a vakcináció hatásosságáról, mert más gyermekeket is beoltani, ill. más orvosoknak is oltóanyagot küldeni – 1799 júliusának vége felé.⁹⁰ Amennyiben tehát elfogadjuk Bene állítását, a magyar orvosok leghamarabb 1799 nyarán vakcinálhattak.

E ponton érdemes kitérni Győry Tibor azon feltevésére, hogy Lenhossék Mihály, mint Esztergom megye főorvosa már „1799 elején” megkezdhette az oltást, hiszen – mint ahogy Győry véli – a tiszti főorvosi jelentését a Helytartótanács már 1799. ápr. 6-án tárgyalta.⁹¹ Győry azonban felületesen olvasta el a Linzbauer által közzétett helytartótanácsi körrendeletet. Egyrészt ebben egyszer sem említik Lenhossék nevét, másrészt a rendelet az „inoculatio”-val s a nem a vakcinációval véghezvitt pozitív kísérletekre hivatkozik.

⁸⁶ Gebhardt Ferenc: Előadás az ember – és tehénhimlő körül. = Magyar Académiai Értesítő 11 (1851) p. 50.

⁸⁷ Gebhardt – tévesen – augusztus 17-ét ír.

⁸⁸ Friedrich Ildikó: Bene Ferenc és az első himlőoltás Pest-Budán. = Orvosi Hetilap 112 (1971) No. 14. pp. 811–812.

⁸⁹ Bene Ferenc: Rövid oktatás a mentő himlőinek eredetéről, természetéről és beoltásáról. Pesten, 1802. Ny. Trattner Mátyás. 55 p.

⁹⁰ Lásd róla korábbi publikációkat: Kiss László: Jenner eurázsiai prófétája, Jean de Carro. In: Kiss László: Az orvostudomány felvidéki történetéből. Sajtó alá rend.: Gazda István. Piliscsaba, 2010. Magyar Tudománytörténeti Intézet. pp. 66–72. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 77.)

⁹¹ Győry Tibor id. műve p. 218.

Hasonlóan vélekedik Duka Zólyomi Norbert is, bár ő szintén Lenhossékot tekinti a jelentés szerzőjének.⁹² Lenhossékot azonban csak 1799. aug. 16-án avaták orvosdoktorrá a pesti fakultáson,⁹³ s bár nem kizárt, hogy még ugyanabban az évben megválasztották őt Esztergom megye főorvosává,⁹⁴ az azonban nem valószínű, hogy már avatása előtt főorvosi jelentést nyújtott volna be a Helytartótanácsához.

A szóban forgó, a variolációt, azaz az inokulációt dicsérő jelentést minden bizonnyal az a Schmid József nyújtotta be, aki Decsy Almanakjai szerint már 1794-ben Esztergom megye főorvosa.⁹⁵ Schmid/Schmidt szerzőségét támasztja alá az az Esztergomból 1799. febr. 20-án keltezett levél is, amely a bécsi „Magyar Kurir” olvasóinak tudtul adja, hogy „néhány esztendőktől fogva a mi Orvos Doktoraink is el kezdték a himlő bé oltását”, illetve, hogy a „Vármegyei rendes orvos Schmidt úr” most is olt Szőny és Búcs helységekből.⁹⁶ Győryt bizonyára az vezette félre, hogy a rendszerető Linzbauer pontatlan címet adott a helytartótanácsi rendeletnek: nem tett különbséget a varioláció (inokuláció) és a vakcináció között, pontosabban a kettőt összevonta „inoculatio vaccinae” címen.⁹⁷ E pontatlanság más szerzőknél is előfordul, például Daday Andrásnál, aki „variolá-oltás” alatt hol a vakcinációt, hol a variolációt érti.⁹⁸

Leszögezhetjük tehát, hogy a magyarországi Helytartótanács 1799. máj. 21-én keltezett 12310. számú rendelete még a Jenner előtti módszert, vagyis az inokulációt (variolációt) ajánlotta a megyéknek kipróbálásra. Ugyanezt a módszert propagálta Bene Ferenc „A Himlő veszedelmei ellen való Oktatás” című könyvecskéje is, melyet a Helytartótanács 1800. nov. 25-én kiadott rendeletéhez csatolva valamennyi megye megkapott.

A jelenleg rendelkezésemre álló forrásanyagban – sajnos, levéltárakban nem volt módomban kutatni – nem találtam utalást arra, hogy Magyarországon 1799-ben vagy 1800-ban történt volna kísérlet a tehénhimlő beoltására (vakcinálásra).

⁹² Duka Zólyomi, Norbert: Zacharias Gottlieb Huszty, 1754–1803. Mitbegründer der modernen Sozialhygiene. Bratislava, 1972. Slowakischen Akademie der Wissenschaften. p. 102. (Edicia dejiny vedy a techniky 1.)

⁹³ Högyes Endre (szerk.): Emlékkönyv a Budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetem Orvosi Karának múltjáról és jelenéről. Magyarország ezredéves fennállásának ünneplése alkalmával. Bp., 1896, Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. p. 150. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat könyvtára 74.)

⁹⁴ Szállási Árpád: Szegényháztól a kórházig. Esztergom egészségügyének története. Esztergom, [1987]. Esztergom Városi Tanács Egyesített Kórházai. p. 36.

⁹⁵ Kiss László: Magyar orvosi névtár 1794–1796-ra Decsy Sámuel Magyar Almanakjában. = Orvostörténeti Közlemények. Vol. 133–140. (1991–1992) pp. 133–140. (A hivatkozás helye: p. 140.)

⁹⁶ Magyar Kurir, 1799. I. fertály esztendő. No. 23. (márc. 19.) p. 537.

⁹⁷ Linzbauer, Franciscus Xaver: Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae. Tomus III, Sectio I. Budae, 1853. Typ. caes.-reg. scientiarum universitatis. p. 833.

⁹⁸ Daday András: A variola-oltás kezdete Magyarországon. = Orvosok Lapja, 1948, pp. 1674–1676. Újraközlése In: Daday András: Kuriózumok az orvostudomány magyarországi történetéből. Sajtó alá rend.: Gazda István. Bp., 2002. Akadémiai. pp.281–286.

A Jenner-féle módszer propagálása, annak hirdetése azonban, hogy az új módszer biztonságosabb és hatásosabb, már 1800-ban megkezdődött a korabeli „médiákban”. A kor egyetlen magyar nyelvű lapja, a Bécsben hetente kétszer megjelenő „Magyar Kurir” már 1800. szept. 5-én részletesen ismerteti Jenner felfedezését, kihangsúlyozva, hogy a tehénhimlővel való beoltás [tehát a vakcináció] „azon módon szokott végbe menni, mint az ember testéből költsönzött himlővel való bé-oltás [tehát a varioláció], de sokkal könnyebben ki állják azt a betegek, mint ezt, és semmi azzal együtt járó symptomák [értsd: tünetek] nem ártalmasak”.⁹⁹

A „Magyar Kurir”, illetve a két német nyelvű „társa”, a pozsonyi és a Pest-budai újság 1801-es évfolyamai nyújtanak segítséget a címben feltett kérdés megválaszolásához is.

Elgondolkodtató, hogy nagy orvostörténész elődeink nem figyeltek fel a korabeli lapokban rejlő értékes orvostörténeti adalékokra, így például a „Magyar Kurir”-nak a himlőoltás propagálásában és az első vakcinációs kísérletek dokumentálásában betöltött szerepére. A „Magyar Kurir” e szerepére elsőként a nagyenyedi Vita Zsigmond hívta fel a figyelmet 1962-ben.¹⁰⁰ Ezt a „csapást” szélesítettem ki 1991-ben megjelent tanulmányommal.¹⁰¹

Különösen értékesek a „Magyar Kurir”-ban megjelent apró hírek, hiszen a lap szerkesztője, Decsy Sámuel, eredeti hivatását tekintve orvosdoktor volt.¹⁰² Témánk szempontjából a legfontosabbat idézzük:¹⁰³

„Sopronyból Junius 21-ik napján.

A’ múlt Majus elsején ismét hozzá fogott érdemes Doktorunk ... Hell Nepomuk János Ur a’ Tehénhimlő óltáshoz, a’ mellyet ő már a’ múlt 1801 esztendőben, mint egy Aprilis hó közepén Sz. Kir. Városunkban, és vélekedésünk szerént drága Magyar Hazánkban is leg először ... oltott.”

E híradás csak megerősítése annak az 1801. júl. 20-án Sopronból keltezett tudósításnak, amely leszögez:¹⁰⁴

⁹⁹ Magyar Kurir, 1800. III. fertály esztendő. No. 20. (szept. 5.) pp. 313–316. (az idézet helye: p. 314.)

¹⁰⁰ Vita Zsigmond: Adatok a hazai himlőellenes védőoltás elterjedéséhez. = Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei. Vol. 24. (1962) pp. 177–181.

¹⁰¹ Kiss László: Decsy Sámuel és a Magyar Kurir egészségnevelő szerepe a vakcináció meghonosításában. In: Kiss László: Az orvostudomány felvidéki történetéből. Sajtó alá rend.: Gazda István. Piliscsaba, 2010. Magyar Tudománytörténeti Intézet. pp. 72–82. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 77.)

¹⁰² Kiss László: Decsy Sámuel (1742–1816) rimaszombati éve. In: Kiss László: A jó palócok és tót atyafiak orvosai. Sajtó alá rend.: Gazda István. Bp., 2015. Magyar Tudománytörténeti Intézet. pp. 23–27. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 106.)

¹⁰³ Magyar Kurir, 1802. III. fertály esztendő. No. 2. (júl. 6.) p. 27.

¹⁰⁴ Magyar Kurir, 1801. III. fertály esztendő. No. 8. (júl. 28.) p. 125.

„Néhány hólnapoktól fogva már mi nállunk is sok gyermekekbe bé oltatott a' tehén himlő, két ide való Orvos Doctorok, ugymint ezen Tek. N.[emes] Vármegye rendes Physicussa Hell Nepomuk János, és Doct. Pellegrini József Urak által igen szerentséssen...”

Csatkai Endre Sopron megye 1801-es jegyzőkönyvében nem talált utalást a tehénhimlő-oltásra, ám a „Magyar Kurir” általa is idézett tudósításaira hivatkozva, ő is úgy véli, hogy Hell prioritásához nem fér kétség.¹⁰⁵ Hell és Pellegrini 1801. áprilisi vakcinálásának tényét támasztja alá de Carro is, aki az 1801. május végén megjelent könyvének 220. oldalán a Bécsen kívüli, az őáltala küldött „matériával” (oltóanyaggal) oltók közt említi „Pellegrini und Hell zu Odenburg in Ungarn” doktorokat is.¹⁰⁶ Az odenburgi (soproni) sikeres vakcinációról számol be egy 1801. május 18-án keltezett tudósítás a pozsonyi (pressburgi) német újság hasábjain is.¹⁰⁷

A Győry által Lenhosséknak ítélt prioritást egyébként maga Lenhossék cáfolta meg a Pest-budai lapban, ahol beszámolt az 1801 októberében véghezvitt esztergomi oltásairól.¹⁰⁸ Beszámolójából kiderül, hogy személyesen utazott fel Pestre magával víve egy fiút, hogy annak karján „szállíthassa” az oltóanyagot Esztergomba – erről Bene is megemlékezik 1802-ben.¹⁰⁹ Benének ugyanebben az írásában tisztázódik Riegler (Rigler) szerepe is. Riegler Zsigmond Békés megye főorvosa csak 1802 januárjában jelent meg Pesten oltóanyagért – így a Magyar-Kossa által neki (is) ítélt elsőség megkérdőjelezhető. Egyébként Riegler utóda, a Gortvay által is emlegetett, Tormási Lajos is az 1802-es évet tekintette a Békés megyei vakcináció első évének.¹¹⁰ Bene Ferenc becsületére legyen mondva, hogy sem az 1802-es „Rövid oktatás”-ában, sem a fentebb idézett német nyelvű írásában nem vindikálja magának az első magyar vakcináló dicsőségét. Bizonyára tiltakozott a Gebhardt által neki adományozott „honunk Jennere” cím miatt is, hiszen nemhogy Magyarországon, de még Pesten sem ő volt az első tehénhimlőt oltó orvos. A Pest-budai német lap tanúsága szerint ugyanis még Pesten is megelőzte őt Stáhly György (1755–1802), a kitűnő katonasebész és szemész, aki 1801 tavaszán az Adriai-tenger partján dülő szifilisz-járványt igyekezett felszá-

¹⁰⁵ Csatkai Endre: Sopronban oltottak először Magyarországon himlő ellen. = Soproni Szemle 23 (1969) No. 4. pp. 340–342.

¹⁰⁶ De Carro, Jean: Beobachtungen und Erfahrungen über die Impfung der Kuhpocke. Wien, 1801. p. 160, 220.

¹⁰⁷ Pressburger Zeitung, 1801. No. 41.

¹⁰⁸ Vereingte Ofner und Pesther Zeitung, 1801. No. 84.

¹⁰⁹ Bene, Franz: Geschichte der Verbreitung der Kuhpocke von Pesth nach verschiedenen Gegenden Ungers. = Zeitschrift von und für Ungern 1 (1802) p. 370.

¹¹⁰ Tormási Lajos: T. N. Békés Vármegye kebelében kezdettől fogva... végbe vitt Mentőhimlő oltásnak summázott lajstromos előadása. In: Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Temesváratt tartott negyedik nagy-gyűlésének munkálatai. Szerk.: Bugát Pál, Flór Ferenc. Pest, 1844. Trattner-Károlyi. p. 23.

molni.¹¹¹ Június végén azonban rövid időre újra Pestre jött és ott nemcsak 47 szemműtétet végzett el, hanem a minden évben szokásos himlőoltásokat is, sőt „auch die neue Impfungs-Methode mit Kuhpocken Materie angefürt” (sőt még az új, tehénhimlő anyagával végzett módszert is bevezette).¹¹² Stáhly érdemeit Bene is elismerte, hiszen amikor Rövid oktatásában felsorolja a Pesten már oltó orvosokat, az első helyen „Stáhly” nevét említi.

A korabeli sajtó illetve könyvtérkép alapján tehát a legnagyobb valószínűséggel kijelenthetjük, hogy Magyarországon tehénhimlővel először Sopronban oltottak 1801. április 14-én.

A „magyar Jenner” címet „holtversenyben” Hell, illetve Pellegrini doktorok érdemlik meg.

Bár e kötet elsősorban a magyarországi történésekkel foglalkozik, ejtsünk pár szót a „másik magyar hazában” Erdélyben történt oltási kezdeményezésekről. Az „erdélyi Jenner” személyének kiderítése még várat magára. Az egyik „jelölt”, Nyulas Ferenc életútját kutató, kiváló marosvásárhelyi orvostörténész még 2008-ban is ezt írja:¹¹³

„Mivel az elsőbbség kérdését nem lehet hitelesen eldönteni, felsoroljuk az erre vonatkozó irodalomban említett neveket, hiszen különben is megérdemlik:

Kolozsvár: Eckstein, Pataki S. (III.), Nyulas F., Püspöki, Barra I.;

Marosvásárhely: Mátyus M., Szotyori J., Kovács A.;

Brassó: Barbenius J., Tartler G.;

Szeben: Endlicher J., Szabó, Bod, Neustädter M., Bachner;

Nagyenyed: Kovács L., Váradi S.;

Dés: Soós M. és mások.

A vaccinatio terjesztése érdekében közülük Nyulas Ferenc (1802), Váradi Sámuel (1802) és Neustädter Mihály (1801, 1803) könyvet is írt.”

¹¹¹ Kapronczay Károly: Stáhly György születésének 225. évfordulóján. = Orvosi Hetilap 121 (1980) No. 48. p. 2952.

¹¹² Vereinigte Ofner und Pesther Zeitung, 1801. No. 53.

¹¹³ Péter Mihály: Nyulas Ferenc járványügyi tevékenységéről. = Orvostudományi Értesítő 81 (2008) pp. 208–211. (a hivatkozott rész: p. 209.)

„Csak botot ne!”
A védhimlőoltás hatósági megszervezése
Magyarországon a 19. század első felében, avagy
a megyék viszonyulása a himlő elleni védőoltáshoz¹¹⁴

A himlő elleni védőoltás, az Edward Jenner által bevezetett vakcináció magyarországi történetének egyik izgalmas kérdése: mikor vált *országosan kötelezővé* a védőoltás? A kérdés azért izgató, mert a szakirodalomban nem találtunk egyértelmű választ a kérdésre. Mielőtt idéznénk az eddig született válaszokat, érdemes egy rövid kitekintést tennünk a nagyvilágba, hogy legyen hasonlítási alapunk.

G. Jochmann, berlini professzor 1913-ban kiadott „Pocken und Vaccinationslehre”, azaz „A himlő és a vakcináció tana” c. könyvében külön fejezetet szentelt a vakcináció elterjedésének. Jochmann szerint egy kis itáliai fejedelemség, Piombino és Lucca – 1805 és 1815 között létezett és Baciocchi, Napóleon egyik sógora volt az uralkodója – járt elől a jó példával: 1806. december 25-én „oltási törvényt” (Impfgesetz) adott ki.¹¹⁵ A német fejedelemségek közül Bajorország volt az első, amely 1807. augusztus 26-án királyi rendeletben vezette be az „oltási kényszert” (Impfzwang). E szerint minden gyermek, kivétel nélkül, élete első évében beoltandó.¹¹⁶ Az ismertebbek közül Baden 1808-ban, Württemberg 1818-ban tett hasonló lépést. Poroszország – szépapáink Burkus Országa – eltekintett a törvényes szabályozástól, viszont már 1802-ben Berlinben Ch. W. Hufeland¹¹⁷ és W. A. Bremer vezetésével oltóintézetet (Impfanstalt) nyitott. Egy 1803-ban kiadott közrendelet (öffentliches Reglement) az államhatalom egyik fontos céljának nevezte a vakcináció támogatását.¹¹⁸

¹¹⁴ A fejezet alapjául szolgáló publikációm: A védhimlőoltás hatósági megszervezése Magyarországon a 19. század első felében – A megyék viszonyulása a közegészségügyi kérdések megoldásához a vakcináció tükrében. = Orvostörténeti Közlemények. Vol. 226–229. (2014) pp. 109–125.

¹¹⁵ Jochmann, Georg: Pocken und Vaccinationslehre. Wien und Leipzig, 1913. Alfred Hölder, K.u.K. Hof- und Universitäts-Buchhändler. p. 149.

¹¹⁶ Uo.

¹¹⁷ Hufeland neve jól ismert volt tájainkon is, hiszen a „makrobiosis”-t, azaz a hosszúéletűséget – mai fogalommal: egyéni egészségtant – tárgyaló könyvét Kováts Mihály ültette át magyar nyelvre, lásd: Hufeland, Christoph Wilhelm: Az emberi élet meghosszabbításának mestersége. Német nyelvből magyarra fordított, alkalmatosság szerént a magyar hazára szabott, néhol pedig meg bővített Kováts Mihály által. 1–2. köt. Pesten, 1798. Ny. Trattner Mátvás bet. XVI. 271 p.; IV, 259 p. – Mind Hufeland, mind Kováts lelkes híve lett a himlőoltásnak is.

¹¹⁸ Jochmann id. műve p. 150.

Saját kutatás alapján tegyük hozzá, hogy a Württembergben 1818. június 25-én hozott törvény 2. §-a már az újraoltást (revakcinációt) is kötelezővé tette:¹¹⁹

„...árva intézetbe, papi növeldébe vagy más ápoló intézetbe senki föl nem vétetik; gymnasium-egyetembe be nem irattathatik, állam-vizsgához nem bocsáttatik, vándorlási könyvet nem kaphat és házasságra nem léphet, ha csak az ismételt ojtásról szóló bizonyítványt elő nem mutatja, vagy az ismételt ojtásnak magát alá nem veti.”

Hasonlóan alakult a helyzet Ausztriában is; „in Österreich” – írja Jochmann 1913-ban, figyelmen kívül hagyva azt a tény, hogy ekkor még létezett az Osztrák–Magyar Monarchia.

Az „Osztrák birodalom” tehát 1801-ben bevezette a közvetett (indirekt) oltási kényszert azáltal, hogy a császári képzőintézetekbe a felvételt az oltási igazolás (Impfattest) bemutatásához kötötte. Ugyancsak 1801-ben a bécsi császári lelencházban Jean de Carro kezdeményezésére az osztrák (!) monarchia részére Főoltóintézet (Hauptimpfinstitut) nyílt meg. Az intézet árváin állandóan frissen tartott humán himlőnyirokkal látták el a külhoni orvosokat is,¹²⁰ köztük a magyarországiakat is.¹²¹ Jochmann 1801-es adatát módosítja egy bécsi szerző – a Bécsi Egyetem Történeti Intézetének igazgatója – közlése, mely szerint „1802-ben betiltották a variolizációt és a lelencház egyik szobájában berendezték Ausztria első oltóintézetét”.¹²² Jochmann könyvében nem esik szó Magyarországról. Jenner hazájában csak 1840-ben tiltotta be a Parlament a variolációt. 1853-ban pedig újabb törvény született a vakcináció egész népességre kötelező (compulsory vaccination of the entire population) bevezetéséről, igaz, „it was not effectively enforced”.¹²³ Behbehani szerint 1821-ig Bajorország, Dánia, Hannover, Norvégia és Svédország tette törvényileg kötelezővé az oltást, „a többi európai ország, nemsokára ezt követően”.¹²⁴

*

¹¹⁹ Szohner József: Törvényjavaslat a himlő-ojtásnak általános keresztülvitelére Magyarországon. = *Államorvos* 5 (1873) No. 7. p. 51. [A Gyógyászat melléklete] – A teljes cikk: *Államorvos* 5 (1873) No. 5. pp. 33–37.; No. 6. pp. 41–43.; No. 7. pp. 49–51.

¹²⁰ Jochmann id. műve p. 150.

¹²¹ Lásd korábbi publikációkat: Kiss László: Jenner eurázsiai prófétája, Jean de Carro. In: Kiss László: *Az orvostudomány felvidéki történetéből*. Sajtó alá rend.: Gazda István. Piliscsaba, 2010. Magyar Tudománytörténeti Intézet. pp. 66–72. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 77.)

¹²² Wykliczky, Helmut: Zur Geschichte der Impfung in Österreich. = *Österreichische Apotheker-Zeitung* 41 (1987) pp. 359–360. (idézve: p. 360.)

¹²³ Behbehani, Abbas M.: The Smallpox Story. Life and Death of an Old Disease. = *Microbiological Reviews* 47 (1983) p. 481.

¹²⁴ Uo. p. 482.

E rövid nemzetközi áttekintés után nézzük meg a magyar szakirodalom állításait.

A mindmáig megkerülhetetlen alaplátnak tekintett, 1953-ban kiadott „Az újkortörténelmi magyar orvosi művelődés és egészségügy története” című Gortvay-mű több alkalommal utal a himlő elleni védőoltás, a vakcináció „hatósági megszerzésére”. Schraud Ferenc (1761–1806) országorvos (protomedikus) az 1804. március 13-án kelt 5524. számú helytartótanácsi rendelettel „az óvhimlő oltonyozását (!) az egész országba bevezette” – írja a 14. oldalon, majd pár sorral lejjebb a Schraudot követő Pfisterer András (1759–1825) országos főorvos érdemének tudja be, hogy *hatósági* feladatát tette a himlőoltást.¹²⁵

„Az 1813. évi királyi dekrétum alapján, amely a himlőoltásnak az egész országra való egységes kiterjesztését és egyöntetű végzését rendelte el, a helytartótanács az 1813. évi 28769 számú rendeletével a himlőoltást *országosan* kötelezővé tette.”

Ezen állításait ismétli meg az egészségügyi közszolgálat 1790 és 1825 közti alakulását tárgyalva: Schraud nevéhez fűződik a himlőelleni oltás *országos* bevezetése, ill. Pfisterer tette kötelezővé *országosan* a himlőoltást, melyet 1813-ban egységesen szabályozott.¹²⁶ Gortvay idézett műve 1953-ban jelent meg. Előtte 1950-ben tette közzé „A himlőoltás magyar története” c. tanulmányát – könyvének idézett állításai itt szerepelnek először.¹²⁷ Sajnos, mindkét esetben – bár idézőjelek közt szerepelteti a Schraudra, ill. Pfistererre vonatkozó állításait – nem közli az idézetek szerzőjét, forrását (1950-es tanulmányának nincs irodalomjegyzéke, sem jegyzetapparátusa). Gortvay előtt 1929-ben Magyary-Kossa Gyula foglalt állást e kérdésben: „Magyarországon csak 1829-ben tették *kötelezővé* a védhimlőoltást...”¹²⁸ Sajnos ő sem közölte állításának forrását.

Egy, a magyar egészségügy utolsó 125 évét tárgyaló monográfiában pedig ez olvasható: a védhimlőoltást Magyarországon 1801-től eredményesen alkalmazták, „*általános* védőoltásként 1887-ben rendelték el”.¹²⁹ Ugyanezen szerző egy korábbi, a Helytartótanács levéltárában szerzett adataiból összeállított dolgozatának egy lábjegyzetében ezt írja: Lenhossék Mihály „mint országos főorvos 1829-

¹²⁵ Gortvay György: Az újkortörténelmi magyar orvosi művelődés és egészségügy története. 1. köt. Bp., 1953. Akadémiai. p. 14.

¹²⁶ Uo. p. 118.

¹²⁷ Gortvay György: A himlőoltás magyar története. Orvostörténelmi tanulmány. = Népegészségügy, 1950. pp. 677–678.

¹²⁸ Magyary-Kossa Gyula: Magyar Orvosi Emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. 1. köt. Bp., 1929. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. p. 170. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat könyvtára 121.)

¹²⁹ Kapronczay Károly: Fejezetek 125 év magyar egészségügyének történetéből. Bp., 2001. SOMKL. p. 153. (Libri Historiae Medicinae)

ben elrendelte a himlőoltást”.¹³⁰ Közel egy évtizeddel később viszont már így fogalmaz: „Lenhossék... 1829-ben elrendelte a *kötelező* módon történő oltást, ami valóban rendkívül fontos rendelet a hazai járványtörténetben, viszont továbbra sem lett eredményes... véglegessé 1876-ban a közegészségügyi törvénnyel vált...”.¹³¹

Egy a „himlőoltás bevezetésével” foglalkozó tanulmány bevezetőjében ez olvasható: „...mintegy fél évszázadnak kellett eltelnie addig, míg az 1876. évi XIV. tc. az általános alkalmazást *kötelezővé* tette”.¹³²

Próbáljuk meg – újabb, korabeli forrásokat bevonva – tisztázni, mi is történt/történhetett a 19. század első harmadában a védhimlőoltás ügyében. Jenner felfedezését megelőző időszakban, tehát a 18. század utolsó évtizedéig „nem találkozzunk hivatalos ellenintézkedésekkel” – írja kitűnő történeti statisztikai tanulmányában Duka Zólyomi Norbert, pozsonyi orvostörténész. Az egész Európára kiterjedő 1796-os járvány idején – valószínűleg ez ösztönözte Jennert is sorsdöntő kísérlete elvégzésére – a Helytartótanács felszólította a városi hatóságokat, hogy a kebelükbe tartozó orvosokat a járvány felléptekor küldjék ki a helyzet felderítésére, ajánljanak hathatós orvoslást és minderről terjesszenek be jelentést. A felszólításnak sok haszna nem volt, Pozsonyban pl. „a járványellenes intézkedések kimerültek a halálos esetek összeírásával és bejelentésével”.¹³³ Még négy év múlva is, 1800-ban, egy újabb himlőjárvány kitörésekor a Helytartótanács úgy vélte, hogy köteleességének eleget tesz, ha figyelmezteti a városokat: a járvány beálltakor kötelezzék orvosait, seborvosait az azonnali jelentés megtételére.¹³⁴ Úgy véljük, hogy a Helytartótanács ilyen „laza” hozzáállásában az 1800-ban kitört járványhoz, közrejátszhatott az a tény is, hogy az 1786-ban felállított, a Helytartótanácsot szakmai kérdésekben segítő Országos Főorvosi Hivatal Veza Gábor protomedikus halálával 1799-ben megürült, és azt csak 1802-ben töltötték be újra az elismert járványszakértő hírében álló Schraud személyében.¹³⁵

Annyi bizonyos, hogy a vakcinációval való első magyarországi próbálkozások idején, 1801-ben¹³⁶ már felmerült az oltás hatásági, állami felügyeletének gondolata.

Az egyik első magyar vakcináló, egy győri gyakorló orvos, Beke Márton

¹³⁰ Kapronczay Károly: Adatok a himlőoltás magyarországi elterjedéséhez. = Egészségtudomány 38 (1994) p. 263. 12. lábjegyzet.

¹³¹ Kapronczay Károly: Adatok a himlőoltás magyarországi elterjedéséhez. = Orvosi Hetilap 144 (2003) No. 22. pp. 1093–1095.

¹³² Blázy Árpád: A himlőoltás bevezetése Zala megyében a XIX. század első felében. = Orvostörténeti Közlemények. Vol. 64–65. (1972) p. 157.

¹³³ Duka Zólyomi Norbert: Pozsonyi himlőjárványok és himlőhaláloszások a 18. század végén (1786–1800). In: Bp., 1977. Statisztikai Kiadó Vállalat – Magyar Országos Levéltár. pp. 341–342. (Történeti statisztikai tanulmányok 3.)

¹³⁴ Uo. p. 342.

¹³⁵ Gortvay György: Az újkortori magyar orvosi művelődés..., p. 118.

¹³⁶ Kiss László: Ki volt a magyar Jenner? = Orvosi Hetilap 138 (1997) No. 4. pp. 224–225.

(elh. 1806), a már akkor patinás pozsonyi német újság mellékletében terjedelmes „Jelentés”-t (Anzeige) tett közzé a himlőoltás állásáról. Rövid „nemzetközi” körkép után ezt írta:¹³⁷

„A pesti orvosi kar indítványozni akarta Őfelségének, az osztrák államok minden fakultásáról egy orvost kinevezve, dr. Carro bevonásával Bécsben tanácskoznának azon rendszabályokról, melyeket elfogadnának, hogy a tehénhimlőoltás (Kuhpockenimpfung) az osztrák államokban az állam védelme alatt nyilvánosan vezetessen be – hogy már megtörtént-e, nem tudom...”

Beke értesülését valószínűleg Carro – eredetileg francia nyelven megjelent – „Megfigyelések és tapasztalatok a tehénhimlő beoltásáról” című könyvének német fordításából szerezhette. A könyv utolsó oldalain Carro közli a pesti orvosi kar dékánjának, Schraud Ferencnek, 1801. április 20-án keltezett, latin nyelvű levelének német fordítását. Ebben írja Schraud, mire készül az orvosi kar – lásd Beke fogalmazásában. Carro nem kommentálta Schraud javaslatát. A pesti orvostudományi kar történetét feldolgozó Győry Tibor nem ír Schraud dékán ilyen irányú kezdeményezéséről, sem az 1802-től országorvossá (protomedikussá) előrelépő Schraud himlőoltás körüli ténykedéséről.¹³⁸ Mindmáig egyetlen modern életrajza is mindössze ennyit közöl: „Országos főorvosként jelentős szerepe volt abban, hogy hazánkban megkezdődött majd elterjedt a himlőoltás, amelyet ő maga ugyan nem végzett”.¹³⁹

Ugyancsak 1801-ben, Erdélyben is felismerték a himlő „közérővel” történő megfékezésének lehetőségét. A Kolozsvárott, a szerző neve nélkül kiadott „Tárház”-ban „mind a mezei, mind a házi Gazdaság külömbb-külo mbb tárgyainak jobbitására, mind pedig az emberek, és barmok egészségben való meg-tartásokra, nem külömben sok közönséges nyavalyákból léendő meggyógyításokra próbált hasznos eszközök találatnak”. Itt található „A himlős gyermekkel hogy kelyen bánni” című fejezet is – a fejezethez fűzött „Jegyzés”-ből idézünk:¹⁴⁰

„A ki háza népét a Himlős időben minden himlős emberektől – vagy az ezekkel társalkodóktól úgy el-rekesztheti, hogy véllek semmi találkozások ne legyen, igen helyesen tselekeszi, mely által mind magokat, mind a hozzája

¹³⁷ Beke Márton: Anzeige. Intelligenzblatt für Ungarn. = Als Beylage zur Pressburger Zeitung. 1801. szept. 15, pp. 757–758. (idézet helye: p. 757.)

¹³⁸ Vö. Győry Tibor: Az orvostudományi kar története 1770–1935. Bp., 1936. Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem. XVI, 842, [2] p., 14 t. (A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története 3.)

¹³⁹ Kapronczay Károly: Schraud Ferenc. = Orvosi Hetilap 117 (1976) No. 6. p. 359.

¹⁴⁰ Az Erdélyi Országí Gazdaságbéli Tárház, melyben mind a mezei, mind a házi gazdaság ... jobbitására, mind pedig az emberek, és barmok egészségben való meg-tartásokra ... hasznos eszközök találatnak. Kolosvár, 1801. Nyomtatt. Hochmeister Márton költségével s betüivel. pp. 128–129.

tartozandókat meg-is óltalmazhatya ezen pestishez hasonló ragadó nyavalyától – Mert az csak egy oktalan bal vélekedés, hogy minden embernek szükséges képpen meg-kelyen egyszer himlőzni, midőn most is, holott semmi helyes rendelések a himlő terjedésének akadályoztatására nintsenek, igen sokan meg-halnak himlőzetlenül. Imé a Pestis sokkal veszedelmesebb ragadó nyavalya a himlőnél, még-is mióta hazánkban annak meg-fojtására helyes rendelések, vigyázások vagynak, az ólta nyugodalmunk vagyon tölle: valyon hát a himlőnek el-terjedését nem sokkal könnyebben lehetne-é közerővel meg-akadályoztatni?”

A „közerő” alkalmazásának konkrét formáját javasolja az akkor még bécsi orvos, Váradi Sámuel (1773–1857) 1802-ben kiadott „A Tehén Himlő avagy a Vaktzina...” című könyvében.¹⁴¹

„Minden Vármegyének egy egy orvossának kellene lennie, akinek fő foglalatossága az lenne, hogy a Vármegyében lévő falukat, minden esztendőben rendre eljárja, meghatározott, és a föld népének előre tudtára adott napokon, a még meg nem himlőzöttekbe, a tehén himlőt bé oltsa. Arról minden fertály esztendőben a Vármegye Gyűlésén írásban számot adjon. Egy Vármegye tökéletesen elég dolgot adna egy orvosnak egész esztendőre... Egy ilyen orvost lehetne méltóképpen a Vármegye orvosának nevezni, nem azokat kiket a város és a tehetősebb polgárok egészen el foglalnak. Még a nevekről sem esméri ezeket a Vármegye nagyobb része.”

Meglepően előrelátó és logikus gondolatok egy (vidéki) orvosi gyakorlatot még nem próbált orvostanhallgatótól. S igaz gondolatok, hiszen hasonló „panasz” tizenhárom évvel korábban már olvasható volt „a vármegye bábájával” kapcsolatban. A komáromi „Mindenes Gyűjtemény” 1789. december 23-án megjelent „levelében” egy dorogi prédikátor nehezményezi, hogy a „hivatalos” bába nem jár ki falukra: „... az ilyen Vármegye Bábája inkább a Vármegyék kebeleibe lévő némelly Úri Aszszonyok Bábájok...”.¹⁴² Váradi javaslata egy, csak a himlőoltással foglalkozó megyei orvos alkalmazására majd visszaköszön a reformkorban – mint sosem teljesült óhaj.

A törvényes, hatósági szabályozás mellett érvelt a vakcinálás egyik erdélyi úttörője, Nyulas Ferenc (1758–1808) is a „Kolozsvári tehén himlő” című,¹⁴³ 1802-ben kiadott könyvében:

¹⁴¹ Vö. Váradi Sámuel: A Tehén Himlő avagy a Vaktzina természetének, és terjesztése módjainak rövid elő adása. A vaktzina képével. Bécsben, 1802. Ny. Schrämbl Ferentz Antal betűivel. XVI, 232 p.

¹⁴² Kiss László: Az első magyar egészségnevelő folyóirat: a Mindenes Gyűjtemény. = Egészségnevelés 30 (1989) pp. 177–182. (a hivatkozott rész: p. 181.)

¹⁴³ Vö. Nyulas Ferenc: Kolozsvári tehén himlő. Kolozsvár, 1802. Hochmeister Márton. 31 p.

„Sok paraszt inkább hagyja meghalni gyermekét, semmint fizessen a doktor-
nak [ti. a védőoltásért], viszont ha törvény írja majd elő az ingyenes oltást, a
csak a profitot néző orvosok sem utasíthatják azt vissza” – írja szókimondó
doktorunk.¹⁴⁴

Korrigálnunk kell Friedrich Ildikó azon állítását, hogy Nyulas e véleményét er-
délyi protomedikusként írta volna, hiszen az országorvosi funkciót csak 1806-
ban foglalta el.¹⁴⁵ Viszont protomedikusként ő ad ki 1808-ban utasítást „A Te-
hén-himlő Oltásnak Kormányzására és folytatására Erdélyben”.¹⁴⁶

A hatóság egyik feladata tehát az volt, hogy a „szegény adózó nép” számára
ingyenessé és elfogadhatóvá kell tenni a védőoltást. Másik fontos feladata: az ol-
tók számára könnyen elérhetővé kell tenni az oltóanyagot.

E két feladat megoldására született meg a Gortvay által említett, Schraud
protomedikus által kezdeményezett 5524/1804 számú helytartótanácsi rendelet,
mely az „óvhimlő oltonyozását az egész országba bevezette”.¹⁴⁷ E rendelethez
két melléklet csatlakozott: egy kilenc paragrafusból álló „népoktatás a védőhim-
lőről”, melynek csak a német nyelvű változatát találtuk meg a Zólyom vármegye
iratait is őrző besztercebányai levéltárban „Volks-Unterricht über die Schutzpoc-
ken” címmel. A másik melléklet egy 88 §-t számláló oktatás, amely a seborvosok
számára készült. Valószínűleg e rendelethez kapcsolódott az Országos Széchényi
Könyvtár Kisnyomtatvány Tárában őrzött „7544. 1804 Keresztény szülők!” kez-
detű röpirat is. Idézzük a témánk szempontjából fontos tételét:

„A tehénhimlő oltás által „gyermekeiteket semminémű veszedelemre ki nem
teszitek, midőn ezen oltást gyermekiteknek akármelly idejekben, az Eszten-
dőnek akármellyik részében, minden költség nélkül véghez vihetitek...”

A másik feladat megoldásához e rendelet az „oltóanyag gyűjtésére” hat „oltó-fő-
állomást” szervezett: Budán és Pesten, valamint Kassán, Gyulán, Pozsonyban és
Zágrábban. A két, egymás közelében – Budán, ill. Pesten – létesített állomásra
valószínűleg azért volt szükség, hogy állandó híd hiányában a Dunántúl orvosai
sose maradjanak oltóanyag nélkül. Pozsony és Kassa a Felvidék nyugati, keleti
végeit is elláthatta, míg Zágráb Horvátország számára biztosította az oltóanya-

¹⁴⁴ Friedrich, Ildikó: The spreading of Jenner's vaccination in Hungary. In: Medical History in Hunga-
ry. Presented to the XXIII. International Congress of the History of Medicine. Ed. József Antall et
al. Bp., 1972. Medicina. pp. 139–155. (Orvostörténeti Közlemények. Suppl. 6.) (a hivatkozott
rész: p. 148.)

¹⁴⁵ Spielmann József: Nyulas Ferenc emlékezete. = Orvosi Hetilap 125 (1984) No. 26. p. 1579.

¹⁴⁶ Az utasításból részletek olvashatók: Szökefalvi-Nagy Zoltán – Spielmann József – Vida Tivadar:
Részletek Nyulas Ferenc újonnan megtalált műveiből. A' Tehén himlő' Oltásnak Kormányozására,
és folytatására Erdélyben (1808.) (Részletek). = Orvostörténeti Közlemények. Vol. 60–61. (1971)
pp. 317–324.

¹⁴⁷ Gortvay György: A himlőoltás magyar története, p. 677.

got. Tudomásunk szerint a szakirodalom eddig nem dolgozta fel ezen állomások történetét, így nem tudunk magyarázatot arra sem, hogy a saját protomedikussal bíró, külön közigazgatás alatt álló Horvátország¹⁴⁸ számára miért a magyar Helytartótanács rendelete állított fel oltóállomást.

A szóban forgó 5524. sz. rendelet azt is megszabta, hogy az oltásokat *nyilvánosan*, az oltási bizottság tagjainak, a hatósági és a helyi társadalom vezető személyiségeinek jelenlétében kell végezni.¹⁴⁹ Hogy ez végül is hogyan valósult meg megyei szinten, azt csak az egyes megyék levéltárai, megyei jegyzőkönyvei árulják el. Gömör megyében pl. ez olvasható az 1804-es jegyzőkönyv 95. számú bejegyzésében:

„Pillman István e folyó Esztendő 5524. számú kegyes rendeletre hivatkozva jelenti, hogy minden Megyebéli Orvosokat és Seborvosokat béhívott az Rendelésben meghagyott Nemes Vármegye Tagjai előtt teendő Tehénhimlő oltásra, továbbá a 26 § értelmében a 3., 4. 10. és 14. Napokban magokat előadó változásokra való szoros felvigyázására parancsoltatott.”

Az említett Pillman István (1751–1815) a megye *physicus*, az első magyar, nagyszombati orvosi kar végzettje¹⁵⁰ ugyanakkor arra figyelmeztette a vármegyét, hogy a járásbeli seborvosok nagy elfoglaltságuk miatt nem tudnak majd eleget tenni az említett rendelet elvárásainak. Ezért javasolja „a Nemes Megye nevezze ki érdemlett jutalmazások mellett két arra alkalmas Seborvosokat, akik csupán a tehén himlőoltogatással foglalatoskodnának”. Csak ígéretet kap, hogy az ajánlatot a megye felterjeszti majd a Helytartótanácsához, de nem tudunk róla, hogy ez megtörtént-e, mindenesetre az 1805-ös jegyzőkönyvben nem találunk semmilyen himlőoltással kapcsolatos bejegyzést.

1804-ben tehát csak egy olyan helytartótanácsi rendelet született, melynek végrehajtása nem az ország valamennyi lakosára vonatkozott, hanem csak az országorvos fennhatósága alá tartozó „hatósági” orvosokra. Ezt a feltevésünket támasztja alá egy, a pesti orvosi karon 1846-ban született magyar nyelvű, „A himlőoltás története Magyarországon” című disszertáció is.¹⁵¹ A téma „egyik legfontosabb forrásának”¹⁵² tekintett rövid munka szerzője, Rakitta Alajos ezt írja az 1804-ben történetekkel kapcsolatban: „...a himlő oltás behozatala egész

¹⁴⁸ Gortvay György: Az újabkori magyar orvosi művelődés..., p. 115.

¹⁴⁹ Gortvay György: A himlőoltás magyar története, p. 677.

¹⁵⁰ Kiss László: Gólya, csőrében kígyóval: Pillmann István Lőrincz (1751–1815). In: Kiss László: A jó palócok és tót atyafiak orvosai. Sajtó alá rend.: Gazda István. Bp., 2015. Magyar Tudománytörténeti Intézet. pp. 28–32. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 106.)

¹⁵¹ Rakitta Alajos: Dissertatio inauguralis politico-medica de historia vaccinae in Hungaria. – A himlőoltás története Magyarországon. Pest, 1846. Beimel József betűivel. 15, [1] p.

¹⁵² Dörnyei Sándor: Régi magyar orvosdoktori értekezések. Nagyszombat, Buda, Pest, 1772–1849. Második kötet. Bp., 2001. Borda Antikvárium. p. 121.

országban sürgettetik...”, majd következik az 5524/1804 rendelet pontjainak ismertetése.

A lakosság csak közvetett módon, felvilágosítással, meggyőzéssel volt rávehető, esetenként karhatalmi erővel kényszeríthető az oltás elfogadására. Jól példázza ezt egy Közép-Szolnok megyéből (Erdély) 1812. szeptember 15-én keltezett levél, amely a bécsi „Magyar Kurir” 52. számához csatolt „Honnyi levelek és tudósítások”-ban jelent meg:

„Egy Jurisdictio (törvényhatóság) sem dicsekedhetik avval a hazában, Közép-Szolnok Vármegyén kívül, hogy abban az emberi Nemzetnek legöldöklőbb métélye az Arábiai himlő kiirtatott volna ... ezt pedig az elsőbb rangú tisztviselőknak köszönhetjük... A Nemesek fiscalis (ügyvédi) actio terhe alatt, a nemtelenek testi büntetéssel [deressel?] való fenyegetődzéssel kényszerítettek a helységekbe megérkezett Chirurgusokhoz gyermekeiket a béoltás végett vinni, kiket ők nyolc nap múlva ismét megnézvén, ha az első meg nem fogant vagy fattyú himlője volt a beoltott gyermeknek, ujjabban beoltották... Ennek köszönhetően 4–5 éve nincs himlő a megyében”.

Próbáljuk meg értelmezni az 1813-ban történeteket:

„Az 1813. évi királyi dekrétum alapján, amely a himlőoltásnak az egész országra való egységes kiterjesztését és egyöntetű végzését rendelte el, a Helytartótanács az 1813. évi 28769. számú *rendeletével* a himlőoltást *országosan* kötelezővé tette.”¹⁵³

A további fejlemények megértéséhez érdemes vázolni a 19. századi államgépezet, a „hatóság” szerkezetét (lásd a mellékelt ábrát).¹⁵⁴

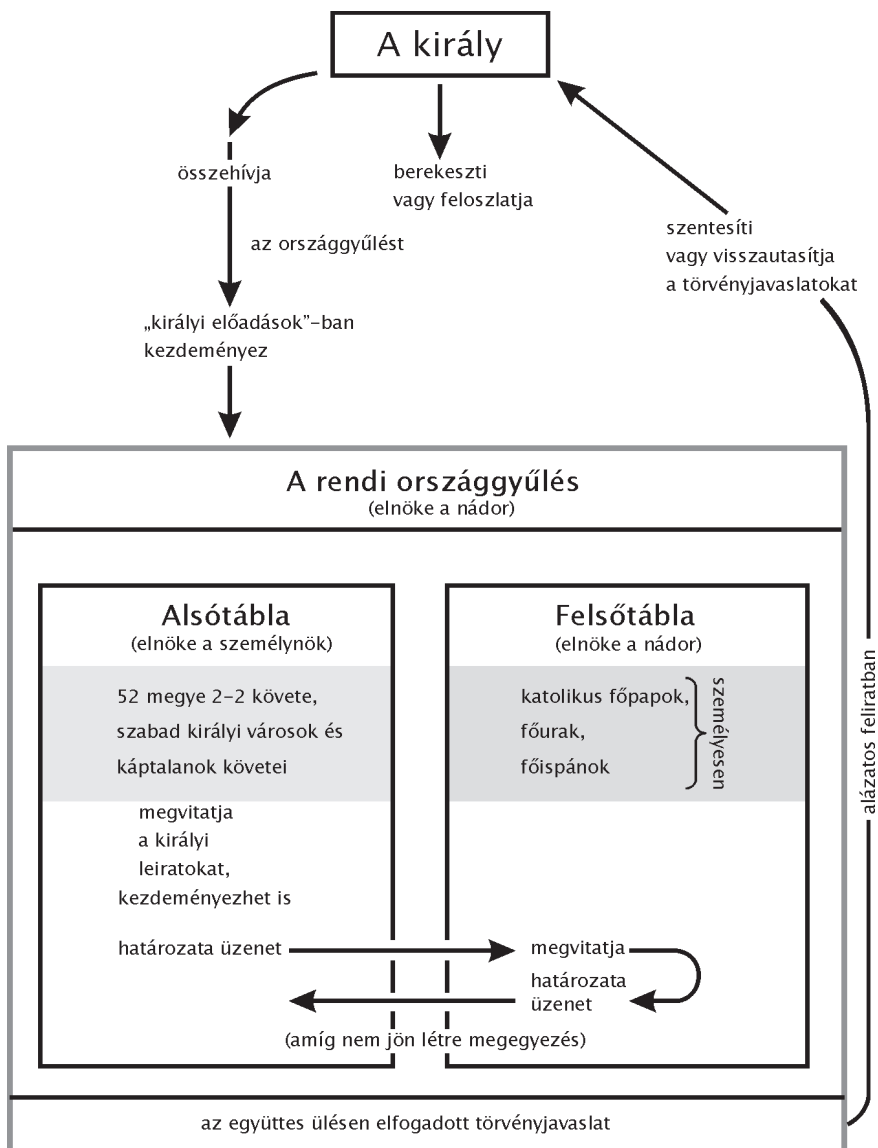
Ez idő tájt nem volt a mai értelemben vett kormány (vagyis egységes végrehajtó hatalom), hanem a kormány feladatát három „főkormányzék”: a Bécsben működő Kancellária, a pozsonyi székhelyű Kamara, és a Budán székelő Helytartótanács látta el. Ez utóbbi – élén a nádorral, aki a király helytartója – hatáskörébe tartozott az egész belső közigazgatás: vallás-, közoktatás-, ipar-, közlekedés-, földművelésügy. Unger Mátyásnak a tankönyvében közreadott felsorolását kiegészítjük az egészségüggyel, hiszen a Helytartótanács kebelében külön osztály (departementum sanitatis) intézte az egészségügyet. A Magyar Királyi Helytartótanács tehát mint „központi egészségügyi főhatóság” működött és a protomedikus, az országos főorvos referálta az ügyeket a Helytartótanács plenáris ülésén.¹⁵⁵

¹⁵³ Gortvay György: Az újkortörténelmi magyar orvosi művelődés..., p. 14.

¹⁵⁴ A közigazgatás szerkezetéről egy kitűnő tankönyvben olvasható áttekintés, ábrák annak alapján készült: Unger Mátyás: Történelem a szakközépiskolák II. osztálya számára. 4. kiad. Bp., 1982. Tankönyvkiadó.

¹⁵⁵ Gortvay György: Az újkortörténelmi magyar orvosi művelődés..., pp. 104–105.

A közegészségügy intézésére vonatkozó rendelkezések legtöbbje a „császári dekrétumok” (határozat, végzés) és „intimátumok” (bizalmas átirat) egyszerű végrehajtása volt. Ezek rendszerint a bécsi Kancellária útján érkeztek a Helytartótanácshoz. A Helytartótanács aztán a törvényhatóságoknak és megyei főispánoknak megküldött „helytartótanácsi rendeletek” (intézkvények) útján utasított az említett dekrétumokban/intimátumokban megszabott feladatok végrehajtására.

E bürokratikus út magyarázata: Magyarországon a birodalmi rendeletek nem válhattak automatikusan a hazai jogrend részévé, mert azokat nem a magyar or-

szágyűlés hozta. Ha császár rendeleteit magyar királyként is hatályba kívánta helyezni, leiratot kellett intéznie a Helytartótanácsához. A Helytartótanács a leirat szövegét latinra fordította, tartalmát a hazai közjogi viszonyokra adaptálta és saját helytartótanácsi határozatához csatolva kihirdette.¹⁵⁶

Különösen nagy hatalmat képviseltek ebben az államszervezetben a megyék. Az említett törvényeket és rendeleteket ugyanis a nemesi megye/vármegye hajtotta végre – nemegyszer úgy, ahogyan ő akarta. A megye, mint a helyi nemesség autonóm szervezete, közgyűlésein a saját területére maga is hozhatott jogszabályokat (statútumokat). S bár igazgatási ügyvitelük a Helytartótanács felügyelete alá tartozott, mégis elsősorban a rendi hatalomnak voltak a szervei.¹⁵⁷ Ráadásul a himlőoltást leginkább felkaroló szabad királyi városok nem tartoztak a megyék hatósága alá.

A himlőoltási rendeletek végrehajtását illetően is tudatosítanunk kell tehát, hogy ez idő tájt kettős hatalom: királyi (központi) és rendi (megyei) hatalom létezik Magyarországon (Erdélyt szinte külön államként, külön kormányzésekkel irányították).

Tehát az a tény, hogy 1813-ban megszületett a királyi dekrétum alapján egy helytartótanácsi rendelet – nem értelmezhető úgy, hogy ezáltal a himlőoltás valóban „országosan kötelezővé” is vált. Vélekedésünket ismét Rakittát idézve támasztjuk alá, aki az 1813-as év rendeleteit így kommentálta:¹⁵⁸

„...felszóllíttatnak a hatóságok, hogy ezen ügynek a legszorgalmasabb gondját viseljék... hogy a kitűzött nagy cél az emberiség boldogítására mentül sikeresebben eléressék”.

A végrehajtás tehát a megyéken múlt, és mint arra Unger is utal: a vármegye úgy hajtotta végre a rendeletet, ahogyan ő akarta. Vagyis ahány megye, szinte annyiféle végrehajtási változat.

Ismét legjobb egy konkrét példát idézni: miután a Helytartótanács ismételt leirattal sürgette Zala megyét jelentéstételre a himlőoltás zalai állapotáról, Hollán József, Zala megye főorvosa, 1814. november 7-én az alábbi jelentést terjeszti a megyegyűlés elé:¹⁵⁹

¹⁵⁶ Balázs Péter: *Generale Normativum in Re Sanitatis 1770*. Szervezett egészségügyünk 1770-es alaprendelete. Orvosok, sebészesterek, patikusok, bábák és a járványügy a XVIII. század magyar jogalkotásában. Piliscsaba – Bp., 2004. Magyar Tudománytörténeti Intézet – Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár. p. 12. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 51.)

¹⁵⁷ Kosáry Domokos: *Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867*. Bp., 1990. Háttér Lap- és Könyvkiadó. pp. 43–44. (Magyarok Európában III.)

¹⁵⁸ Rakitta Alajos id. disszertációja, pp. 13–14.

¹⁵⁹ Lásd: Blázy Árpád: *A himlőoltás bevezetése Zala megyében a XIX. század első felében*. = Orvostörténeti Közlemények. Vol. 64–65. (1972) pp. 157–163.

„... a Tehén Himlő oltás dolga, melyet... (az 1813-as kegyes intimátum) ... az egész Országban elterjesztett: ebben a Tekintetes Megyében tsekély előmenetelt tett, mivel a lakosok, és gyermekek szülői... azt inkább ellenzik, és akadályoztatják” – kezdi jelentését a főorvos, majd egy három pontból álló javaslatot terjeszt a megyegyűlés elé: [1.] „...méltóztassék a Tekintetes Vármegyének a fellebb emiétett kegyes Intimátumhoz képest, egy oltásbéli Filialis Deputatitot fel állítani, (...) [2.] olly hathatós rendelkezéseket tenni, hogy a köz nép, ha önként nem engedi, és reá nem áll, ösztönnel is a maga, s gyermekei javára hajulljon. (...) [3.] a Felséges Helytartó Tanácsot is, a Tehén Himlő oltás kevés előmeneteléről, valamint annak okáról, tudositani.”

Blázy Árpád kutatásainak köszönhetően ismeretesebbek a további fejlemények: 1815-ben megalakul a „Filialis Deputatio” – ekkor válik szervezetté a himlőoltás Zala megyében.¹⁶⁰ Az első számszerű adat 1818-ból származik, ekkor 10767 oltás történt a kb. 270 ezer lakosú megyében. Illetve ettől több gyermeket is beoltottak, de a „nemes származásúakat név szerint nem lehetett nyilvántartásba venni” – ezért azok száma hiányzik a kimutatásból.¹⁶¹

Ez esetben is jól látható, hogy még a himlőoltás szervezésében is figyelemmel kellett lenni az ősrégi nemesi előjogokra. 1767-ben egy kanizsai önjelölt seborvost károkozása ellenére a megyei főorvos nem tudta felelősségre vonni, mivel nemesemberről volt szó, így csak jelentette az esetet a Helytartótanácsnak.¹⁶² Ugyanez a nemesi előjog „védi” a szülőt, akkor is, ha nem engedi gyermekét beoltni.

S még egy jellemző adat a vármegyei hozzáállásra: az 1820-as évek vége felé lankadni kezdett az oltási buzgalom, ennek egyik oka, hogy „az anyák gyermekeiket az oltás elöl eldugják”. Ezért az említett Filialis Deputatio arra kéri a megyét, rendeljen ki minden oltó seborvos mellé egy-egy pandúrt. Íme, a Nemes Vármegye válasza:

„A pandurok egyedül a Köz tsendesség és bátorság fentartása okáér, a gonosztevők üldözésére, nem pedig más mellékes dolgoknak tellyesítésére állítattatva fel, s ezen tekintetből, az Himlőt bé oltó Seb orvosok mellé sem alkalmazhatván...”¹⁶³

E fogalmazásból is látható, hogy Zala megye „mellékes” dolognak tekintette a himlőoltás hatósági megszervezését, segítségét.

Nemes Zala vármegye vonakodása bizonyos mértékig meglepő, hiszen e me-

¹⁶⁰ Uo. p. 159.

¹⁶¹ Uo. p. 160.

¹⁶² Simon Katalin: Sebészet és sebészek Magyarországon (1686–1848). Bp., 2013. Semmelweis Kiadó. p. 156. (A Semmelweis Egyetem Levéltárának Kiadványai 5.)

¹⁶³ Blázy Árpád id. mű p. 182.

gye rendjei már 1801-ben kiállták a vakcináció mellett. Asbóth János (1768–1823) a keszthelyi nagy hírű Georgikon tanára¹⁶⁴ – miután kilenc hónapos fiát Sopronban beoltatta – Keszthelyre visszatérve „a minden hasznosnak fölfogására élénk” Festetics György grófot kérte fel a védhimlőoltás támogatására, a gróf viszont a megye rendjeihez továbbította e kérést. Idézzük a rendek választát:

„Méltóságos Gróf!

A tehen himlőnek mostanában behozott oltása, melyet hozzánk botsátott levelében méltóztatik velünk közleni, egyenlő óhajással elfogadtatott, és meghagyatott minden Járásbeli Sebészeinknek, hogy ezen boldogságot eszközölő mód pontosabb megtanulása végett, Gutten, Nagyságod Orvosához, a ki különben nálunk is járásbeli Sebész, folyamodjanak, és az a’ban vett előmenetelekről bennünket környülményesen tudósítsanak.

Költ Szala-Egerszegben 1801. Sept. 14-dikén s folyvást tartott köz gyűlésünkből

Nagyságodnak kötelezett szolgálói Zala Vgye Rendei”¹⁶⁵

Visszatérve az 1820-as, ill. a későbbi évekbe, a korabeli dokumentumok arra utalnak, hogy a hatósági segítségre, a „közerőre” még jó húsz év múltán is szükség lehetett. Erre utal a Veszprém megyei főjegyző, Zsoldos Ignác¹⁶⁶ is, amikor 1842-ben így ír könyvében a szolgabírónak himlővel kapcsolatos teendőiről:¹⁶⁷

„A mi pedig még ezen kívül az orvosok által többnyire kért közerőt, s mintegy hatalom-kart illeti; ez abból áll, hogy ott, hol az orvosok mellett hajduk nincsenek, mindig különös jelentése, a jár.(ási) Sz.birák magok melletti hajdut, vagy más közbátorsági szolgát szoktak az ótók (!) mellé adni, hogy ez a népet összerendelje, s az ótást (!) jó módjával elősegítse.”

Zsoldos ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy az így kirendelt „közerő” kioktatásában – mi a teendője? – a szolgabíró „nem lehet eléggé vigyázó”.¹⁶⁸

¹⁶⁴ Pintér János: Asbóth János (1768–1823). In: Für Lajos – Pintér János (szerk.): Magyar Agrártörténeti Életrajzok A–H. Bp., 1987. Magyar Mezőgazdasági Múzeum. pp. 53–55.

¹⁶⁵ Báthly József: Magyarok emléke, a’ velek rokon ’s azon egy kormány alatti nemzetekével, 1526. óta. Első kötet. Buda, 1836. Kir. Tud. Egyetem. p. 307.

¹⁶⁶ Zsoldos Ignác (1803–1885), Zsoldos János Veszprém megyei főorvos fia, ügyvéd, a helyi közigazgatás kérdéseinek egyik első tanulmányozója, a Magyar Tudós Társaság tagja.

¹⁶⁷ Zsoldos Ignác: A szolgabírói hivatal. Közrendtartási rész. Pápa, 1842. A reform. Főiskola betűivel. p. 119.

¹⁶⁸ Uo. pp. 119–120.

„Mert ha a népet... még a boldogság ezen nemére is bottal hajtattuk: áldás helyett átoknak fogja azt nézni; s a különben szép módjával tán rábírhott anya nem fogja engedni, hogy ártatlan kisedét más túvel szurkálja... legyen elég illyesekben a jó módot, okos bánást, okokkal támogatva rábeszélést, jutalmazást, s más efféléket ajánlani; s viszont ezeket használni inkább, csak botot ne, botot, melly még soha senkit e világon nem javított.”

S hogy mennyire megalapozott volt Zsoldos Ignác meglátása – ti., hogy a túlzott szigor alkalmazása is gátat szabhat a himlőoltás elterjedésének – ezt a Tolna megyében történtek tanúsítják. „A lakosság – az oltás nem kötelező lévén – gyakran nyíltan ellenszegült az oltásoknak” – írja kitűnő, levéltári forrásokon alapuló tanulmányában Gutai Miklós, aki a szekszárdi levéltárban számos panaszlevelet is talált. Ezek mindegyike a megyei főorvos, Mosestig András túlzottan erőszakos, sok esetben fenyegető fellépésére panaszkozik.

1806-ban Paks város bírójának pl. azt parancsolta, hogy az oltást ellenzőket „kötözve hozassa elő”, Kölesd bírójának pedig azt, hogy „Bot és Korbátsbéli fenytékkal kényszerítse az Asszonyokat a megjelenésre”. A lakosság ellenszegülését csak fokozta az a tény, hogy Mosestig nem tudván magyarul, csak a seborvos tolmácsolásával próbálhatta meggyőzni a vonakodó szülőt az oltás hasznáról. A dolog odáig fajult, hogy 1809-ben a megye tisztí ügyésze marasztalta el a főorvost „több jobbágyi állapotú embernek méltatlan zaklatásáért... különböző illetlen gyalázkodásaiért” – kilátásba helyezve tisztségéről való elmozdítását is.¹⁶⁹ Mosestig védelmében azért tegyük hozzá, hogy az 1802 és 1811 között a megyebeli oltások több mint egyharmadát ő végezte, és a himlőoltásnak Tolna megyében való elterjesztéséért a Helytartótanács 1814-ben arany érdempénzzel jutalmazta.

Az elmondottak alapján azt várhatnánk, hogy Tolna megye az 1813-as helytartótanácsi rendeletre is gyorsan reagált. Nem így történt: a „Mentő-himlő béoltásra ügyelő deputatio” csak 1816. május 9-én kezdte meg működését Jobaházi Dóry Károly táblabíró elnöklete alatt.¹⁷⁰

Egy évvel később, Mosestig lemondott hivataláról és az új tisztiorvos, Babits Mihály (1768–1830) – nagy költőnk dédapja – személyében a Deputatio olyan orvostagot kapott, aki „a Kis Gyermekes Asszonyokhoz, a kisedekkel való bánásban magát mindeneknek tetszése szerént viselvén” új lendületet adott a himlőoltásnak Tolna megyében.

Tolna megye nem az egyedüli volt, ahol a deputatio elnöki tisztjét nem orvos töltötte be. Olvassunk bele, a Gortvay által is ismertetett Fejér vármegye filiális Deputatiojának tevékenységéről szóló, 1820-ból származó jelentésbe:¹⁷¹

¹⁶⁹ Gutai Miklós: Tolna megye egészségügyének története az 1801. és 1831. év között. In: Balog János (szerk.): Tanulmányok Tolna megye történetéből VI. Szekszárd, 1975. Tolna Megyei Tanács Levéltára. pp. 207–274. (a hivatkozott rész: p. 243.)

¹⁷⁰ Uo. p. 245.

¹⁷¹ Gortvay György: Az újkortörténelmi magyar orvosi művelődés..., p. 15.

„...valamint minden Vármegyékben, úgy itt is filiális Deputatio nevezetett ki, mellynek Előülőjévé Tekintetes Végh Ignác Táblabíró Úr, Tagjaivá pedig a Járásbeli Fő-Szolgabíró Urak, Megyebeli Fő-Orvos Úr, és három Járásbeli Seb-Orvos Urak, a Catholicus Esperest (!) Urak, a Fejérvári ó-hitű Esperest Úr, a Reformátusok részéről a Zámolyi és Fülei, Senior Nagy István, és Szabó Péter Urak, az Evangelicusok részéről pedig Malatides Dávid, Ondódi Senior Urak nevezetett ki.

A Lelki pásztoroknak köteleességekké tétetett, hogy a Népet gyermekeiknek béoltására buzdítsák, a Nótáriusoknak pedig, hogy mind azokat, akik még 15-ik esztendő által nem hágták, s természetesen nem himlőztek, összeírják, s azon Lajstromot a Deputatio Előülőjének be mutassák.

Az egész Vármegye a Megyebeli Seb-Orvosok közt felosztatott, akik is az általok kiszabott időben tartoznak Helységeiket bejárni, forspontot (előfogatot) ingyen kapván, ott a már béoltottakat megvizsgálni, s azokból a még óltatlan gyermekeket béoltani, akiket szüléikkel együtt a helység Elöljárói egy bizonyos közönséges helyre öszvehajtani tartoznak. A Helységek nyomtatott Tabellákat kapnak, amelyekbe a Seb-orvos köteleztetik (mindent) feljegyezni, s (azt) a Biztosság Előülőjéhez felküldeni...

A Seb-orvosok minden béoltott gyermekről (szegényeket értvén) 15 krajcárt kapnak a honi pénztárból. A béoltott gyermekek pedig, a mentő himlőn szerencsésen általesvén, bizonyosság levelet kapnak, az Előülő aláírása, és a Deputatio pecsétje alatt, a történt béoltásról.”

Fejér megye esete a „társadalmi” összefogás példája: az oltás hatósági szervezéséért felelős deputációba nemcsak orvosok, seborvosok, hanem a köznép előtt nagy tekintélynek örvendő egyházi vezetők is bekerültek, elnöke pedig a nemesség támogatását élvező megyei táblabíró lett. Volt olyan megye is, amely annyira komolyan vette a szóban forgó deputatio ügyét, hogy a „tisztai kalendárium”-ban annak elnökét is feltüntette a vármegyei tisztviselők közt. Így pl. az 1819-re kiadott kalendáriumból megtudhatjuk, hogy Esztergom megyében a „Mentő-himlő béoltására rendelt Választáság Elölülője: Baranyai Ferenc Táblabíró”.¹⁷²

Más megyében viszont úgy gondolták, az oltás egyértelműen orvosi feladat, ezért az oltási bizottságba is csak orvosokat és seborvosokat delegáltak és/vagy az elnöki tisztet a megyei főorvos töltötte be. Hont vármegyében pl. Stéger János.¹⁷³ Sajnos, a csak töredékesen megmaradt Hont megyei levéltárból nem lehet rekonstruálni a megyebéli deputatio alapítási évét, működésének fő irányát, hatékonyságát stb.

¹⁷² Haykul Antal: Tisztai Kalendárium MDCCCXIX-dik esztendőre – első esztendő. Bécs, 1819. p. 142.

¹⁷³ Kiss László: A himlőoltás kezdete Hont megyében a XIX. század első évtizedeiben. = Orvostörténeti Közlemények. Vol. 121–124 (1988) pp. 147–151.

Szerencsésebb helyzetben van a kutató Borsod megyével, melynek az 1813-as „felsőbb rendelkezésre” való reagálása jól ismert, hiszen azt Palóczy László, a megye „első vice notáriusa” 1814. június 30-án nemcsak feljegyezte, de nyomtatásban is kiadatta.¹⁷⁴

A bevezetőből kiderül, hogy Borsod vármegye 1814. május 23-án tartott megyei közgyűlésében hozta létre az említett Deputatit, amely „a maga gondolatjait, a Felsőbb Rendelés Rendszabásaival egybeolvastván, a tehénhimlő béoltás terjesztésének Plánumát dolgozta ki”. A Deputatio „előülője” a megye országosan ismert főorvosa Benkő Sámuel (1743–1825) lett, aki már 1781-ben kiadta Kassán „A hójagos himlőről való tanácsadás”-át.¹⁷⁵ Tagjai a Miskolcon lakó Ambrózy Sámuel és Szathmáry József orvosdoktorok, valamint Kálmán Ferenc, Oeppinger Károly és Molnár György „kézi Orvos Urak”, azaz seborvosok. A Deputatio saját pecséttel is rendelkezik: „Sigillum Deputationis Filialis Vaccinae Inclyti Comitatus Borsodiensis”, ez kerül rá a beoltásról kiadott bizonyosság levélre, ill. a tehénhimlő-oltásban való járatosságot bizonyító igazolásra.

Ezek után nézzük, milyen „plánumot” (tervezetet) dolgozott ki a szakemberekből álló borsodi bizottság. Legfontosabb pontjai a következők:

- a papok évente kétszer prédikáljanak az oltásról,
- a földesurak s egyáltalán a „tisztességesebb rendű Emberek” példát mutassanak,
- az ellenszegülőket a szolgabíró jelentse a Deputationak,
- a nép számára írott munkák ingyen osztassanak,
- kereszteléskor ill. a „környülmétélléskor”¹⁷⁶ oktassák ki a szülőket,
- oltási bizonyosság-levél nélkül senki sem kaphat „Oskolai Stipendiumot” és nem vehető fel inasnak,
- évente kétszer legyen oltás, melyet előre bejelentenek és ilyenkor a járásbeli „kézi orvos” helységről helységegre járva fog oltani,

¹⁷⁴ Palóczy László: A tehénhimlő beoltása terjesztésének elővitelére a felsőbb rendelkezések hagyományához képest a megyebéli tisztviselők, orvosok, szülők és a városok s helységek előjárói számára T.N. Borsod vármegye által kidolgoztatott közönséges rendszabás és utasítás. Miskolc, 1814. Ny. Szigethy Mihály. 31 p. (Jogi állásfoglalás)

¹⁷⁵ Benkő Sámuel: A hójagos himlőről való tanácsadás. Miképen kelljen a még meg nem himlőzötteket, mikor e nyavalyába esnek, orvosolni, hogy testeknek szépségekben és épségekben megmaradjanak, mind pedig igen kevés számmal haljanak meg. Kassa, 1781. Ny. Landerer Mihály. VI, 46 p. Andrassy Istvánnak, Krasznahorka földesurának, Borsod megye főispánjának címzett ajánlással.

¹⁷⁶ Az apa kötelessége újszülött fiúgyermekét a születésétől számított 8. napon a rituálénak megfelelően körülmételtetni (circumcisio). Lásd: Ganzfried, Slajmo: A Sulchan Aruch. A zsidó vallás törvényei dióhéjban. Ford. és összeáll.: Leopold Rosenberg. Miskolc, 1936. Braun. p. 40.

- minden száz szegény gyermek beoltása után 12 forint lesz a jutalom ill. a szegényebb sorsú s lehetségű nemesek és honoratorok¹⁷⁷ gyermekeként 12 krajcárt, a tehetősebbek „önnön szabados tetszéseik szerint” fizetnek az oltásért,
- a bizottság elnöke április és október végén tesz jelentést a megyegyűlésnek, ill. májusban és novemberben jelentést küld a Helytartótanácsnak.

Az olvasottak alapján úgy gondolhatnánk, hogy Borsod megyében korán sinre került a tehénhimlőoltás ügye. Ám alig telt el három-négy év és a Benkő helyére lépő új megyei főorvos, Szathmáry (Paksi) József (1788–1837) szükségét érezte „a közrendűek megvilágosítására és nyugtatására” egy „rövid értekezést” közzé tenni.¹⁷⁸ Az 1818-ban, Budán kinyomtatott dolgozatának 1817. augusztus 18-án keltezett előszavában jelzi, hogy az 1813-as helytartótanácsi rendelet szellemében fogott tollat, mert látja:

„...különösen, e mi Tekintetes Vármegyénkben, leginkább a Népek bal vélekedései vetnek gátat ezen jóltévő célra tett Bölcs Intézeteknek...”.

Ennek megfelelően értekezése nagy részében a tehénhimlő-oltás előnyeit taglalja, ekként summázva véleményét: aki ennyi példa és felvilágosítás után is nem engedi gyermekét beoltatni, „az rossz keresztény, rossz felebarát és rossz hazafi”.¹⁷⁹ Szathmáry érveit a Helytartótanács is annyira meggyőzőnek találta, hogy Bene Ferenc újra kiadott „Rövid oktatása” mellett Szathmáry értekezését is megküldte a vármegyéknek, pl. Tolna megyébe is.¹⁸⁰

Témánk szempontjából az említetteknél fontosabb az a tény, hogy Szathmáry megyei főorvosként egy újabb, kilenc pontos javaslatot terjeszt a tekintetes Borsod Vármegye elé. E pontok röviden, tömörítve:

1. Minden újszülött bejelentessen az orvosnak
2. Három hónapos korában beoltasson
3. Nyolc nap múlva az oltottakat ellenőrizni kell, többek közt azért is, hogy „belőlők, ismét más rendbéli gyermekeket olthasson”
4. Iskolába, céhbe, cselédnek csak oltott személy vehető fel
5. Ha valahol himlő üt ki, a házra karantén vettessen „még a himlő le nem szárad a ház gazdájánál lévőkről”
6. Aki ellenáll az oltásnak, büntetendő

¹⁷⁷ Honoráciorok: magasabb műveltséggel és ennek megfelelő társadalmi állással rendelkező, ám származásuk szerint nem nemes egyének (üggyédek, orvosok, mérnökök stb.), akik nem munkabért, hanem tiszteletdíjat (honorárium) kaptak.

¹⁷⁸ Szathmáry József: A Tehénhimlő-oltásról való rövid értekezés leg inkább a közrendűek megvilágosítására és nyugtatására intézve. Buda, 1818. A Kir. Magyar Universitas betűivel. 68 p.

¹⁷⁹ Uo. p. 65.

¹⁸⁰ Gutai Miklós id. műve p. 247.

7. Falukon a seborvos három hónaponként oltson
8. A beoltottakról jelentést tegyen
9. A fenti pontokat a papok a szószékről hirdessék ki és „tudattassanak a céhmesterekkel is”.

A felsorolt pontok jól illusztrálják, mit jelentett a fentebb tett állításunk: ahány megye, annyiféle végrehajtás. Néhány közös vonás azonban felfedezhető a megyei „végrehajtásokban”. Pl. hogy valamennyi megyében a rendelkezések valódi „végrehajtói” a (járási) seborvosok, „kézi orvosok” voltak, akik munkájukhoz hol kaptak, de többnyire nem kaptak hatósági (szolgabírói) segítséget.

Jól példázza ezt Nógrád megye főorvosának, Bérczy Jánosnak (1776–1839) 1828. november 29-i jelentése:¹⁸¹

„...sok helységekből, hol az oltásnak történnie kell, a helységnek előljárói, a felsőbb rendelkezéseknek értelme ellen, nemcsak nem akarnak jelen lenni az oltás munkáján, holott jelenlétük arra nézve leginkább szükséges, hogy a foganatosított oltásról hiteles bizonyosság levelet adhassanak; de még a beoltható gyermekek összegyűjtésének kötelessége alól is ki akarják vonni magukat, úgy hogy gyakran az orvos egész napot eltölt, s nem olthat be többet öt-hat gyermeknél.”

A „hatóságot” képviselő előljárók ilyen viszonyulása a himlőoltáshoz annál inkább szembeötlő, hogy Bérczy már hét évvel korábban, az 1821-es évi jelentésében ezt írta:¹⁸²

„...ha tekintetes nemes vármegyének kegyes segítsége a járásbeli tisztviselő uraknak közbenjárások által még a mi orvosi igyekezetünkhöz járulni fog, valóban ígérem... a jövő esztendőkből sokkal tetemesebb számban fognak lenni azon szerencsések, kikkel a mentőhimlőnek idvességét hasznát közölni fogjuk”.

A már említett rendi, megyei hatalom miatt az oltó orvosok a Helytartótanácsnál csak szakmai segítségre számíthattak. A Helytartótanács Budán, 1813-ban, több nyelven kinyomtatott „oltási szabályzatot” küldött a megyékbe. Ennek 41 §-a pl. előírta számukra az oltási napló vezetését, hogy ennek adatait összesítve minden év május 8-ig ill. november 8-ig jelenthessék a megyei főorvosnak. Az utolsó, 46. § arra utasítja az oltó orvost, hogy emberi himlővel való oltást, tehát variolációt ne végezzen és figyelmeztesse az ehhez ragaszkodó szülőt, hogy az ilyen

¹⁸¹ Leblancné Kelemen Mária: Adalékok a reformkori Nógrád megye egészségügyi helyzetéről, Bérczy János főorvos munkásságáról. = Orvostörténeti Közlemények. Vol. 80. (1976) pp. 91–99. (a hivatkozott rész: p. 94.)

¹⁸² Uo. p. 94.

oltás himlőjárványt indíthat be. Ezen kívül már egy évvel korábban megjelent a „Magyar Ország Orvossainak és Seborvossainak számokra készült Oktatás a Mentő-himlőnek béoltásáról” című kiadvány is.¹⁸³

A Helytartótanács más módon is igyekezett „országosan elterjedtté” tenni a himlőoltást. 1815-ben kötelezővé tette a pesti orvosi karon a védhimlőoltás gyakorlásának oktatását – vajon ki oktatta? Győry kartörténete nem tesz említést róla. Majd 1824-ben Gebhardt Ferenc orvosprofesszor vezetése alatt Védhimlő Intézetet létesített az Orvosi Karon.¹⁸⁴ Ezzel enyhült a hatósági orvosok egyik gondja: az oltóanyag utánpótlása, beszerzése. 1826. április 29-én a protomedikus Lenhossék Mihály, a helytartósági tanácsos elnöklete alatt Himlőoltásügyi Központi Bizottság alakul Pesten. Tagjai – többek közt – Buda város physicusa: Christen Xavér Ferenc; Pest vármegye főorvosa: Forgó György; Pest város physicusa: Köffinger János; Pest város főphysicusa: Windisch Lipót és Kováts Mihály orvosdoktor.¹⁸⁵ Talán e funkciójának is köszönhetően Lenhossék, mint országorvos, 1829-ben a „Summa preceptorum in administrando variolae vaccinae negotio per Regnum Hungariae observandum” című munkájával „az egész himlőoltási ügyet újra és részletesen szabályozta”.¹⁸⁶ A hat fejezetre osztott szabályzatban a hatodik foglalkozik „a himlőoltással kapcsolatos *hatósági* teendőkkel”.

Az elmondottak alapján leszögezhetjük: az ismételt helytartósági rendeletek, ill. Lenhossék-féle szabályozás ellenére a fentebb vázolt államhatalmi szerkezet megléte miatt a védhimlő-oltást illetően a 19. század első harmadában nem lehetett szó a közvetlen kényszer országos alkalmazásáról, a „kötelező oltás” bevezetéséről. A bőséges, himlőoltást szorgalmazó „oktatások”, prédikációk ellenére még mindig él az „antivakcinás” urak véleménye a himlő „kötelező átvészeléséről”. Erre utal Széchenyi István gróf is 1830-ban megjelent „Hitel” c. könyvében:¹⁸⁷

„Ugyan hol alapodik annak igazsága: hogy halálos betegség nélkül igazi férfiségra nem fejlődhetni ki – dussá nem lehetni előleges bukás nélkül – érelynessé nem, bűnhődés s töredelem híjával, – józanná nem, eszelősködés nélkül, – igazságossá nem, kinszeritlenül s a t.

Vaccina feltalálása előtt mennyivel nagyobb számú kisedd hala meg mint most; de azért mert sok szülő tudatlanságában több gyermekét veszté el

¹⁸³ Magyar Ország Orvossainak és Seborvossainak számokra készült Oktatás a Mentő-himlőnek béoltásáról. Budán, 1812. Nyomt. a kir. universitás bet. 28 p. – Ez is megjelent a nemzetiségek nyelvén is, pl. szlovákul: Dokonale Winaucenj Stepéni-Ochranici 1812ho. W Budiňe, 1812. Witlačeni z liter. kr. uniwersit. 31 p. Lásd: Petrik Géza: Magyarország Bibliographiája 1712–1860. 3. köt. Bp., 1891. Dobrowsky. p. 850.

¹⁸⁴ Gortvay György: Az újabbkori magyar orvosi művelődés..., p. 15.

¹⁸⁵ Daday András: Adatok a magyarországi himlőoltás történetéhez (1825–1835). = Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei. Vol. 40. (1966) pp. 151–157. (a hivatkozott rész: p. 151.) – Gortvay nem tesz említést erről az eseményről.

¹⁸⁶ Gortvay György: Az újabbkori magyar orvosi művelődés..., p. 16.

¹⁸⁷ Széchenyi István: Hitel. Pest, 1830. Trattner-Károlyi. p. 260.

himlőben, minekelőtte vaccinához nyult volna, nem az következik: hogy mi nekünk is több gyermeket kell feláldoznunk s illy szomorú crisen átesnünk utóbbi magzatink megmentése végett; hanem hogy mi újabbak s így több tapasztalásuak legkisebb crisen se vagyunk kénytelenek átvergődni, hanem minden gyermekeinket elsőtől utolsóig a természet örök, habár titoktele törvényei szerint a himlőtől megóhatjuk... Minden egyébbel szint így van.”

S hogy a Kossuth által „a legnagyobb magyarnak” nevezett Széchenyi szavai később sem vesztek aktualitásukból, arra ismét a „szemtanút”, Rakittát idézzük 1846-ból:¹⁸⁸

„... a himlőoltási ügy honunkban igen jól és üdvösen van elrendezve, csupán egy ohajtás vagyon még hátra, valjon ezen üdvös rendelmények, pontosan meg is tartatnának, s ne kellene hallani többet, hogy az oltás dacára, ebbe vagy amabba a megyébe ismét dühöngött a himlő járvány”.

Egyetérthetünk tehát a fertőző betegségek történetének kiváló magyar kutatójával, Regöly-Mérei Gyulával:¹⁸⁹

„Lenhossék Mihály Ignác, mint protomedikus *ajánlotta* az általános alkalmazást, de azt csak az 1876. évi XIV. tc. írta elő *kötelezően*”.

Sajnos, Rakitta óhaja, hogy ne kelljen többé himlőjárványról hallani, még közel húsz év elteltével is csak óhaj marad.

1861-ben Borsod megye főorvosa, Kún Tamás (1815–1894) ad ki könyvet Miskolcon „A megyei főorvos tiszti köre” címmel.¹⁹⁰ Jellemző, hogy a könyvből szemelvényeket közlő „Gyógyászat” című orvosi szaklap éppen a védhimlő- ojtásról szóló fejezetet közli „mutatványként”. Ebből idézünk:¹⁹¹

„... addig is, míg az államkormány úgy intézkednék, hogy azt [értsd: a védőoltást] polgári törvénnyé emelvén, minden szülének kötelessége leend gyermekeit beoztatni, s erről szóló bizonyítványt kivenni; igyekezzék megyéje hatóságánál javaslatba hozni, miszerint lehető szigorral tegye meg a rendelkezést, és az ojtó orvosnak sikeres működését megkönnyítő intézkedéseket, hogy a nép balhitből kiindulva ne szegüljön az ojtás ellen.”

¹⁸⁸ Rakitta Alajos id. disszertációja, p. 15.

¹⁸⁹ Regöly-Mérei Gyula: Fejezetek a fertőző betegségek történetéből (Gerlóczy Zsigmond emlékére). = Orvostörténeti Közlemények. Vol. 50. (1969) pp. 57–86. (hivatkozott rész: p. 76.)

¹⁹⁰ Kún Tamás: A megyei főorvos tiszti köre. Miskolcz, 1861. Szerző kiad. 136 p., 3 t.

¹⁹¹ Kún Tamás: A megyei főorvos tiszti köre. Mutatvány ily című röpiratból. = Gyógyászat I (1861) pp. 341–343, 419–420. (hivatkozott rész: p. 341.)

A törvény hiányát emeli ki Nékám Sándor,¹⁹² a „Gyógyászat” társszerkesztője is a könyvről írt recenziójában:¹⁹³

„[a védhimlőojtásról] ... különösen kimerítőleg és tüzetesen értekezik a szerző, s nem ok nélkül; nálunk ugyanis nem csak hogy ekkoráig nincs oly törvény, mely a kisdedeknek védhimlővel beojtatását minden szülőnek szoros polgári kötelességévé tegye, hanem ellenkezőleg a köznép között előítélet, balhit s ellenszenv uralkodik a védhimlő ellen.”

Zárójelben jegyezzük meg: ha Borsod megyében, ahol a „hatóság” már a reformkor előtt komolyan vette a himlőoltás ügyét, szükség volt egy újabb főorvosi felszólításra, mennyivel rosszabb lehetett a helyzet az oltásra kevésbé ügyelő megyékben...

Úgy tűnik, azonban, hogy Kún sem tudott próféta lenni saját hazájában. 1869-ben ezt írja az „Orvosi Hetilap” hasábjain:¹⁹⁴

„...A védhimlőoltás volt tudományunknak minden büszkesége és legnagyobb dísze és most megfordítva áll a dolog, mert ha eszélyesen elejét nem vesszük, éppen a védhimlő-béoltás jótékonyága ellen a népben mindinkább erősödő vélemény pellengérré állítandja tudományunkat.”

Pedig ekkor már érvényben volt egy újabb rendelet...

Talán Kún dr. könyve, ill. „Gyógyászat”-ban megjelent részlete is közrejátszott abban, hogy az 1861-es „magyar érá” követően újra felállított Helytartótanács 1863. január 27-én 6975. számú körrendeletével megpróbált rendet teremteni az oltást illetően.¹⁹⁵

A rendelet 1. pontja szerint „minden hatósági terület... ojtási kerületekre fölosztandó”, melyekben nemcsak a hatósági orvosok, de a magánorvosok és sebészek is olthatnak. 2. Az ojtóorvos köteles megszerkeszteni „az ojtóképesek jegyzékét. Figyelmet érdemel a 3. rendelkezés: a főorvos kötelessége, hogy megyéje legalább két népesebb helységében „az ojtás egyénről egyénre folyvást eszközöltessék avégre, hogy az ojtóorvosokat annak idején friss ojtóanyaggal ellátni lehessen”. Ha ez a helyi ojtóanyag elfogyna, a főorvos a pesti „országos középonti ojtóintézet igazgatóságától” kérhet anyagot. A 4. pont az ojtási jegyzőkönyvek rovatainak pontos kitöltésére, ill. a szokásos himlőojtási bizonylat „kiszolgáltatására” hívja fel a figyelmet. Az 5. rendelkezés kimondja, hogy az

¹⁹² Nékám Sándor (1827–1885) matematikus, a pesti egyetemen a „mennyiségtan” (matematika) tanára, bölcséleti és orvosdoktor.

¹⁹³ Nékám Sándor könyvismertetése Kún Tamás könyvéről. = Gyógyászat 1 (1861) pp. 1046–1049.

¹⁹⁴ Gortvay György: A himlőoltás magyar története, p. 681.

¹⁹⁵ A rendeletet a Helytartótanács alkalmazottja, Grósz Lipót dr. ismertette a „Gyógyászat” hasábjain, 1863 elején.

ojtó orvos „a lelkészek és a helységelöljárók által láttamozott” kimutatásait november elejéig, a főorvos egy „általános főkimutatást” csatolva az előbbiekhöz, december végéig „egyszerre” – ne részletekben – küldje fel a Helytartótanácsához. Ezek alapján a „himlőoltási költségeket” az országos pénzalapból térítik meg (a magánorvosoknak nem!). A rendelet arra inti a „közigazgatási közegeket”, hogy azok „minden kitelhető segílyt” adjanak meg az ojtóorvosoknak.

A rendelet pontjaiból jól látható, hogy azok ismét csak az ojtókat „szabályozza” – a szülők, az ojtandók kötelességeiről nem esik szó.

Ilyen előzmények után – no meg az 1873. évi bécsi nemzetközi orvoskongresszusnak a kötelező oltás melletti állásfoglalását elfogadva¹⁹⁶ – születik meg a kiegyezést követően, 1876-ban a Közegészségügyi Törvény – teljes nevén: „1876. évi XIV. törvénycikk A közegészségügy rendezéséről” –, melynek 93. §-a kimondja:

„Szülők és gyámok, általában mindazok, kik gyermekekről gondoskodni tartoznak, kötelesek ezeket éltüknek első évében, a mennyiben valóságos himlőt ki nem állottak volna, beoltatni.”

A törvény szerint a védhimlőoltás állami ügy, az oltási díjat az államkincstár állja.

Nos, mielőtt nagy költőnkkel felkiálthatnánk: „...megálljunk, / Mert itt van már a Kánaán!”¹⁹⁷ – ezt ne tegyük, több oknál fogva ne! Egyrészt a már említett Kún Tamás alig öt év elteltével nyílt levelet kénytelen intézni dr. Bódogh Albert országgyűlési képviselőhöz, hogy „az ojtáskényszer behozatalát sürgesse”,¹⁹⁸ másrészt 1886-ban újra súlyos himlőjárvány tombol országszerte, jelezve, hogy a törvény ellenére még sincs minden rendben az oltás körül.

Ezért születik meg 1887-ben a XXII. törvénycikk, amely módosítja az 1876-os törvény XIII., „Védhimlőoltás” című fejezetét. Az új törvénycikk 2. §-a így egészíti ki az előző törvényből megismert szülői/gyámi kötelességet:

„Ha ezen beoltás az orvos véleménye szerint eredménytelen maradt, akkor a védhimlőoltás a következő évben, – és ha még ekkor is eredménytelen maradna, a harmadik évben is ismétlendő.”

A 11. § pedig már büntet is: első ízben intés, ezt követően 1 forinttól 50 forintig terjedhető pénzbüntetés sújtja azt, aki a rá bízott gyermeket nem oltatja be.¹⁹⁹

¹⁹⁶ Gortvay György: A himlőoltás magyar története, p. 681.

¹⁹⁷ Petőfi Sándor: A XIX. század költői (Pest, 1847. január)

¹⁹⁸ Gyógyászat 21 (1881) p. 315.

¹⁹⁹ Mindkét törvény teljes szövege megtalálható a Kapronczay Károly által összeállított közegészségügy-történeti kötetben: Kapronczay Károly: A magyarországi közegészségügy története 1770–1944. Jogalkotás, közegészségügyi intézmények, szakirodalom. Sajtó alá rendezte: Gazda István. Bp., 2008. Semmelweis Egyetem Közegészségtani Intézet – Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár – MATI. 463 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 58/1.)
Online válogatás a műből: <http://kozeu.tudomanytortenet.hu/>

A magyarországi himlő elleni oltóintézetek és az oltóanyaggal való ellátás története 1890-ig²⁰⁰

A himlő elleni védőoltás történetén vörös fonálként húzódik végig a megfelelő oltóanyag biztosításának, elérhetőségének kérdése. A védőoltás történelmileg első formájában, az emberi (humán) nyirokkal történő *varioláció* idején az oltáshoz szükséges nyirok bármely, aktuálisan valódi himlőben szenvedő beteg himlőhólyagjából beszerezhető volt. Gyökeresen megváltozott a helyzet a Jenner által bevezetett tehénhimlő oltásával (*vakcináció*), hiszen az oltáshoz szükséges „matériát” kezdetben csak Jennertől, ill. követőitől lehetett beszerezni.

A vakcináció prágai úttörője, dr. Karel Bauer (elh. 1823) 1799 novemberében az írországi Dublinból a tehénhimlőnyirkot lencszövetbe áztatva és velinpapírba²⁰¹ csomagolva kapta meg. A következő év februárjában ezzel a „matériával” tett oltási kísérlete nem járt sikerrel.²⁰² Az első sikeres prágai oltást, 1800 októberében elvégző dr. Ján Mayer (1750–1807) előbb Brémából kapott gyapotfonalakba áztatott oltóanyagot, majd Bécsből Jean de Carrotól szerezte be az oltáshoz szükséges eszközöket. Ez utóbbi libatoll szárát használta a nyirok tárolására (a szár nyitott végét pecsétviasszal lezárva). Az első nyilvános (hivatalos) prágai oltást is idegenből, Frankfurtból kapott oltóanyag tette lehetővé. Erre a prágai lelencházban került sor 1801. május 2-án – az oltást dr. Karel Fiedler, a prágai Általános Kórház másodsebésze vitte véghez. A sikeren felbuzdulva, már május 20-án hirdetés jelent meg „A cseh vándor” (Der böhmische Wanderer) című hetilapban, mely szerint hétfőnként, 8 órakor bárki viheti gyermekét az Általános Kórházba, ahol dr. Fiedler ingyen beoltja őket. A hirdetésből az is kiderül, hogy Fiedler megtanítja az érdeklődő kollégákat az oltás technikájára, ill. a helybelieknek ingyen ad oltóanyagot is. Vidékre is küld – 12 krajcár postadíj ellenében – oltóanyagot. Így jött létre az Általános Kórházban az első prágai oltóintézet, amely 1801. július első feléig 250, az év végéig 451 gyermeket oltott be.²⁰³

Az sem volt ritkaság, hogy éppen az oltani akarás járult hozzá egy gyermek-kórház megnyitásához. Ez történt Brünnben, Morvaország fővárosában. Egy

²⁰⁰ A fejezet alapjául szolgáló publikációm: A magyarországi himlő elleni oltóintézetek és az oltóanyaggal való ellátás története 1890-ig. = Orvostörténeti Közlemények. Vol. 230–233. (2015) pp. 69–86.

²⁰¹ velin: finom, pergamenszerű vékony papír

²⁰² Rozsivalová, Eva: Začátky očkování chrániček proti neštovicím u nás. = Časopis lékařů českých, 1954. No. 1. pp. 25–27. (a hivatkozott rész: p. 25.)

²⁰³ Uo. p. 26.

olasz származású brünni orvos, Ernst Carl Rincolini (1785–1867) és kollégája Franz Claviger (elh. 1833) seborvos 1809-ben magán-gyermekkorházat nyitottak, ahol nemcsak a tehénhimlőoltást végezték, hanem az oltóanyagot is állandóan frissen tarthatták a kórház ápolójain. Kórházuk működéséről Jenner is tudomást szerzett, 1814-ben ugyanis a két himlőoltó levélben köszöntötte 65. születésnapján Jennert. Megírták neki, hogy Brünnben már évek óta ünnepséget tartanak a „vakcina felfedezésének emlékére” egy olyan réten, melynek közepén Jenner morva grafitból kifaragott életnagyságú szobra áll.²⁰⁴ Jenner válasza nem ismert, szobra pedig a 19. század ’60-as éveiben eltűnt...

Azért tárgyaltuk ilyen részletesen a csehországi eseményeket, mert valószínűleg hasonló forgatókönyv szerint jöttek létre az oltóintézetek a Habsburgok más örökös tartományaiban, és Magyarországon is. Sajnos, a magyar orvostörténet-írás mindeddig nem foglalkozott érdemben a magyar „Központi Oltóintézet” történetével, ezért kénytelenek vagyunk a korabeli lapokban feltalálható mozaikokból összerakni az oltóanyaggal való ellátás magyarországi történetét.

A magyarországi orvosok is elsősorban Bécsből, Jean de Carrotól – Jenner eurázsiai prófétájától²⁰⁵ – kaptak oltóanyagot. De Carro viszont a Londonból küldött, „matériával átítatott fonál” segítségével oltotta be saját gyermekét 1799. május 10-én. Az oltással szerzett tapasztalatairól francia nyelven kiadott, de rövidesen németre is lefordított könyvében számol be.²⁰⁶ E könyvében említi, hogy a soproni Pellegrini és Hell doktorok is tőle kértek/kaptak oltóanyagot – ma őket tekintjük a magyarországi himlőoltás úttörőinek.²⁰⁷

A magyar orvosok azonban hamarosan anyanyelvükön is kérhettek oltóanyagot Bécsből. Az akkoriban Bécsben működő Sándorffi József (1767–1824) orvosdoktor munkatársa volt a bécsi magyar újságnak, az orvoskolléga Decsy Sámuel szerkesztette „Magyar Kurir”-nak, a himlőoltás lelkes propagálójának. A laphoz érkező, himlőoltással kapcsolatos leveleket többnyire Sándorffi válaszolta meg. 1801. október 27-én a lap 34. számában ezt írja Sándorffi:²⁰⁸

„Sok érdemes Orvosok, Seborvosok... bé oltandó matériáért hozzám leveleikben folyamodtanak... matériával fel készített lántsátskákat küldöttem is le nagy számmal...tanácsosabb egyszerre két vagy három személyre való maté-

²⁰⁴ Tinková, Daniela: Zákeřná Mefitis. Zdravotní policie, osvěta a veřejná hygiena v pozdně osvícenských Čechách. Praha, 2012. Nakladatelství Argo. p. 218. – A levél érdekes „magyar vonatkozása”: Morvaországot úgy mutatja be, mint Németország legkeletibb részét, melyen a történelem folyamán háborúk söpörtek végig – így pl. 444-ben a „vad hunok Attila vezetésével”.

²⁰⁵ Lásd róla korábbi publikációnkat: Kiss László: Jenner eurázsiai prófétája, Jean de Carro. In: Kiss László: Az orvostudomány felvidéki történetéből. Sajtó alá rend.: Gazda István. Piliscsaba, 2010. Magyar Tudománytörténeti Intézet. pp. 66–72. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 77.)

²⁰⁶ Jean de Carro: Beobachtungen und Erfahrungen über die Impfung de Kuhpocke, Wien, 1801.

²⁰⁷ Lásd bővebben kötetünkben!

²⁰⁸ Magyar Kurir, 1801. IV. félévi esztendő. No. 34. (okt. 27.) p. 543.

riát is vitetni... Egy személynek a két karján való bé oltására kivántatik két Plank-féle lántstátka”.

Egy korábbi, 30. számban azt írta, hogy de Carro feltalált egy „kis lántsát (lantzeola)”, melyet Plank készít „ezüsből meg aranyozva” s ezen a lándzsán könnyen lehet küldeni oltóanyagot.²⁰⁹ Tanácsot adott Sándorffi az oltóanyag fenntartásának módjára is: javasolja, hogy a Bécsből kapott materiát oltsák át egy egészséges tehén tögyébe s arról oltsanak tovább. Ez a matéria ugyanis „legkisebbet sem fog az Angliai tehén himlő mérgétől különbözni, minthogy Angliában sintsen a tehénnek a mienktől különböző teste s természete...”.

A gyakorlatban azonban inkább az ún. karról karra módszer valósult meg, azaz a beoltott és megfogant tehénhimlő hólyagjaiból vették a „materiát” a következő gyermek beoltásához. Valószínűleg így tartották „frissen” az oltóanyagot Prágában is, kihasználva a lelencház adta lehetőséget.

Bécsben tanulta meg az oltást és szerzett hozzá oltóanyagot Oesterreicher Manes József (1759–1831) „Füredi Physicus és több tudós Társaságoknak tagja”. 1802. május 2-án, Bécsben keltezett „híradás”-ában arról értesítette a „Magyar Kurir” olvasóit, hogy május 20. napján „el fogja a tehén himlővel való bé-oltást kezdeni”.²¹⁰

„...Azok a szülék, akik vagy abban a kerületben, vagy azon kívül lakoznak, azon magzatjaikat, akik még ekkor nem himlöztek, a Füredi Orvosló helyre küldjék el...”. Biztosítja a szülőket, hogy „a bé oltásnak módját... magának esmeretessé tette, és elegendő bé oltandó materiát szerzett”. Ingyen olt, sőt „amennyiben a környüállások kívánni fogják, ottan a szegények számokra felállítatott Institutumban, ingyen fognak orvosoltatni és tápláltatni”.

E bizonytalan és magánkezdeményezéseken alapuló beszerzési módon kívánt változtatni a védhimlőoltás hatósági megszervezésének kezdetén Schraud Ferenc országorvos (protomedikus).²¹¹ Ajánlására a Helytartótanács 1804. március 13-án rendeletet adott ki, mely az „óvhimlő oltonyozását az egész országban bevezette” és az oltóanyag gyűjtésére hat oltó-főállomást szervezett Buda, Pest, Kassa, Gyula, Pozsony és Zágráb székhellyel.²¹² Sajnos, a szakirodalomban nem találtunk további, pontosító adatot az „oltó-főállomásokról”: milyen volt felszereltségük, személyzetük, meddig működtek stb. Csupán feltételezzük, hogy azért esett e hat városra a döntés, mivel ezen a helyeken már 1801-ben megindult

²⁰⁹ Magyar Kurir, 1801. IV. fertály esztendő. No. 30. (okt. 13.) p. 479.

²¹⁰ Oesterreicher József: Másodszeri Híradás. = Magyar Kurir, 1802. II. fertály esztendő. No. 41. (máj. 21.) pp. 639–640.

²¹¹ Lásd bővebben kötetünkben!

²¹² Gortvay György: Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története. 1. köt. Bp., 1953. Akadémiai. p. 14.

az oltás és valószínűleg a lelkes helyi oltóknak köszönhetően sikerült is frissen tartani az oltóanyagot. Ezen feltevésünket Gyula esetében igazoltnak látjuk egy korabeli tudósítás alapján.

A tudósítás a „Beyträge zur Geschichte der Schutzpocken in Ungern”, azaz „Adalékok a védhimlő történetéhez Magyarországon” című sorozat 7. darabjaként jelent meg a Schedius Lajos szerkesztette „Zeitschrift”-ben, 1802-ben.

Az 1802. július 4-én, Gyulán keltezett „A tehénhimlő terjesztésének története Békés megyében” című, 10 oldalas munka szerzője Rigler/Riegler Zsigmond, Békés vármegye „physicusa” (főorvosa) volt.²¹³ A Vas megyei Rohoncra származó Rigler 1778-ban végzett az akkor már Budán működő magyar orvosi karon „az összenőtt porzós növények felosztásáról” írt disszertációjával.²¹⁴ 1779-től volt Békés megye másodfőorvosa, majd 1786-tól főorvosa 1811. október 28-án bekövetkezett haláláig.²¹⁵ Az 1795. évi himlőjárvány idején kezdett oltani – ekkor persze még csak a varioláció, azaz az emberi himlőnyirokkal való oltás állt a rendelkezésére. 1801 őszén újabb járvány tört ki. Ezért 1802 januárjában Pestre és Budára utazott, ahol egyrészt megtanulta a Jenner-féle oltás módját, másrészt oltóanyagot szerzett. 1802. január 24-én tért vissza Gyulára és még aznap beoltotta Juhász István református prédikátor három gyermekét. Miután az oltás megfogant, a 9. napon újabb 12 gyermeket oltott be. Később ő adott oltóanyagot a szomszédos Bihar és Arad megye számára, sőt még a távoli Heves megye is hozzá küldte egy seborvosát négy beoltásra váró gyermekkel.²¹⁶ Nem véletlenül esett tehát Riglerre a protomedikus választása az oltó-főállomások szervezésekor. Sokáig őt tekintették a „magyar Jennerek” egyikének.²¹⁷

Hasonló érdem alapján eshetett a választás Kassára, ahol Bene Ferenc tanúsága szerint 1801 októberében „Herr Doktor Wirkner” és Lehotzky seborvos kezdte el az oltást és Bene cikkének megjelenéséig az oltottak száma meghaladta a 400-at.²¹⁸ Sajnos Wirknerről az életrajzi lexikonokban nincs önálló szócikk. A szlovák életrajzi szótár fia, az 1802. augusztus 21-én Kassán született Wirkner Lajos apóján említi apja nevét: „Wirkner István orvos”.²¹⁹ Az Abaúj és Torna megyék központjának számító Kassa orvosi történetét Molnár Béla jelentette

²¹³ Rigler, Sigmund: Geschichte der Verbreitung der Kuhpocken in der Békéser Gespanschaft. = Zeitschrift von und für Ungern. II. Band. (1802) pp. 76–86. (a hivatkozott rész: p. 76.)

²¹⁴ Rigler, Sigismundus Georgius: Dissertatio inauguralis medica botanica de syngenesiae divisionibus. Budaë, 1778. Typis regie universitatis. 35, [5] p., 1 t. – Lásd: Dörnyei Sándor: Régi magyar orvosdoktori értekezések. Nagyszombat, Buda, Pest, 1772–1849. Második kötet. Bp., 2001. Borda Antikvárium. pp. 133–134.

²¹⁵ Dörnyei Sándor archontológiai gyűjteménye – Békés megye (kézirat)

²¹⁶ Rigler id. műve p. 79.

²¹⁷ Lásd kötetünkben!

²¹⁸ Bene, Franz: Geschichte der Verbreitung der Kuhpocke von Pesth nach verschiedenen Gegenden Ungers. = Zeitschrift von und für Ungern 1 (1802) p. 371.

²¹⁹ Slovenský biografický slovník. M-Q. 4. köt. Martin, 1990. Matica Slovenská. p. 376.

meg 1944-ben (a trianoni szerződés által Csehszlovákiának juttatott Kassa ekkor újra Magyarország része volt). Ő ezt írja Wirknerről:²²⁰

„1812-ben Virkner (Wirkner) István Abauj megye physicus, de a »Magyarországi orvosrend névsora« 1840-ben a magánorvosok között sorolja fel. Született Alsó-Pólyán Sopron megyében, 1775-ben, orvostudományi oklevelet kapott Pesten 1798/99-ben. Végredelele kelt 1854-ben.”

A pozsonyi oltóházzal kapcsolatban sem sikerült pontosító adathoz jutnunk. A pozsonyi himlőoltás apostola, az első, 1801. július 18-i nyilvános védőoltás szervezője, a modern közegészségtan egyik megalapítója, Huszty Zakariás Teofil (1754–1803), még az oltóházak felállítása előtt elhunyt.²²¹ Ő lehetett volna a legalkalmasabb a pozsonyi intézet működtetésére, hiszen már 1801-ben több felvidéki orvosnak – pl. a lőcsei Schrattnér Dánielnek – küldött oltóanyagot.²²² Nagy kár, hogy Huszty életművének – s ezen belül a himlőoltással kapcsolatos pozsonyi történéseknek – legjobb ismerője, Duka Zólyomi Norbert, csak a Huszty haláláig, vagyis az 1803-ig terjedő időszak történetével foglalkozott kitűnő monográfiájában.²²³

A magyar „oltó ház” ötletét egyébként már 1802 elején felvetette a himlőoltás lelkes apostola, Kováts Mihály (1762–1851) doktor. 1802-ben lefordította egy német szerző egészségnevelő könyvét és a fordítást megbővítette „a tehénkilisekről való tanítással”.²²⁴ Ő is említi Carro-nak, a magyar orvosoknak megküldött oltóanyaggal szerzett érdemeit, majd oltóintézeteket mutat be:²²⁵

„Ez a Londoni Közönséges tehén-kilist óltó ház 1799-ben 2-dik Decemberben állíttatott fel, és fejévé lett a Yorki Hertzeg²²⁶ ... Ez a Londoni óltó ház már most nagy virágzásban van, és méltó volna, ha ennek formája a mi kegyes Hazánkíjái-is valami olyan óltó házat állítanának fel...”

²²⁰ Molnár Béla: Kassa orvosi története. Kassa, 1944. Wilko. p. 140.

²²¹ Huszty életművét a pozsonyi Duka Zólyomi Norbert tette közzé német nyelvű monográfiájában: Duka Zólyomi, Norbert: Zacharias Gottlieb Huszty, 1754–1803. Mitbegründer der modernen Sozialhygiene. Bratislava, 1972. Slowakischen Akademie der Wissenschaften. 280 p. (Edicia dejiny vedy a techniky I.)

²²² Duka Zólyomi Norbert: Fejezetek a himlőoltás történetéből. In: Új Mindenes Gyűjtemény 2. Pozsony (Bratislava), 1983. Madách Kiadó. p. 53.

²²³ Duka Zólyomi: Zacharias Gottlieb Huszty, pp. 99–104.

²²⁴ Struve, Christian August: A gyenge élet meg-hosszabbításának és a gyógyíthatatlan nyavalyák húzásának a mestersége. Fordította, a tehén-kilisekről való tanítással, s sok tudósok értelmeivel meg-bővítette Kováts Mihály. Pesten, 1802. Nyomt. Trattner Mátyás bet. XXXII, 372 p.; XII, 288 p.; XVI, 400 p.

²²⁵ Kováts Mihály id. műve pp. 40–41.

²²⁶ A yorki herceg angol hercegi cím, melyet az angol uralkodó másodsülött fia szokott viselni. A szövegben szereplő yorki herceg III. György másodsülöttje, Frigyes (1763–1827) volt.

A pozsonyi „Pressburger Zeitung” 1802. október 8-án megjelent 79. száma pedig mellékletként közölte a leMBERGI²²⁷ oltóintézet (Impfungsinhalt) által kidolgozott és ingyenesen osztogatott, 20 pontból álló „oktatást”.²²⁸

Egyedül a pesti „oltó-főállomás” történetéhez találtunk bőségebb korabeli anyagot – feltételezve persze, hogy a Bossányi-féle „intézet” azonos lehetett a pesti oltó-főállomással. Bossányi András (1746–1825) a Nyitra megyei Kerenccsen született, és a pesti karon 1797-ben szerzett orvosi oklevelet. 1806-ban került a pesti Rókus Kórház élére. Nem tudjuk, hol működött 1797 és 1806 között, Duka Zólyomi is csupán annyit ír, hogy „más megyék területén” számos oltást végzett.²²⁹ Tehát oltási tapasztalatokkal felvértezve szervezte meg a Rókus Kórház kebelében működő oltó „állomást”. E kezdetekről az 1808-ban kiadott „Közönséges Nép-oktatás a természetes ember-himlőnek tulajdonságairól, és a mentő-vagy tehén-himlőnek jeles hasznáról...” című, nyolc oldalas munkájának utolsó két fejezetében olvashatunk:²³⁰

„...bizonyos tanult, és nagy érdemű Férjfiak egy társaságba lépni, és a beoltást közönségesen magokra vállalni magokban eltökélették – hogy végtére ezen tárgyat is elérhessük, hogy ezután mind az igazi beóltandó év [értsd: nyirok] feltaláltathasson mind pediglen maga a beóltatás mindenkor a szükséges vigyázattal véghezvitethessen.

Ezen társaságnak öszvegyülése tartatik a Pest-Városi Sz. Rókusnál lévő Egészség szerzete házában. Oda fordulhatnak tehát mind azok, kik a gyermekeken teendő beóltást óhajtják. Minden héten ki vagynak rendelve bizonyos napok, és órák, mellyekben a beóltás a társaság tagjai által az említett vigyázással véghezvitetik. – A szegény szülők bizvást megjelenhetnek, és ebben a jótéteményben ingyen részesülhetnek. A vidéki Városok, helységek, és egész Ország Orvosai, kiknek a mentő-himlő-évre szükségek vólna, azt ezen társaságtól megszerezhetik.”

Az említett munka egyik lábjegyzetében is fontos adat rejlik:

„Magam is 1795 és 96ik eszt., midőn tudniillik még a mentő himlő esméretlen volt előttünk, sok személyekbe beóltottam az ember-himlőt. Ugyan ezt

²²⁷ Lemberg – a régi magyaroknál Ilyvó – Galícia/Gácsország fővárosa, majd Lengyelország első felosztása után, tehát 1802-ben is, Ausztria birtoka. Ma: Lviv (Ukrajna).

²²⁸ Unterricht über die Einimpfung, den Verlauf und die Behandlung der Schutzpocken – melléklet a Pressburger Zeitung 79. számához, 1802.

²²⁹ Duka Zólyomi Norbert: Fejezetek a himlőoltás történetéből, p. 52.

²³⁰ Bossányi András: Közönséges Nép-oktatás a természetes ember-himlőnek tulajdonságairól, és a mentő- vagy tehén-himlőnek jeles hasznáról, mellyet közre bocsátott Nagy-Bossányi Bossányi András Pesten a Szt. Rókusnál lévő Befogadóháznak Igazgatója, és ezen Sz.K. Városnak első rendes orvosa. Pest, 1808, [Ny. n.] pp. 7–8.

tselekedték akkorba b.e. Stáhly Professor Úr, nemkülönben Molitor Ferenc Úr Cs. Kir. Tanácsos, és hadi Orvos”.

Mivel Bossányi az 1796/97-es iskolai évben végzett a pesti Orvosi Karon, már medikusként oltott, variolizált! A „b.[oldogult] e.[lhunyt] Stáhly” György (1755–1802) 1784-től a sebészet és szülészet tanára volt az Orvosi Karon és így „hivatalból” is érdeklődnie kellett a seborvosi feladatok közé sorolt oltás iránt. 1801 júniusában pedig Stáhly volt az első Pesten, aki a varioláció mellett már a vakcinációt is kipróbálta.²³¹ Molitor kilétéről nem sikerült adatot találnunk.

Az idézett részből kiderült: Pesten, a városi kórház mellett himlőoltással foglalkozó „társaság” működik – sajnos tagjainak névsora egyelőre ismeretlen. Ugyanezen társaságtól „himlő-év”, azaz a nyirok, „matéria” is beszerezhető. Jogos tehát a feltételezés, hogy e Bossányi vezette társaság lehetett a pesti oltó-főállomás „személyzete”. Ezen feltételezésünket megerősíti a „Hazai és Külföldi Tudósítások” című pesti lap 1810. május 23-i 41. számában közölt felhívás:

„Pesten a városi Tanácsnak gondoskodása által a Kórházban vagy Ispitályban Tehénhimlőt beojtó intézet is állítatott a Sz. Rochusról neveztetett épületben. Ezen intézetet az Ispitálybéli Fő Orvos és Kormányozó Nagy Bossányi Bossányi András Ur igazgatja... már május elejétől fogva ingyen folytatja szombaton és vasárnap reggel 7 órától fogva 9 óráig, délután 2–4-ig a beoltás foglalatosságát. Azért minden Atyák és Anyák ezennel meghívattatnak, hogy ezen jól alkalmatossággal gyermekeikbe a védőhimlőt beoltassák. Az említett nagy lelkű Director Ur a szegényebb Anyáknak, kik a beojtatás által mulatnának, kész egy egy forintot ajándékozni. Minthogy ezen intézetben az ojtás rendszerént folytatik, tehát a távulabb lévő Orvosok mindenkor friss ojtó materiát kaphatnak, mellyel a Directio, melly Protocollum szerént vezet munkáit, nagy készséggel fog szolgálni”.

Szinte napra pontosan, egy év múlva, 1811. május 18-án, az említett lap 40. száma ismét fontos adatokat közöl Bossányi-féle intézetről. Előbb említi Bossányi himlőoltást propagáló oktatásait, majd így folytatja:

„Mind ezen munkái által, mind pedig azon készsége által sokat használt tisztelt Bossányi Ur, hogy a Sz. Rochusnál Beojtó Intézetet állított, mellyből minden felé ojtani való Lanczétákat, fonalakat, és övegeket küldhessen, melyek friss nedvvel meg vannak illetve. A múlt esztendőben ilyen megmártott szerszámokat 224-et küldött az Országba szerte”.

²³¹ Kiss László: Ki volt a magyar Jenner? = Orvosi Hetilap 138 (1997) No. 4. p. 225.

Nem kevésbé érdekes a tudósítás befejezése sem, mely szerint 1801-től 1811 májusáig 12524 személyt oltattak be mentőhimlővel, ezen belül 1810-ben 760-at, 1809-ben 405-öt,²³² 1808-ban 1015-öt. S hogy a mentőhimlő hasznát számokkal is erősítsék, ugyanezen cikkben olvasható, hogy 1811 januárjától áprilisig 62 gyermek halt meg Pesten himlőben – egyikük sem volt oltva, a beoltottak közül viszont egy sem! Még szomorúbb az 1811. év áprilisának statisztikája: egyetlen hónap alatt 97 gyermek – 32 „már jól felserdült” – lett a himlő áldozata Pesten. „Így pusztul a gondatlanság miatt az emberi nemzet” – sóhajt fel a tudósítás (ismeretlen) szerzője.

A most idézett tudósítás megjelent a kor ismert lapjának, a „Vereinigte Ofner und Pesther Zeitungnak” melléklapjában, a „Gemeinnützige Blätter” 20. számában is. A német szöveg azonban kiegészült az alábbi fontos közléssel: Bossányi több kísérletet is tett. Feloldotta a himlőpörk/himlővar porát és azt ugyanolyan hatásosnak találta oltáskor, mint a friss (folyékony) vakcinát (Vaccine). Így ezzel is szolgálhat az említett intézet az orvosoknak.

Fontos adatra leltünk a Bossányi által évente kiadott, a kórház betegforgalmi adatait közlétező egyik jelentésben is. Hollán Henrik szerint a jelentések 1806-tól 1824-ig németül jelentek meg, 1809-től a fentebb említett budai és pesti német lap hasábjain is.²³³ Orvostörténet-írásunk nagy öregje, Dörnyei Sándor hívta fel a figyelmemet az Országos Széchényi Könyvtár Kisnyomtatványtárára, ahol sikerült megtalálnunk az említett jelentés egyik magyar nyelvű példányát.

Az „Orvosi Relatio Pesti Civilis Szent Rochus nevezetű Orvosló, és Kórház részéről 1810/11dik Esztendőre” című „Jelentés” I. része az „Orvosló-Házban” azaz Ispitályban (Nosocomium) 1810. november 1-jétől 1811. október 31-ig terjedő időszakban²³⁴ ápoltak (betegek és terhesek) táblázatát közli. A II. rész a Kór-Házban²³⁵ azaz a Ptochotrophium-ban (Siechenhaus)²³⁶ ápolt „öreg és tovább élelmek keresésére alkalmatlan személyek” táblázatát tartalmazza. Témánk szempontjából a III. rész a legfontosabb. Ebből idézünk:

„Még az is érdemes továbbá ezen Institutumnak hasznos Rendeléséhez számítani, hogy mind az itten született, mind pediglen, ide táplálásra hoztatott, úgy külső főképpen szegényebb rendű embereknek gyermekei minden ki telhető szorgalommal mentő himlővel bé oltatnak, és az bé oltáshoz meg kíván-

²³² Az 1809-es visszaesés oka az lehetett, hogy seborvosok többsége a Napóleon elleni (utolsó) nemzeti felkelésben (insurrekcióban) vett részt és így nem lehetett ideje oltani.

²³³ Hollán Henrik: Adatok és szemelvények a szent Rókus közkórház és fiókjainak alapításának és fejlődésének történetéből. Bp., 1967. Medicina. p. 34.

²³⁴ A mai olvasó számára szokatlan „időszak” magyarázata: a megyék, városok többsége nem a nap-tári évet (január 1. – december 31.) vette alapul hivatalos jelentéseiben, hanem a november elsején kezdődő és október 31-én végződő katonai évet.

²³⁵ Látható, hogy a mai „kórház” szavunk „kór-ház” formában mást jelentett a reformkor előtti időkben.

²³⁶ A német siechen jelentése: betegeskedik, sínylődik, senyved

atató jó féle mentő himlő matériája az távul lévő Vármegyékben, és Városokban himlő Oltó Orvosoknak adatik, és küldetik”.

Ezen szöveges közlést kiegészíti 3 számbeli adat: a tárgyalt időszakban 302 oltás történt „ezen Institutumban”, 996 az intézeten kívül, de annak „matériájával” – összesen tehát 1298 – valamint kiosztatott 500 darab oltóanyag „Lántzetáskákon, és Varatskákon (Crusta) czéznán”. Hollán kórháztörténetében felrója Bossányinak, hogy a kórház ügyei iránt nem túl nagy érdeklődést tanúsított, figyelmét elsősorban a védő-himlőoltás kötötte le.²³⁷ Bossányi királyi tanácsosként, a kórház-igazgatói, ill. Pest város orvosának funkcióját haláláig ellátva, 72 éves korában hunyt el, 1826. július 14-én. Halálának hírért a „Tudományos Gyűjtemény” is közölte.²³⁸ A rövid hírben nem esik szó az oltóintézetéről, ill. Bossányinak a védő-himlő oltás terén tett fáradozásairól.²³⁹

Valószínű, hogy ekkor, tehát 1826-ban már nem működött a Rókus-beli oltó-intézet. Feladatát az Orvosi Karon 1824-ben, a Gebhardt Ferenc (1791–1869) által alapított védhimlőoltó-intézet – később Központi Oltóintézet – vette át.²⁴⁰ Gebhardtot 1823-ban nevezték ki professzornak. Kinevezéséről és emlékezetes székfoglalójáról a „Hazai s Külföldi Tudósítások” című lap a címlapján ad hírt 1824. január 10-i számában:

„Minekutánna Ő Tsász. Kir. Felsege Tekintetes és Tudós Gebhard [sic!] Ferencz Urat, az Orvosi Tudománynak Doktorát, és a Magyar Királyi Universitás Karának tagját, a Seborvoslást Tanulók számára az Orvosi Tanúságok Professorává kegyelmesen kinevezte: ezen Tudós Férfiú, aki külömben is magának jeles tudománya, és szerentsés Orvosi gyakorlása által a városban szép hírt érdemlett, ma reggel 10 órakor lépett be rendszerént való Professorságába, s ezt az Universitás Elöljáróinak, Tanítóinak, és számos Uri Vendégeknek jelenlétében derék Magyar beköszöntő beszéddel kezdette, mellyel isméretes Tudományának, és jeles tanító tehetségének újabb bizonyosságát adta”.

Az 1815-ben Pesten diplomát szerzett Gebhardt-tal kapcsolatban orvostörténet-írásunk megírta, hogy ő volt az első, aki tanári székfoglalóját magyar nyelven tartotta. Jelzi az esemény fontosságát, hogy a beszéd teljes szövege azonnal megjelent a „Tudományos Gyűjtemény” hasábjain²⁴¹ és különnyomatként is. Az idé-

²³⁷ Hollán Henrik id. műve p. 36.

²³⁸ Tudományos Gyűjtemény 10 (1826) Vol. III. p. 126.

²³⁹ S arról sem, hogy ő „vetette meg” a Rókus kórház könyvtárának alapjait is. Lásd: Gyógyászat 2 (1862) p. 218.

²⁴⁰ Györy Tibor: Az orvostudományi kar története 1770–1935. Bp., 1936. Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem. p. 363. (A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története 3.)

²⁴¹ Gebhardt Ferencz: A tapasztalási Orvosi Tudománynak méltóságáról, és a kezdő Orvosnak az orvosi gyakorlásra való vezérléséről. = Tudományos Gyűjtemény 8 (1824) Vol. VIII. pp. 3–16.

zett tudósításban is szereplő, mai fülnek szokatlan hangzó tárgy pedig a belgyógyászat volt, melyet külön adtak elő az orvostanhallgatóknak (Bene Ferenc), és külön a sebészhallgatóknak: ezen előadások professzora lett Gebhardt.

A latinul csak gyengén vagy egyáltalán nem tudó seborvos hallgatói számára hamarosan tankönyvet írt: „Útmutatás az orvosi gyakorlásra, vagy bevezetés a beteg ágya mellett való orvosi tanításra”²⁴² és „A különös orvosi nyavalya és gyógytudomány alapvonatai”²⁴³ címmel. E könyveknek (is) köszönhetően az 1830-ban munkáját végre megkezdő Magyar Tudós Társaság rendes taggá nevezte ki. Tudomásunk szerint akadémiai tagként egy tudományos előadást tartott, két részre tagolva: 1851. február 15-én és 1852. február 9-én. A „Mathematikai és Természettudományok Osztálya részére” tartott, témánk szempontjából is jelentős előadásának címe: „Az ember- és tehénhimlőről”. Az előadás teljes szövege megjelent – két részben – a „Magyar Academiai Értesítő” hasábjain.²⁴⁴

Itt és most, természetesen csak előadásának, témánk szempontjából fontos részeit említjük. Már előadása kezdetén megjegyzi, hogy 32 év óta – azaz 1819-től – foglalatokodik védhimlőoltással, 27 éve óta (1824-től) pedig tanárként adja elő „e tárgyról a szükségeseket elméletileg és gyakorlatilag”. Majd így folytatja:²⁴⁵

„...azóta [értsd 1824-től] nyári havakban magam tanítványimmal oltó-intézetet alakítottam, múlt évben pedig [1850-ben] Magyarország teljhatalmú csász. biztos báró Geringer²⁴⁶ úr ő kegyelmessége, az *ideiglenes központi oltó-intézet* igazgatását – mellynek célja friss oltóanyagot, mind nyáron, mind télen fentartani és a megyék, s városok főorvosait, ezek kérésére ingyen, és szükség esetében díjmentes posta útján ellátni – reám bízni méltóztatott...”.

Fentebb utaltunk rá, hogy Gebhardt magyar nyelvű tanszékfoglalójával, majd magyar nyelvű könyveivel tiszteletet vívott ki magának. Közismert, hogy több professzort a magyar szabadságharc melletti kiállása miatt állásából felfüggesztettek. Gebhardt tanártársát, a seborvosoknak elméleti orvostant előadó Bugát Pált, a forradalmi kormány országos főorvosát pedig véglegesen megfosztották egyetemi tanári állásától és nyugdíjától is.²⁴⁷ Hogyan lehetséges tehát – merül fel a kérdés –, hogy Gebhardt már 1850-ben a császári biztos bizalmát élvezze? Csak

²⁴² Gebhardt Xavér Ferenc: Útmutatás az orvosi gyakorlásra, vagy bevezetés a beteg ágya mellett való orvosi tanításra. Pesten, 1827. Petrózai Trattner Mátyás bet. VIII, 101, 1 p.

²⁴³ Gebhardt Xavér Ferenc: A különös orvosi nyavalya és gyógytudomány alapvonatai. [A különös orvosi pathologia, és theropia.] 1–2. köt. Pesten, 1828–1838. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István. XVI, 592 p., 1 lev.; 5 lev., 798, 1 p.

²⁴⁴ Gebhardt Ferenc: [Az ember- és tehénhimlőről]. = Magyar Academiai Értesítő 11 (1851) No. 1. pp. 40–57., 12 (1852) No. pp. 27–48.

²⁴⁵ Gebhardt id. műve 11 (1851) No. 1. p. 40.

²⁴⁶ Az erdélyi szász Karl Geringer bárót (1806–1889) Bécs 1849. július 2-án nevezi ki Magyarország teljhatalmú polgári biztosává.

²⁴⁷ Gortvay György: Az újkabkori magyar orvosi művelődés, p. 235.

úgy, hogy Gebhardt távol tartotta magát az „eseményektől”, ill. 1849 augusztusában, amikor Haynau bevonult Pestre, „az orosz segédlettel talpa alá gyűrt magyar forradalom szülővárosába”, Gebhardt is ott van – az Orvosi Karról egyedül – a „hódolatukat nyilvánítók” közt.²⁴⁸ Így maradhatott meg tehát professzori állásában és kaphatott megbízást egy országos intézet irányítására.

Térjünk vissza azonban előadása szövegéhez, melyből további értékes adatok csemegézhetők ki az 1852 előtti oltóanyag-termelésről. Sajnos, Gebhardt egy szót sem veszteget elődjére, Bossányira, ill. annak intézetére, így nem tudjuk, hogyan történt a stafétabot átadása, hogyan került át az oltóintézet a Rókus Kórházból Gebhardt felügyelete alá. Intézetet írtunk ismételen, tudatosítva, hogy valószínűleg egy „virtuális” intézetről lehet csak szó, amely a nyári hónapok – a tanítási szünet idején – „alakított ki” Gebhardtból és tanítványaiból.

Nem tudjuk, hol oltottak. Gebhardt ugyan azt mondja egy helyütt: „nem ritkán alkalmam volt a reám bízott kórodában himlőkéket észlelni”.²⁴⁹ A himlőkét, a védőoltás-által módosított és szelíd lefolyású himlőt – ezért himlőke – gyakran valódi himlőnek vélték. „Igen gyakran a már elhunyt Vindisch dr. úr, tőle oltás után kifejlett valóságos emberhimlősöknek tartott betegeihez vezetett, de soha egyiknél sem találtam valóságos himlőt” – állítja Gebhardt. Az említett Vindisch/Windisch Lipót Bossányi utóda volt a Rókus Kórház igazgatói székében és Gebhardtot, az Orvosi Kar tudós professzorát konzultációba hívta meg a Rókus Kórház sebészetére. Vagyis a Rókus, a városi közkórház nem lehetett a Gebhardtra bízott kóroda. Az Orvosi Kar ugyan ismételen kérte a gyakorlati oktatás áthelyezését a városi közkórházba, de ezt Pest városának tanácsa makacsul ellenezte. Így a medikusok és seborvosok gyakorlati kiképzése az egyetemhez tartozó „klinikán” zajlott, ahol előbb 9, majd később 13 ágy képezte a „sebészi kórodát” a Hatvani-utca régi orvoskari épületében.²⁵⁰ Ilyen kis ágylétszámú sebészetten nehezen képzelhető el egy berendezett oltóintézet működése.

A korábbi szakirodalomban sincs fogódzó az intézet helyére: „Az egyetemen még 1824-ben létesült Gebhardt Ferenc sebészprofesszor... vezetése alatt a Központi Oltóintézet”²⁵¹ – közli lakonikusan a magyar oltóanyag-termelés történetét közreadó Zboray Bertalan. A himlőoltás magyar történetéből egyébként gazdag és hiteles forrásanyagot felvonultató Gortvay György is csak ennyit ír: „Gebhardt Ferenc... vezetése alatt 1824-ben Védhimlő Intézet létesült Pesten”.²⁵² Gebhardt-tól

²⁴⁸ Spira György: A pestiek Petőfi és Haynau között. Bp., 1998. Enciklopédia Kiadó. p. 663.

²⁴⁹ Gebhardt id. műve 11 (1851) No. 1. p. 55.

²⁵⁰ Kovács József: Első Sebklínika. In: Högyes Endre (szerk.): Emlékkönyv a Budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetem Orvosi Karának multjáról és jelenéről. Magyarország ezredéves fennállásának ünneplése alkalmával. Bp., 1896, Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. pp. 550–559. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat könyvtára 74.) (a hivatkozott rész p. 550.)

²⁵¹ Zboray Bertalan: Adatok a magyar oltóanyagtermelés történetéhez. = Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei. Vol. 36. (1965) pp. 161–178. (a hivatkozott rész: p. 164.)

²⁵² Gortvay György: A himlőoltás magyar története. Orvostörténelmi tanulmány. = Népegészségügy, 1950. p. 679.

nem, de egy korabeli újságból megtudtuk, hol is folyt az oltás. A „Budapesti Hírlap” 1855. május 16-i számában, a „Napi hírek és események” rovatban jelent meg az alábbi közlemény:²⁵³

„Pest, május 16. Miután a testvérvárosokban a valóságos emberi himlők jelenleg nem ritkán mutatkoznak, figyelmeztetnek a szülék, tanítók és mesteremberek, oltatlan gyermekeik, növendékeik és inasok érdekében, a cs. k. központi orsz. Óvhimlőoltanyozó intézetben (Belváros, Ujvilág u. 2. sz. alatt az egyetem orvosi kara épületében földszint²⁵⁴) egész évben minden vasárnap és csütörtökön délután 2–3 órakor és a kerületi városi főorvosoknál – kiknek lakásai táblákkal vannak jegyezve – vasárnap délutáni 3–4 órakor ingyen oltatik.”

Gebhardt nemcsak oltott, hanem kísérleteket is végzett. Ezekről ő maga így szólt a többször említett előadásában:²⁵⁵

„Én több ízben és jelesen 1829-ben több mint 15 tanítványomon, kinek nagyobb része 30 éves volt, s annál fogva már 25 év előtt is oltva voltak, legnagyobb vigyázattal és pontossággal oltási ismétléseket vittem végbe, de ezek után vagy a himlőnek semmi nyoma, vagy pár nap múlva elszáradt álvédhimlő [vaccinois] jelent meg. – Midőn 1846-ban Stáhly Ignác²⁵⁶ országos főorvos hivatalos meghagyásából oltási ismétléseket tettem, azoknak hasonló eredményök volt...”

Az „oltási ismétlések” mellett ún. visszaoltási kísérleteket is végzett. Ezeknek célja „az emberi szervezeteken többszöri átjárása után elgyengült védhimlőnek tisztítása és felfrissítése” volt tehénbe való visszaoltással. Az első ilyen kísérletet Gebhardt még 1843-ban tette a pesti „barmász-intézetben”, siker nélkül.

Újabb kísérletsorozatra 1850-ben került sor, amikor „felsőbb parancs következtében a megye és városok főorvosainak, valamint nekem is meghagyatott, hogy tehénhimlő-visszaoltásokban kísérletek tétessenek”. Gebhardt Zlamál Vilmos²⁵⁷ tanár úrral együttműködve tett eleget a felszólításnak, de ezúttal is sikertelenül. A kísérleteket 1851-ben a tehéneket sújtó keleti marhavész miatt abba

²⁵³ Ez úton is köszönöm dr. Dörnyei Sándornak, aki ezt a hirdetést megtalálta és önzetlenül rendelkezésemre bocsátotta.

²⁵⁴ Az azóta lebontott, volt jezsuita kolostor földszintjének alaprajzát és benne az intézetek elhelyezkedését 1867 körül közli Högyes Millenniumi Emlékkönyve (1896) a 361. oldalon – nem tesz említést oltóintézetéről.

²⁵⁵ Gebhardt id. műve 11 (1851) No. 1. p. 50.

²⁵⁶ Stáhly Ignác (1787–1849) országos főorvos, egyetemi tanár, akadémikus, Stáhly György orvos-professzor fia.

²⁵⁷ Zlamál Vilmos (1803–1886) a pesti Állatorvostani Intézet („barmász intézet”) igazgatója, az Orvosi Karon az állatorvostan professzora.

kellett hagynia, de ígéri hallgatóságának, hogy „kedvezőbb körülmények között a kísérleteket ismétlendem”.²⁵⁸

A visszaoltási kísérletek mellett számos helyen történt kísérlet az eredeti tehénhimlő felkutatására és annak matériájával való oltásra. 1841-ben Stájerországban találtak tehénhimlőben szenvedő tehenet. A himlőhólyagjaiból nyert nyirkot Gebhardt is megkapta. E nyirok „szaporíttatván, abból a megyei főorvosoknak is küldetett oltóanyag”.²⁵⁹ Hasonló eset ismétlődik 1850-ben. A kismartoni kerületben lévő Fehéregyház²⁶⁰ mezőváros közelében, egy urasági major tehenészetében két tehen „tölgyén” is hólyagokat fedeztek fel. Az odahívott Dancsek-Dajka József,²⁶¹ kismartoni főorvos ezt tehénhimlőnek diagnosztizálta és saját kezűleg „csöbe” vett belőle nyirkot, amit eljuttatott Geringer báróhoz. Geringer a nyirkot Gebhardtnak adta át. A folytatásról így tudósította hallgatóságát Gebhardt:

„Én ezzel az anyaggal... folytatom az oltásokat most már a 75-ig generációig, ezt küldöm szét a főorvos és oltóorvos uraknak, evvel láttam el mult évben [1851] a Vojvodinát és Szerbiát²⁶² is... Hogy pedig a régiebb bécsi oltóintézetből kapott... anyaggal fel ne cseréltessék, most a rendes oltásokat csak ezen magyar oltóanyaggal viszem végbe, s ezt használom hivatalos szállításokra... óhajtanám, hogy honunk más orvosai is főképpen ott, hol majorságok vannak, e tárgyra némi figyelmet fordítanának”.²⁶³

A teljesség kedvéért megjegyezzük, hogy Gebhardt „óhajtását” negyedszázad elteltével törvény támogatja majd: a belügyminisztérium 1875-ben elrendeli, hogy „a himlőoltóanyag felfrissítése céljából a tisztiorvosok és járásorvosok... kiszállásaikon tudakozódjanak himlős tehenek után”. Az így oltóanyag nyerésére felajánlott tehen után 5 forintot fizettek a tehen gazdájának.²⁶⁴

Annak ellenére, hogy Gebhardt „intézete” az egész ország területét volt hivatva oltóanyaggal ellátni, még fennállása harmadik évtizedében is akadtak, kik jobban bíztak a bécsi vakcinában. Nyitra vármegye főorvosa, Biatzóvszky János

²⁵⁸ Gebhardt id. műve 12 (1852) No. 1. p. 32.

²⁵⁹ Uo. p. 33.

²⁶⁰ Fehéregyház = Fertőfehéregyház (ma: Donnerskirchen, Ausztria)

²⁶¹ Dancsek/Dantsek-Dayka/Dajka József (1806–1882), 1842-ben Bécsben szerzett oklevelet, disszertációja: Dantsek, Josephus Cal[azantinus] Victorinus: Dissertatio inauguralis medica de morbis tubae-Eustachianae. Vindobonae, 1842. Typis J. P. Sollingeri. 32 p. – „1852-ben Fertőfehéregyházán vakcinát termel” – lásd: Dörnyei Sándor: Régi magyar orvosdoktori értekezések. Harmadik kötet. Bécs: Egyetem és Josephinum. 1729–1848. Zebegény, 2010. Borda Antikvárium. p. 63.

²⁶² 1848–49 után az osztrák neoabszolútizmus Bács-Bodrog, Temes, Krassó megyékből és Szerém vármegye két kerületéből külön, Bécsből igazgatott közigazgatási egységet szervezett „Temesi Bánság és Szerb Vajdaság” néven. Lásd: Magyar történelmi fogalomtár. 2. köt. Szerk.: Bán Péter. Bp., 1989. Gondolat. p. 229.

²⁶³ Gebhardt id. műve 12 (1852) No. 1. pp. 33–43.

²⁶⁴ Zboray Bertalan id. műve p. 165.

a megyéjében 1846-ban „jó foganattal béoltott” 7669 személy számára 3 forintért Bécsből hozatott oltóanyagot.²⁶⁵

Volt egyéb kezdeményezés is: a kor kalandos életű, sok mindennel próbálkozó orvosa, Ivanovics András 1838-ban a juhhimlőt ajánlja oltásra a nehezen beszerezhető tehénhimlő helyett.²⁶⁶ Taussig J. H., Sáros megye kerületi seborvosa a Pozsonyban megjelenő „Hírnök” 1840. március 5-i, 19. számában „Figyelmeztetést” tett közzé. Ebből idézünk:

„alulírt... (külföldön tett utazása során)... oltóanyagot a berlini középponti oltóbiztosságtól hajszálcsövekben és csont tűkben nem csekély mennyiségben kapni szerencsés volt, s azt a lehető legjobb móddal szaporítani is igyekezni fog... ő ezen tiszta oltóanyagból minden megkeresésre ingyen és örömmel fog egy-egy részt átengedni”.

Gebhardt nem részletezte, hogy mi módon szállította az oltóanyagot nagy távolságokra (Vojvodina, Szerbia!) sem azt, megérkezte után hogyan kellett azt tárolni. Ezért érdemes beleolvasnunk Reichard János, temesvári főorvosnak az egyetlen orvosi lap, az „Orvosi Tár” hasábjain megjelent írásába. Leszögezi, hogy az oltás sikere nagymértékben azon múlik, hogyan nyerik, szállítják és tárolják az „anyagot”.²⁶⁷

„A nyerendő anyagnak legczélszerűbb időpontja a 6–7-dik nap oltás után, midőn az érett himlőnyirok még tiszta, s nem gennyes. A nyert friss folyó állapotban lévő anyag hajszálcsövecskékben így fönntartandó, hogy ezek az anyagnak beszívása után mind a két végeken a láng által megolvasztván, léghatlanul záratnak el, higanyba lemeríttetnek, s kút vagy más sötét s hűvös helyen fölakasztván, a lég, világ s meleg hatása ellen oltalmaztatik... – A fönntartás tekintetében más módok közt e szokás divatozik, miszerint egy tollszár, melynek hegye vagy czérnafonal, melly egész terjedésben himlőnyirkkal megáztatott, több hónapok alatt fönntartatik, anélkül, hogy a fönnemlített ártalmas befolyások ellen elegendőképen oltalmaztatnék...”.

A Reichard által szorgalmazott „hajszálcsövecskés” módszer pontos leírását már egy évtizeddel korábban közölte Pest város tiszteletbeli főorvosa, Magda Károly. Ő „hajcsövecskének” nevezi és megolvasztott spanyolviasszal zárja le.²⁶⁸

²⁶⁵ Simon Katalin: Sebészet és sebészek Magyarországon (1686–1848). Bp., 2013. Semmelweis Kiadó. p. 305. (A Semmelweis Egyetem Levéltárának Kiadványai 5.)

²⁶⁶ Gortvay György: A himlőoltás magyar története, p. 679.

²⁶⁷ Reichard János: Észrevételek a himlőoltás iránt. = Orvosi Tár. Negyedik folyamata. (1848) Vol. II. No. 6. pp. 81–84. (a hivatkozott rész: p. 82.)

²⁶⁸ Doctor Magda: Új mód, mikép kelljen a tehénhimlőanyagot (vaccina) folyó állapotban minél több ideig tartani anélkül, hogy ereje elveszne. = Orvosi Tár. Új foly. (1839) III. félév. No. 22. pp. 340–341.

1840-ben Magda újra visszatér a témához – melyre az éppen zajló „jókora terjedésű himlőjárvány” is ösztönzi – és bemutatja az oltótokocska/himlőtökocska (Impfetni) nevű találmányát. Ez tíz részből áll és tartalmaz az oltógerelytől kezdve, a himlőanyag szedésre alkalmas üvegecskéken át a spanyolviaszig minden szükséges dolgot. Részletesen és szakszerűen leírja a himlőanyag vételének, üvegbe töltésének, raktározásának, ill. az anyag beoltásának módját. Sajat, két utóbbi év alatt végzett 900 oltására hivatkozva felhívja a figyelmet az oltóanyag „ellenségeire” – pl. nem jó, ha azt idegen nedvességekkel, gyógyszerekkel vegyítik, árt neki a világosság, „különösen meleggel és villannyal (electricitas) párosulva” stb. Tárolásra a legfeljebb 10–15 Reaum.²⁶⁹ mérsékletű helyet ajánlja. Végül azt közli, hogy az „oltótokocska” pesti lakásán: Kalap utca 169. első emeletén „10 forintért pengő pénzben” megvásárolható.²⁷⁰ Magda kezdeményezésének kedvező fogadtatását bizonyítja az Orvosi Karon két évvel később született diszsertáció,²⁷¹ melynek szerzője, Novák Sándor ezt írja a hatósági orvos feladatai közé tartozó oltásról:²⁷²

„Honunkban az oltás rendetlensége s hasznavehetetlenségét egy részről ugyan azon hanyagságnak, mellyet az ügy iránt hatósági orvos személyzetünk tanúsít, de más részről bizton csakugyan az alkalmazott anyag rossz létének tulajdoníthatni... Üdv és pártolás D. Magda urnak, ki némileg igyekszik segíteni a bajunkon, valódi a friss tehénevédhimlő anyaggal ügyekezvén szolgálni a hazának: hála neki az emberiség nevében!”

Elgondolkodtató, hogy Novák Sándor egy szóval sem tesz említést az oltóanyagnak Gebhardt-tól való beszerzési lehetőségéről. Ez is valószínűsíti azon feltevésünket, hogy Gebhardt-féle „oltó-intézet” csak a nyári hónapokban állt össze és az oltásokat elsősorban seborvos tanítványai, s nem a medikusok végezték. Gebhardt 78 éves korában, 1869. október 27-én hunyt el. A „Vasárnapi Újság” 44. számában megjelent rövid hír szerint: „...élte végén ugyan már keveset dolgozott, de 1825–1830-ig terjedő munkássága akkori viszonyaink között figyelmet

²⁶⁹ René de Réaumur (1683–1757) francia természetbúvár, az általa szerkesztett hőmérőnek zéruspontja a víz fagypontja, 80-as pontja pedig a víz forráspontja.

²⁷⁰ Magda Károly: Mikép lehet a gyermeket anélkül biztosan beoltani, hogy másikhoz vitetnének? – s micsoda módon lehet az oltóanyagot folyó alakban szedni, és későbbi használatra eltenni? = Orvosi Tár. Új foly. (1840) IV. félév. No. 18. pp. 273–283. (a hivatkozott rész: p. 283.)

²⁷¹ Novák Sándor Ágoston: Dissertatio inauguralis politico-medica sistens officia et relationes physicorum in municipiis Hungaricis. = A' helyhatósági rendes orvos viszonyai, s kötelességei. Pesten, 1842. Esztergami Beimel József betűivel. [8], 38 p., 2 t. – Novák Sándor Ágoston (1816–1885), 1844-től Pakson, azaz Gebhardt szülőfalujában lett községi orvos. Lásd: Dörnyei Sándor: Régi magyar orvosdoktori értekezések. 2. köt. pp. 72–73.

²⁷² Novák Sándor id. műve pp. 28–29.

érdemel”.²⁷³ Valószínű, hogy az 1850-es évek végétől vesekő-betegségben szenvedett. 1860. június 12-én nyugdíjaztatását kérte,²⁷⁴ döntésében közrejárhatott az Októberi Diplomához vezető közhangulat is: a solferinoi vereség után Bécs visszaállította a magyar alkotmányt, a vármegyei hatóságokat, a magyar hivatali és tanítási nyelvet.²⁷⁵ Igaz, nem hosszú időre: „a magyar éra” csak egy évig tartott és következett a „provizórium”. Gebhardt kihátrálásával vezető nélkül maradt a Központi Oltóintézet is. A következő pár év történetét ismét csak mozaik-kockákból tudjuk kirakni. A 1861-ben indult „Gyógyászat” c. hetilap 280. oldalán találtunk rá egy nyúlfarknyi hírre: „Poór m.(agán) tanító ideiglenesen magára vállalván a közepi ojtó-intézet kezelését... lemondott az orvoskari könyvtárnok-ságról”. Poór döntése nem meglepő, hiszen az 1858/59-es tanévben „bőr- és bujakórtanból” szerzett magántanári címet²⁷⁶ és a himlőbetegeket az idő tájt még a bőrosztályon – korabeli nevén a „kütegosztályon” – helyezték el. A pesti Rókus-kórház akkoriban létesített kütegosztályát pedig ő vezette.²⁷⁷ Valószínűleg e ketős funkciónak köszönhető, hogy 1861 decemberében tagja lett egy bizottságnak, amely a budai Vízivárosi majoros gazdák tehenei közt grasszáló járványt volt hivatva kivizsgálni. Poór mint az „országos közepi ojtintézet (!) igazgatója”, a bizottság többi tagjaival egyetértésben a „kórjelekben a tehénhimlőt (vaccina)” ismerte fel. Poór szedett a tehének „túlérett és száradozó himlőiből kevés nyirkot, s kísérletet tett vele. Az eredményt közölni fogja” – fejeződik be a szerző neve nélkül közölt híradás a Poór szerkesztette „Gyógyászat” 1077. oldalán. Nem sikerült e közlés nyomára bukkannunk – talán meg sem írta Poór, hiszen három hónap múlva lemondott az „ojtintézet” igazgatói posztjáról is.

A stafétabotot Semmelweis Ignácnak (1818–1865) adta át. Győry kartörténete szerint Semmelweis 1861-ben nemcsak a kari könyvtárnoki tisztelet vállalta el, hanem „1862 márciusában átvette a központi védhimlőoltóintézet igazgatását” is.²⁷⁸ A pontosítást ismét a korabeli „Gyógyászat” teszi lehetővé. 1862. március 15-én megjelent a „Vegyesek” rovatban közli.²⁷⁹

„Az országos középponti ojtintézet (!) igazgatóságáról Poór tr. mint a köz-kórházi kütegosztály elsődorvosa lemondott, ellenjavallva lévén a védhimlő-oltás annak, ki a ragályos himlő-betegek gyógyításával foglalkozik. Az or-

²⁷³ A híradás – tévesen – Gyórt jelzi születési helyéül – Gebhardt Pakson született. Pár évvel ezelőtt még állt a szülőháza.

²⁷⁴ Győry Tibor: Az orvostudományi kar története 1770–1935. Bp., 1936. Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem. p. 536. (A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története 3.)

²⁷⁵ Gortvay György: Az újabbkori magyar orvosi művelődés, p. 247.

²⁷⁶ Győry Tibor id. műve p. 797.

²⁷⁷ Kapronczay Katalin: Poór Imre (1823–1897) emlékezete. = Orvosi Hetilap 138 (1997) No. 46. pp. 2944–2946.

²⁷⁸ Győry Tibor id. műve p. 521.

²⁷⁹ Gyógyászat 2 (1862) pp. 247–248.

szágos középponti ojtintézet további igazgatását Semmelweis (!) tr., érde-
mes egyetemi r. tanár – az ojtás kezelését pedig Patrubány Gergely tr. ügyfe-
lünk (ki a himlő- és ojtástanból magántanítói jogot kért egyetemünkön) vol-
tak szívesek magokra vállalni. – T. Ügytársaink tehát, kiknek ojtanyagra
szükségök van s azt az orsz. Középp. Ojtintézettől kívánják nyerni, fordulja-
nak ezentul Semmelweis Ignác tr. Úrhoz (Pest, Váci utca 7. sz.) ebbeli ké-
relmökkel”.

Néhány héttel később, az április 12-i szám már gyakorlati tudnivalókat közöl a
Gyógyászat olvasóival:²⁸⁰

„Az országos középponti védhimlőojtó-intézet igazgatósága részéről ezennel
köztudomásra hozatik, hogy véd-tehénhimlő-beojtások f. évi april hó 13-tól
kezdve, minden héten kétszer, u.m., vasárnap és csütörtökön az orvosi egye-
tem ujjvilágutczai épületében délutáni 3 órakor fognak végeztetni. A felnőt-
tek ujra beojtása (revaccinatio) szintén ekkor eszközöltetik”.

A megjelent közleményt Semmelweis, mint igazgató és Patrubány Gergely mint
ojtó-orvos írta alá. Sokáig nem tudtuk, meddig állt a ma legnagyobb magyar or-
vosnak tekintett, s a gyermekági láz megelőzhetőségének bizonyításával „az
anyák megmentője” címet kiérdemelt Semmelweis az oltóintézet élén. Az egyik
legismertebb Semmelweis-kutató, Benedek István azt állította, hogy „1850-től a
védhimlőintézet Központi Oltóintézet néven működött, s néhány éven át Sem-
melweis volt a vezetője”.²⁸¹

Nos ezt, a korabeli forrással alá nem támasztott közlést korrigálnunk kell:
évekről nem, csupán hónapokról lehetett szó, hiszen 1863. március 30-tól már
Patrubány Gergely a Központi Oltóintézet igazgatója.

Az előzményekről: a már említett „Gyógyászat”, azaz „Az orvostudomány
hazai és külföldi fejlődésének, különösen a gyógygyakorlatnak közlönye” 1862.
április 26-án kezdi közölni egy pesti gyakorló orvos, Patrubány Gergely „orvos-
sebész tudor” a védtehenhimlő-oltás közegészségi és gyógytani értékéről írt
háromrészes dolgozatát. A dolgozat fontos forrása a himlőoltás európai és ma-
gyarországi történetének, témánk szempontjából azonban most csak a szerkesz-
tő – a már említett Poór Imre – lábjegyzetét idézzük:

„Ezen avatott cikk alapján kérte Patrubány G. tr. Ügyfelünk a magyar egye-
temi magántanárságot”.²⁸²

²⁸⁰ Gyógyászat 2 (1862) p. 327.

²⁸¹ Benedek István: Semmelweis és kora. Bp., 1967. Gondolat. p. 181.

²⁸² Patrubány Gergely: A védtehenhimlő-ojtás közegészségi és gyógytani értéke. = Gyógyászat 2
(1862) pp. 345–348, 369–372, 385–388.

Meg is kapta, amint azt Győry kartörténetének „Az orvosi kar magántanárai 1850 óta” című függeléke bizonyítja: „1861/62. Patrubány Gergely, himlőoltástan”.²⁸³

A további fejleményekről maga Patrubány tudósít egy 1868-ban, a m. kir. Belügyminisztériumhoz benyújtott felterjesztésében. A felterjesztés megjelent az „Orvosi Hetilap” „Közegészségügy és törvényszéki orvostan” c. mellékletében 1868. március 8-án.²⁸⁴ A bevezetőből kiderül, hogy Patrubány már 1862-től az „oltási ügy kezelője”, majd „a nagyméltóságú magyar királyi helytartótanács 1863-dik évi martius 30-án 2398-dik szám alatt kelt kegyes intézkedése folytán a központi oltó-intézet igazgatójává neveztetett ki”. Kideríthető továbbá, hogy az „oltásokat az orvosi egyetem épületében évenként april hónaptól kezdve szeptember végéig hetenként kétszer, vasárnap és csütörtökön végzem”. Az oltás karról karra történik. „Az intézet szükségletei számára alkalmas egyéniségekből az üde nyirk (himlőmag) szedése” is e napokon zajlik. Patrubány szerint a Központi Oltóintézetnek hármass célja van: 1. a nyilvános és ingyenes oltás (újraoltás) a főváros területén, 2. az orvos- és sebészstanulók itt gyakorolják az oltást és 3. folyamatosan jó minőségű üde védhimlőnyirkot biztosít a megyei és városi számára „himlőmagszakadás vagy elfajzás” esetében. Patrubány igazgató felterjesztésében részletes tervezetet dolgoz ki az Intézet munkájának szervezését, személyzetét, költségvetését illetően is. Patrubány szavait hitelesíti a „Gyógyászat” 1862. december 13-án megjelenő számában egy kurta hír: „Simmelweis (!) egyetemi tanár Patrubány Gergely tr. magántanár javára lemondott az országai ideigl. ojtintézet igazgatóságáról”.²⁸⁵ Sajnos, Patrubány – tudomásunk szerint – sehol sem tett írásbeli említést elődje tevékenységéről.²⁸⁶ Patrubány Gergely 1873-ig állt a Központi Oltóintézet élén. Ekkor Budapest tisztii főorvosává választották (1879-ben és 1885-ben újra választották őt) az akkor már országgyűlési képviselőként is ismert doktort.²⁸⁷ Ezzel a Központi Oltóintézet sorsa is megpecsételődött.²⁸⁸

„A budapesti központi védhimlőoltó-intézet mint ilyen tulajdonképpen megszüntetett, de teendőivel 1874. nov. 1-től kezdve Bókai János vezetése alatt

²⁸³ Győry Tibor id. műve p. 797.

²⁸⁴ Patrubány Gerő [!] trnak a vezetése alatt álló „központi oltó-intézet” rendezése végett a m. k. belügyminisztériumhoz benyújtott felterjesztése. = Orvosi Hetilap 12 (1868) No. 10. Melléklet. Közegészségügyi és Törvényszéki Orvostan. No. 1. 1–6. has.

²⁸⁵ Gyógyászat 2 (1862) No. 50. p. 1032.

²⁸⁶ Kiss László: Semmelweis és Jenner – szülésznanár a budapesti Oltóintézet élén. = Orvosi Hetilap 156 (2015) No. 4. pp. 158–160.; Kiss László: Semmelweis az Országos Oltóintézet élén. In: Monos Emil (főszerk.): Semmelweis Ignác emlékezetére. 150 évvel halála után. – In memory of Ignatius Semmelweis. 150 years after his death. Bp., 2015. Semmelweis Kiadó. pp. 169–174.

²⁸⁷ Kapronczay Károly: Patrubány Gergely (1830–1891). = Orvosi Hetilap 121 (1970) No. 4. pp. 229–230.

²⁸⁸ Szontágh Félix: Himlőoltási/Himlőoltó-intézet. In: A Pallas Nagy Lexikona. IX. köt. Bp., 1895. Pallas. p. 213.

levő pesti szegénygyermekkorház bízott meg (belügyminiszteri rendelet 1874. 41.679. szám)”.

A tulajdonképpeni munkát azonban Wittmann Lázár (1846–1887) végezte, aki 1876/77-ben magántanári címet szerzett védhimlőoltásból.²⁸⁹ Már 1874-ben megjelentette „A Bókai tanár felügyelete alatt álló országos védhimlő-oltó intézet első évi működése alatt tett tapasztalatokat”.²⁹⁰ Sajnos 1885-ben „súlyos agybetegség lepte meg”, ezt Bécsben próbálta gyógyíttatni, ott is hunyt el 1887. szeptember 19-én, rövid nekrológja a „Vasárnapi Újság”-ban jelent meg.²⁹¹ Utóda Hainiss Géza (1857–1926) lett, aki 1885-ben végzett a pesti orvosi karon, majd ugyanott tíz év múlva magántanári címet szerzett „védhimlőoltásból”.²⁹² 1895-ben „orvosok és orvostanhallgatók számára” kiadta „A védhimlőoltás (vaccinatio) kézikönyvé”-t.²⁹³ Hainiss a Schöpf-Merei alapította pesti Szegénygyermekkorházban dolgozott. Abban a kórházban, amely 1885 elején felvette a Stefánia Gyermekkorház nevet és amelyre újabb belügyminiszteri rendelet „ruhazza a himlőnyirok fenntartását és díjtalan kiosztását”.²⁹⁴ A rendelet gyakorlati megvalósítása azonban még sokáig „botladozik”. Egy év elteltével ugyanis a „Gyógyászat” „A himlőoltó nyirk beszerzésének kérdése” címmel – szerző nélkül – megjelent írásában azt állítja, hogy „a jó és bölcs és szigorú” rendeletek ellenére „oly hely, ahonnan az oltásra szükséges megbízható anyagot hatósági és magánorvosok beszerezhetnék, nincsen”.

„Vagy igen – folytatja kritikáját a magát meg nem nevező szerző – a Stefánia kórház szállít nyáron humanizált, télen borjűnyirkot, de ez utóbbit maga is Bécsből szerzi be és küld ki az országból érte 1500–2000 forintot. Már két ízben terjesztett fel ugyanezen intézet indítványt és tervezetet egy himlőnyirk-intézet felállítására, de ennek elintézése még mindig késik...”²⁹⁵

Ráadásul – állítja a „Gyógyászat” jól értesült szerzője – a belügyminisztérium által, a himlőnyirk „elárusításával” megbízott tisztviselő – látva, hogy „az anyag igen kapós” – egy forintról 1 frt 50 krajcárra emelte az egy személy beoltására is alig elegendő oltóanyag árát. A „Gyógyászat” egy „állami oltónyirk-termelő in-

²⁸⁹ Györy Tibor id. műve p. 798.

²⁹⁰ Wittman Lázár: A Bókai tanár felügyelete alatt álló országos védhimlő-oltó intézet első évi működése alatt tett tapasztalatok. Bp., 1874.

²⁹¹ Vasárnapi Újság 34 (1887) No. 39. (szept. 25.) p. 654.

²⁹² Györy Tibor id. műve p. 799.

²⁹³ Hainiss Géza: A védhimlőoltás (vaccinatio) kézikönyve. Orvosok és orvostanhallgatók számára. Bp., 1895. Dobrowsky és Franke. [8], 129, [1] p.

²⁹⁴ Zboray Bertalan id. műve p. 165.

²⁹⁵ Gyógyászat 26 (1886) p. 783.

tézet felállításá”-ban látja a megoldást, amely „egészséges concurrentiát” terem-
tene a magántermelőkkel szemben is.

1886-ban ugyanis az egész Európán végigsöprő himlőjárvány az ország több
orvosát himlőoltóanyag-termelésre ösztönözte. Közülük leghíresebb az előbb a
nagykunsági Túrkevény majd, Budán működő Pécsi Dani dr. (1855–1927) által
1886-ban alapított intézet volt. Oltóintézete jellemzően magyar „sikertörténet”:
Pécsit „közegészségügyi kihágás miatt – engedély nélkül hozván gyógyanyagot
forgalomba – elítélték”. A büntetés végrehajtását azonban felfüggesztették, sőt
Pécsi igazi erkölcsi rehabilitációban részesült: az ő oltóanyagát vette igénybe Ti-
sza Kálmán miniszterelnök-belügyminiszter is egész családja számára.²⁹⁶ A többi
oltóintézet felsorolása Zboray tanulmányában megtalálható.²⁹⁷ Azonban sem
Zboray, sem az általunk látott szakirodalom nem tesz említést egy felvidéki kez-
deményezésről – dr. Kreichel intézetéről. Kreichel András 1828. október 26-án
született Lőcsén. Orvosi tanulmányait Bécsben végezte – medikusként lett 1848
márciusában az „akadémiai légió” tagja, majd szeptemberben barátaival Pestre
jött. Előbb önkéntes a Zrínyi szabadcsapatban, később az ebből alakuló 35. Zrí-
nyi honvédszászlóaljban. Katonai pályafutását a felső-magyarországi (IX.) had-
testnél századosként (kapitányként) fejezte be.²⁹⁸ Bécs bosszúja őt sem kerülhet-
te el: Bécsbe való visszatérése után közlegényként sorozták be, és alakulatával
előbb Prágában, majd Pilsenben szolgált. Egy magas beosztású tiszt azonban ha-
mar felismerte Kreichel közlegény nem mindennapi képességét, nyelvtudását, és
gyermekei nevelőjévé fogadta. Így térhetett vissza Bécsbe, egyetemi tanulmá-
nyaihoz másfél éves kihagyás után.²⁹⁹ 1855-ben orvosdoktori, 1856-ban sebész-
doktori és szülészmesteri címet szerzett. 1857-ben visszatért a Szepességbe és
Merényben telepedett le városi orvosként. Weber szerint 1873-ban itt „Magyar-
ország első és egyetlen oltóintézetét”³⁰⁰ hozta létre, amely Kreichel 1889-ben
bekövetkezett haláláig működött. Sajnos, pillanatnyilag nem áll több adat rendelkezésünkre ezen intézet tevékenységéről.

²⁹⁶ „Meghalt id. dr. Pécsi Dani” – nekrológ a Gyógyászatban, 1927. p. 508.

²⁹⁷ Zboray Bertalan id. műve p. 166. – A Szolnok-Doboka megyei Oláhláposbányán, Intze Béla által
működtetett oltóintézet történetével a „Emberi vagy állati oltóanyag – ez itt a kérdés” c. fejezetben
foglalkozunk.

²⁹⁸ Bona Gábor: Kossuth Lajos kapitányai. Bp., 1988. Zrínyi. p. 349.

²⁹⁹ Weber, Samuel: Ehrenhalle verdientvoller Zipser des 19. Jahrhunderts. Igló, 1901. pp. 318–321.

³⁰⁰ „das erste und damals einzige in Ungarn bestehenden Impftitut” – Lásd: Weber id. műve p. 320.

Az antivakcinációs mozgalmak Magyarországon³⁰¹

Az orvostörténet-írás a tíz legnagyobb orvosi felfedezés közt tartja számon a Jenner által 1796-ban „feltalált” himlő elleni védőoltást.³⁰² A reformkor egyik leg-sokoldalúbb egyénisége, az akadémikusi rangot is elérő Nagy Károly (1797–1868) matematikus, csillagász összeállította a szerinte legfontosabb történelmi események listáját Kr. e. 776-tól, az első olimpiától 1829-ig. Ehhez csatolt egy hét tételből álló, a tudomány legjelentősebb eredményeit jegyző listát. E lista hatodik tétele: „1796 – az oltás vaccina behozatala”.³⁰³ Persze, a kortársaknak volt más véleménye is.

„A halhatatlan Jenner által fölfedezett... tehénhimlő-oltás védereje s szüksége, a védhimlő-oltás behozatalának már első időszakában a vastag előítéletesség alapján, mely némely orvosok hiusága által is istápoltatott, több oldalról ellenzőkre talált, különösen éppen Angolhonban” – írja majd a pesti egyetemen a védhimlőoltásból magántanárságot szerző Patrubány Gergely, 1862-ben.³⁰⁴

A himlőoltást elutasító, hatását megkérdőjelező „antivakcinációs” aktivitások tehát egyidősek (sőt léteztek már a Jenner-féle vakcinációt megelőző varioláció idején is) a védőoltás megjelenésével.³⁰⁵

Kalifornia utam során 2013-ban – pár nappal megjelenése után – sikerült megszereznem a philadelphiai orvosok által a vakcinák történetéről írt kis kötetet. Ennek 6. fejezete foglalkozik „az antivakcinációs mozgalmakkal” – érthető módon Angliára és az USA-ra összpontosítva. Az amerikai kollégák szerint a tehénhimlővel való védőoltást ellenzők közegészségügyi, vallási, tudományos és politikai jellegű kifogásokat emeltek az oltás bevezetése ellen.

³⁰¹ Jelen kötetben olvasható először.

³⁰² Friedman, Meyer – Friedland, Gerald W.: *Medicine's 10 greatest Discoveries*. New Haven and London, 1998. Yale University Press. p. 65.

³⁰³ Vargha Domonkosné: Egy reformkori polihisztor, Nagy Károly. 1–2. = *Élet és Tudomány* 53 (1998) No. 11. pp. 323–325.; No. 14. pp. 428–429. (a hivatkozott rész: No. 11. p. 323.)

³⁰⁴ Patrubány Gergely: A védtehenhimlő-oltás közegészségügyi és gyógytani értéke. = *Gyógyászat* 2 (1862) p. 345.

³⁰⁵ Hammond, Babi – Sipics, Michelle – Youngdahl, Karie: *The History of Vaccines*. Philadelphia, 2013. The College of Physicians of Philadelphia. p. 36.

Hasonló volt a helyzet a kontinensen, konkrétan Magyarországon is. A hazai himlőoltás egyik úttörője, a komáromi Nagy Sámuel (1770?–1810) 1801-ben az elsők közt adott ki könyvet a védőoltásról.³⁰⁶ A „komáromi nép megvilágosítására” írt „Az oltalmazó himlőről” című, 15 oldalas füzetben kénytelen kitérni az oltások során hallott kételyekre, kérdésekre is. Gyakran hallhatta a vallásos szülők ellenérvét: nem engedik gyermekük beoltását, mert „ezáltal az Isten jussába ártjuk magunkat”. A korabeli „Isten adta – Isten elvette” felfogást érezhetjük az ellenérv háttérében. Nagy Sámuel nem bibliai érvekkel, hanem a néphez közeli, a mindennapi életből vett példákkal bizonygatja az ellenkezőknek, hogy az oltással nem „ártjuk magunkat” az Isten dolgába: „De hiszen ők is szint úgy köpönyeget vesznek magokra ha eső esik, mint mások, és ha a Duna ki önt, ők is elárkolják Házokat, mint mások”.³⁰⁷ Orvoscollégáktól hallhatta az ellenvetést: nem értik, hogy egy-két „pattanás” – a valódi himlőnél az egész testet elborító, szinte megszámlálhatatlan mennyiségű hólyaggal összevetve – hogy menthet meg a himlőbetegségtől?

Doktorunk lelkiismeretes becsületességgel válaszol: „Igaz, hogy azt én sem magyarázhatom meg, nem is tudom, hogy még eddig valaki megmagyarázhatta volna: de azért ez a nagy igasság, igaz marad, és hány igasság van ilyen?” Az antivakcinás mozgalom egész történetére érvényes a korabeli híres francia utazó, Alexis de Tocqueville (1805–1859) mondása: „A világ könnyebben elfogad egy kézenfekvő hazugságot, mint a bonyolult és nehezen megismerhető igazságot”.³⁰⁸ Különösen, ha ezt egy kiváló karikaturista teszi „kézenfekvővé”, azaz szemmel láthatóvá (lásd a könyv borítójának színes ábráját). A legismertebb karikatúrát James Gillray (1757–1815) rajzolta meg,³⁰⁹ a kép egy londoni előváros oltóintézetét ábrázolja, amelyen egy, Jenner élethű arcképét viselő férfi éppen Miss Britanniát oltja be. Baloldalt az oltásra váró tömeg, jobboldalt az oltás „eredménye”: az „eltehénésült” urak s hölgyek: tehénarccal, tehénszarvval vagy az oltás helyéből éppen kikelő borjúval. Ez az angolok szatirikus szimbólumán, John Bull-on,³¹⁰ a nemzeti színű mellényben pompázó mészároslegényen látszik a legjobban.³¹¹

Az ilyen s ehhez hasonló kérdések megszaporodnak, a kételyek felerősödnek

³⁰⁶ Réti Endre: A himlőoltás első magyar nyelvű propaganda-irata a XIX. században. = Egészségügyi Felvilágosítás, 1967. pp. 75–78.

³⁰⁷ Nagy Sámuel: Az oltalmazó himlőről, irta a komáromi nép megvilágosítására különösen. Komáromban, 1801. Nyomt. özv. Klára Weinmüller bet. p. 12.

³⁰⁸ Idézi: Antalóczy Zoltán: „Örjögő röptünk, mondd, hová vezet?” Bp., 2009. Helikon. p. 148.

³⁰⁹ Vogt, Helmut: Das Bild des Kranken. Die Darstellung äusserer Veränderungen durch innere Leiden und ihrer Heilmassnahmen von der Renaissance bis in unsere Zeit. Zweite, unveränderte Auflage. München, 1980. J. F. Bergmann Verlag. pp. 104–105.

³¹⁰ John Bull, vagyis Bika János, a jól táplált, vidám, harcias férfi, J. Arbuthnot 1712-es szatírája nyomán lett Anglia és az angolok szimbóluma.

³¹¹ Winkle, Stefan: Geisseln der Menschheit. Kulturgeschichte der Seuchen. 2. verbesserte und erweiterte Auflage. Düsseldorf–Zürich, 1997. Artemis und Winkler Verlag. p. 886.

az ún. pápai esetet követően. A Bécsben megjelenő „Magyar Kurir” egy Páparól, 1802. június 23-án keltezett tudósításra hivatkozva ezt írja:

„Itt [értsd: Pápán] valamely korán³¹² kaptuk a tehén himlővel való élést, épen oly hamar, rész szerént a nagy epidemia, rész szerént az értetlen rágalmozó nép annak szinte becsit vesztette: valameddig a gyilkos természeti himlő... száznál több szüléken hihetlenségekért vagy késedelmezésekért, gyászos boszszút állván, az okosabbak előtt ismét meg kezd jönni annak igazi becse”.

Vagyis a Pápán kitört himlőjárvány (epidémia) több mint 100 áldozatot követelt – e nagy veszteség mérsékelhető lett volna, ha a szülők nem ellenzik és/vagy nem késlekednek igénybe venni a tehénhimlővel való védőoltást.

A levélből kiderültek az „Antivakcinás Uraknak s Aszszonyságoknak” leggyakoribb ellenérvei is. Ezekre ad választ a lap (valószínűleg munkatársa, Sándorffi József orvosdoktor révén).

*

I. Ellenvetés: „Nem jó az Isten dolgait piszkálni! Jobb az Isten kezébe esni! A természeti himlő pedig az Istennek látogató Oskolája az embereken”. Mit válaszol erre a „Magyar Kurir”? Nagy Sámuelhez hasonlóan hétköznapi példákra hivatkozik: „Az Isten Oskolája az éhség, szomjúság, hideg, nyavalya, halál... ezen fenyítő mesterek által oktatja s kényszeríti az Isten az embereket olyan eszközöknek fel keresésére, a mellyek mellett ép, egészséges, és hosszú életet élhessenek... És ilyen áldott eszköz a tehénhimlő is...”.

II. Ellenvetés: „Meg engedjük, hogy a Tehénhimlő használ holmi Anglusnak, Németnek, Belgának, a ki tsak herbatéval,³¹³ kávéval s egyéb e féle littyel lottyal él. De nem a síros véres szájú Magyarnak, a ki még az Annya emlőjéből is jó féle kenyérből, erős borból, husból, síros tészta furkókból³¹⁴ készült tejet szopik. Erős ebbe a nedvesség, és olly sok, hogy nem egy két szem gyáva tehén himlő, hanem a Jób fekélyeivel³¹⁵ fel érkező igazi himlő is alig tudja belőle ki tisztítani a roszzat.”

A Kurir ismét érvekkel válaszol: a „gyenge ételű idegenek” halálozása ugyanolyan mint a magyaroké és sok olyan egészséges ember van, akít „nem tisztított meg” a himlő. „Ellenben hány betegesek és holtig nyomorékok vannak, a kiken különben

³¹² Bene 1802-ben megjelent „Rövid oktatás a mentő himlőinek ... Béoltásáról” c. kötete a már oltók közt sorolja fel „Pápán Entz és Zsoldos” urakat (p. 24.)

³¹³ Herbatea = gyógyfüvekből készült tea (herba a fű latin neve)

³¹⁴ Furkó = ragacsos, keletlen tésztából készült gombóc vagy kenyér

³¹⁵ Utalás a bibliai Jóbra, a nevét viselő ószövetségi könyv főhősére. Az istenfélő, jámbor Jób ellen a sátán vádat emel: jósága nem érdek nélkül való. Jób elveszíti mindenét, testét súlyos, nedvedző fekélyek lepik el, de kitar hite és jámborsága mellett.

ugyan rajtok hagyta keze szennyét a természeti himlő! Nyilván való jele ez annak, hogy a himlő nem természetet tisztító nyavalya, mint a hasmenés... hanem olly veszedelmes dög, melly az embert könnyen meg motskolhatja, meg is ölheti...”

III. Ellenvetés. „Nem is olly bizonyos Orvosság, vagy praeservativa³¹⁶ még ez a tehénhimlő, mint a hogy hirtelik! mert lám tsak Pápán... sokakba bé óltatott a tehén himlő többször is, még is természeti himlő verte ki őket...”

Talán erre volt a legnehezebb magyarázatot találni, ám a Kurir írója megtalálta: „... bizonyosan vagy a himlő matéria allyasodott el, vagy némellyeknél a leg első is rossz vólt, vagy ezen rettenetes epidémiában sokak már előbb voltak a természeti himlőre diszponálva, mint beléjek esett volna az óltás. Mert hiszen, ellenben, a kik szerentsésen által estek az óltáson, lám köztök forogtak a minden napon rakásra haló himlősök, és ezekkel bánók közt, még sem lett eddig semmi bajok.”

IV. Ellenvetés: „Boldog Isten! Mi lesz már így az ollyan szegény emberek-ből, a kiknek sok gyermekeik vagynak? Még eddig az a reménység leg alább biztatott, hogy a himlő majd el hord közzülök; de ha már az sem árt nékiek, hogy győzzük tartani!”

A „Magyar Kurir” erre csak azt feleli: „Ez azonban inkább szánakozást, mint záfólst érdemel”.

Bizonyosan ismerte a pápai esetet a Bécsben orvosnak tanuló Váradi Sámuel (1773–1857) is, aki medikus volta ellenére kitűnő könyvet adott ki a „vaktzináról” már 1802-ben.³¹⁷ „A vaktzina képével” megjelent kötet egy önálló „szakaszt” (a 19. fejezetet) szentelt „A nevezetesebb ellenvetéseknek meg fejtésé”-nek. Tizenhárom és fél oldalon „magabiztosan, mesteri hozzáértéssel” és „tudományos igényességgel” veri vissza az antivakcinások érveit. Ugyanakkor az ellenérvek katekizmus, azaz kérdés-felelet formájában történő cáfolata „új vonása a Jenner-i módszer mellett megnyilatkozó orvosi irodalomnak” – írja a fejezetről a Váradi életművet bemutató, az idézett jellemzések szerzője: Izsák Sámuel.³¹⁸ Hasonló formát alkalmazott a „Magyar Kurir” is – lásd fentebb. Amíg azonban a Kurir írójának csak négy „ellenvetésre” kellett felelnie, Váradi tíz, a tehénhimlő hasznosságát kétségbe vonó kérdésre adja meg a kora tudományának megfelelő választ.

Az I. Ellenvetés egyben a legfontosabb is, mivel ez a legnagyobb akadály a tehénhimlőoltásnak. A „közönség” ugyanis azt hiszi, hogy a hólyagos himlő elkerülhetetlen betegség, hiszen a „hólyagos himlő magva velünk születik” és az csak a „himlőzés”, tehát a himlőben való megbetegedés által „takarodhatik ki” az emberből. Váradi hat pontban cáfolja e tévhitet. Ezek közül kiemeljük Váradi-

³¹⁶ Latinul praeservativum: óvó-, védőszer

³¹⁷ Váradi Sámuel: A Tehén Himlő avagy a Vaktzina természetének, és terjesztése módjainak rövid elő adása. A vaktzina képével. Bécsben, 1802. Ny. Schrämbl Ferentz Antal betűivel. XVI, 232 p.

³¹⁸ Izsák Sámuel: Váradi Sámuel (1773–1857), Enyed város és alsó-Fehér vármegye egykori orvosának élete és tevékenysége. =Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei. Vol. 19. (1960) pp. 39–86.

nak az öröklés „mechanizmusának” megsejtéséről tanúskodó válaszát: ha a „szülék” már gyermekkorukban átesnek a himlőn, vagyis már „üresek a himlő materiától” hogyan adhatnák át gyermeküknek azt, ami nekik nincsen? Vagyis a himlő „magva” nem lehet „velünk született” – mai fogalmakkal: nem örökölhetjük szüleinktől. A velünk született, s „a testben maradván sokféle nyavalyát okozható” himlő mag ellen szólnak a tisztas öregséget himlőzés nélkül jó egészségben megérők.

A II. és III. ellenvetés már ismert a „Magyar Kurir”-ból: nem kell a természet útját akadályozni, nem kell Isten dolgába „elegyedni”. Váradi válasza is hasonlóak: mivel az ember „szabad és okos valóság”, ezért kötelessége a felismert veszedelmet magától elfordítani.

A IV. ellenvetés kapcsán Váradi arra a „kétségeskedés”-re reagál, hogy a tehénhimlő nem okoz-e majd a jövőben egy „eddig nem volt” betegséget. Egy „új” betegséghez, a tehénhimlőben „új méregnek” kellene lenni – érvel Váradi – ilyen létezését azonban a „Chimiai analysis” nem mutatta ki. S következik Váradi egy újabb megsejtése a szervezet ma „immunvédekezésnek” nevezett működéséről: „De ha meg volna is, az élő test ereje nem volna-e alkalmas azt onnan ki taszítani?”

Az *V. ellenvetés* igazi kihívás a tehénhimlő mellett tudományos érvekkel kiállni akaró orvos számára: mivel nem „látjuk”, hogyan „véd” a tehénhimlő, nem is véd! „Szép okoskodás, főképpen az orvosi tudományban!” – kezdi válaszát medikusunk, majd az orvosi gyakorlatból vett konkrét példákkal igazolja állítását: a „miként hatás” nem ismeretét pótolja a „sok ezer tapasztalás”. „Ki láttya p.o. a frantzia nyavalya és a kéneső, a China és hideg lelés, a dühödtség és a Belladonna, a бүдös kő és a rü (!), a vízkórság és a digitalis purpurea³¹⁹ között való egyben köttetést?” Az orvostörténelemben kevésbé járatos Olvasó számára megismételjük e mondatot a ma használatos fogalmakkal: „ki látja példának okáért a szifilisz (vérhaj) és a higany, a kinin és a láz, a veszettség és a maszlagos nadragulya (Atropa belladonna), a kén és a rüh, a szívbaj és a piros gyűszűvirág között való összefüggést?” Vagyis az orvos nem látja, „miképpen dolgoznak ezek a szerek”, még sem veti meg őket. A himlőről is elég tehát tudni, hogy minden emberben megvan a „meghimlőzhetésre való tehetség” – mai fogalmakkal: a fogékony-ság, hajlam – és ezt a fogékony-ságot a tehénhimlő kiirtja.

A *VI. ellenérvet* az eddig emberi/hólyagos himlő oltók – tehát variolációt végzők – hangoztatják: nem kell ettől jobb módszer. A háttérben ott húzódik a variolációból „nagy jóvedelmet” húzó félelme a konkurenciától. Ez nem is érdemel tudományos feleletet – véli Váradi.

A *VII. ellenvetés* vörös fonálként húzódik majd végig a himlőoltás történetén: „örökre” ment-e a tehénhimlő a valódi himlőtől? Váradi az ekkor még általános orvosi vélekedést ismétli – ez később majd revízióra szorul: lásd könyvünk

³¹⁹ Valószínűleg ez az első magyar nyelvű említése a W. Whithering 1785-ben megjelent könyve által a „vízkór” gyógyításába bevezetett gyűszűvirágnak.

revakcinációról szóló fejezetét – „soha hólyagos himlőben nem lehet az, aki egyszer volt tehén himlős”.

Az előzővel függ össze a *VIII. ellenvetés*: tehénhimlőoltás után is előfordul megbetegedés, sőt himlő okozta halál is. Ezt Váradi nem tagadja, de kérdéssel válaszol: „De kik oltották volt azokat?”. Az igazi oltók – Jenner, Pearson,³²⁰ Ballhorn, Careno, de Carro – oltásai után nem fordult elő ilyesmi. Ha megtörtént volna, nem maradt volna titokban, hiszen „lett volna mind itt [értsd: Bécsben], mind Londonban ki örvendjen annak”. Ha nem „fogani meg” az oltás, a szülő gyakran nem engedi az újraoltást, s ha ilyen gyerek meghimlőzik, a „jó anya” azt terjeszti: lám a tehénhimlő nem védte meg őt.

Az orvosok közt is akadnak tehénhimlőoltást ellenzők – hangzik az újabb, *IX. ellenvetés*. Váradi válasza: az orvosok is emberek és megrögzött balvélekedéseiket „néha bajassobban (!) vetkezik le, mint a község”. Példa erre „a vér kerületének fel tanálása”. A William Harvey (1578–1657) által felismert „vérkeringésről” van szó s a hasonlat indokolt, hiszen a gyakran idézettnek mondásnak – „Inkább tévedni Galénossal, mint Harvey igazát elismerni” – sokáig volt reális alapja.³²¹ Váradi szerint a tehénhimlő hasznairól eddig több mint 160-an írtak, ellene viszont csak öten-hatan.

Az utolsó, *X. ellenvetést* a pápaiak is feltették: miként tisztulna meg a test 1–2 tehénhimlő (hólyag) által? Váradi szellemes válasza: nem kell, hogy megtisztuljon, hiszen addig sem volt rút; az a fontos, hogy megszűnjön fogékonysága a himlő iránt. Váradi így summázza véleményét a tehénhimlőoltást ellenzőkről: „Vesse össze az olvasó ezen erőtlen ellenvetéseket a sok ezer tapasztalásokkal, s bámuljon, ha még vagy egy értelmes embert a tehén himlő hasznairól kételkedni tapasztal”.

*

Nos „bámulni” még sokáig lehetett, mert az oltásellenesség – mint az avar alatt parázsló tűz – tovább élt mind Magyarországon, mind Erdélyben. Márkus Sámuel már 1811-ben kénytelen újabb könyvet kiadni az „előítéletek megcáfolására”.³²² Sőt, mint könyvéből kiderül, az előítéletek száma nem csökken – Márkusnak már 12 előítéletre kell választ adnia. Az ismétlések elkerülése végett csak a 12. kifogást említjük: sok szülő attól tart, hogy a tehénhimlővel beoltott gyermeke elkaphatja „az ökrök és tehenek nyavalyáit”.³²³ Márkus frappáns válasza: az anyatej helyett tehéntejjel táplált csecsemő sem kapja el a négy lábú nyavalyáit.

³²⁰ Pearson, George (1751–1828) londoni kórházi orvos, Jenner fellépésétől kezdve a himlőoltás lelkes propagálója és módszertani fejlesztője.

³²¹ Benedek István: *Hügiea. Az európai orvostudomány története*. Bp., 1990. Gondolat Kiadó. p. 226.

³²² Márkus Sámuel: *A tehénhimlő oltás felől uralkodó előítéletek megcáfolása*. Nagy-Váradon, 1811. Ny. Szigethy Mihály. 32 p.

³²³ Márkus id. műve p. 29.

Az oltás-ellenesség virágzott a reformkorban is. Ennek egyik bizonyítéka Jenovay Károly (1794?–1833), bagi (Pest vármegye) katolikus plébános 1830-ban nyomtatásban is megjelent két „egyházi beszéde”.³²⁴ Ezek közül az első a mentőhimlő hármasság – gyermek, szülő és társadalom számára – hasznát tárgyalja, míg a második cáfolja „azon helytelen vádakot”, melyeket a himlőoltás ellen „formálni szoktak”.³²⁵ A téma orvosi irodalmában jártas Jenovay olykor – katolikus pap szájából meglepően hangzó – válaszokat is ad az „antivakcinás” ellenvetésekre. Azt az ellenvetést például, hogy a mentőhimlő beavatkozása a természet rendjébe, hiszen a himlő „már természetté vált az emberben”, így utasítja vissza: „A hólyagos himlőt csak úgy kell tekintenünk, mint minden más veszedelmes ragadályt, mely nem a természettől adatott, mert a jótévő természet – örökös szent Törvényénél fogva, melyeket nékie a határtalan bölcsességű Teremtő kiszabott, mindenkor úgy munkálkodik, hogy mindent a maga eredeti épségében megtartsa...”³²⁶ Ezért azt „az emberi viszontagságok sorából kiirtani, nem csak szabad, hanem, minekutánna arra a kegyes Gondviselés a mentőhimlő által – olly ártatlan – és még is foganatjára nézve csalhatatlan módot mutatott, szoros kötelességünk is.”³²⁷

Orvosi könyvben is helyt álló módon utasítja vissza azt az ellenvetést is, hogy a mentőhimlő megakadályozza azon „ártalmas nedvek” kiűzését a testből, melyeket a hólyagos himlő „kiszokott üzni”. Jenovay úgy véli, hogy „azon mérges genettség (!) nem egyéb... (mint) a hólyagos himlőnek saját szüleménye, mely a test hasznos nedveiből, az egész test alkotásnak tetemes kárával kiformaltatik... (vagyis a hólyagos himlő) a testi erőre megkivántató nedveket megvesztegeti”³²⁸ – s e „megvesztegetés” a mentőhimlővel megelőzhető.

Persze, nem minden katolikus pap gondolkozott Jenovayhoz hasonlóan. Pár évtizeddel később egy Hansjakob nevű badeni katolikus pap ismét a Bibliát vette be a himlőoltás ellen. Egy pamfletet adott ki, melyben az ószövetségi szöveget így „bővítette”: „És látá Isten, hogy minden a mit teremtett vala, íme igen jó.”³²⁹ Az orvos urak azonban kiigazították az ember teremtését az oltásiméreg (Impfgift) által”.³³⁰ A Hansjakob által felélesztett tüzet egy Nittinger nevű, stuttgarteri doktor szította leginkább. A vakcinációt üres csalásnak, az oltó orvosokat „méregkeverők törvény által privilegizált kasztjáj”-nak nevezte.³³¹ A Bordeaux-

³²⁴ A Mentő Himlő áldott találmány. Magyarázta két egyházi beszédben a jótévő Mentő Himlő, közönségesebb gyakoroltatásának előmozdítására Jenovay Károly, Váczi Megyebeli Áldozó Pap, és Baghi Plébános. Pest, 1830. Petőzai Trattner J. M. és Károlyi Istvánnál. 36 p. – Szinnyei tévesen 1838-ra teszi a megjelenést.

³²⁵ Jenovay id. műve p. 26

³²⁶ Uo. p. 30.

³²⁷ Uo. p. 31.

³²⁸ Uo. p. 31.

³²⁹ Fordítás: Károli Gáspár Szent Biblia, Magyar Biblia Tanács, Budapest 1991 alapján (Gen 1, 31).

³³⁰ Winkle, Stefan: Geisseln der Menschheit. Kulturgeschichte der Seuchen. 2. verbesserte und erweiterte Auflage. Düsseldorf–Zürich, 1997. Artemis und Winkler Verlag. p. 891.

³³¹ Uo. p. 891.

ban tartott kongresszuson 1861-ben a Jenner-féle oltást hatástalannak nyilvánította, majd 1862-ben „Jenner bukása a francia congressus előtt” címmel könyvet is adott ki.

Ez utóbbi adatokat Nittinger magyarországi prófétája, Schaller János (1814–1901) székesfehérvári orvos tette közzé a „Gyógyászat” című lap hasábjain.³³² Schaller érdeklődése a védőoltás iránt talán már medikus korában elkezdődött, hiszen 1840-ben „Vitázás az új-szülött növeléséről” címmel írta meg magyar nyelvű orvosavató értekezését a pesti orvosi karon.³³³ Hogy mikor és miért lett belőle „antivakcinás” – nem tudjuk. Fentebb hivatkozott, Nittinger „tanait” bemutató írásával tulajdonképpen a szerkesztő felhívásának tett eleget, aki a bevezetőnkben idézett Patrubány-szöveghez fűzött lábjegyzetében felszólította Schallert: bizonyítsa be tudományos és tapasztalati adatok nyomán, miképpen és miért kártékony a tehénhimlő-oltás? A tudományos bizonyítás elmaradt, Schaller erejéből csupán általános vádaskodásra futotta: az oltásnak „több lélek esik halálos áldozatul évente, mint a valódi himlő lebetegedésnek...100 ujdonan beojtott, és 100 himlőző közül elsőbkieknél állandóan nagyobb a halálozás”.

Mielőtt ismertetnénk Schaller himlőoltás elleni küzdelmének további állomásait, „mentségére” elmondjuk, hogy a 19. században nem volt szokatlan, hogy egy orvos szinte megszállott módon harcoljon valami ellen, amit nem tartott jónak. Az orvostörténet-írás számon tartja pl. a francia Jean-François Sacombe (1750–1822) már-már patológiás méreteket öltő harcát a császármetszés ellen. Iskolát és lapot („École anti-cesarienne” címmel) alapított az akkoriban még heroikusnak számító, életmentő műtéti beavatkozás ellen. Lapja címlapján azok neveit sorolta fel, akik törvényesítették a császármetszést és gyilkosnak minősítette őket.³³⁴ S nem kell ilyen messzire mennünk egy másik példáért: köztudott, hogy Semmelweis Ignác is „gyilkosnak”, „orvosi Nero”-nak aposztrofálta a gyermekágyi lázról szóló tanát elfogadni nem akaró szüléskollégáját.³³⁵ Schaller egyébként abban reménykedett, hogy az 1863-ban újra meginduló vándorgyűlések lesznek majd igazi fórumai e fontos ügy „tisztába hozásának”. E reménynek volt alapja, hiszen Bugát Pál, a vándorgyűlések egyik kezdeményezője már 1840-ben – tehát még a szervezés idején – javasolta, hogy a leendő vándorgyűlések napirendjének egyik állandó pontja a „beszámoló a himlőoltás évenkénti eredményéről” legyen.³³⁶ Schaller tehát már az 1863-as pesti IX. vándorgyűléshez eljuttatta négy kérdését, melyeket a

³³² Schaller János: A himlő-oltás ügyében. = Gyógyászat 2 (1862) pp. 342–343.

³³³ Schaller János: *Dissertatio inauguralis medica de educatione neonati.* = Vitázás az új-szülött növeléséről. Budán, 1840. Nyomatott Gyurián és Bagó betűivel. 32 p. Lásd: Dörnyei Sándor: Régi magyar orvosdoktori értekezések. Nagyszombat, Buda, Pest, 1772–1849. Második kötet. Bp., 2001. Borda Antikvárium. p. 155.

³³⁴ Szabó András: A császármetszés kultúrtörténete. Bp., 2016. Corvina. p. 57.

³³⁵ Benedek István: Semmelweis. Bp., 1980. Gondolat. pp. 161–162.

³³⁶ Bugát Pál: Tudományosságunk előmozdítása ügyében indítvány. = Orvosi Tár. Új foly. (1840) V. félév. No. 12. pp. 185–192., No. 13. pp. 202–206.

bécsi orvosi lap („Wiener Medizinische Wochenschrift”) 43. számában is közzétett. Nem járt sikerrel. A vándorgyűlés „államorvostani, kórboncztni és elmegyógyászati szakosztálya” bizottságot³³⁷ nevezett ki Schaller „pecsét alatti küldményének” elbírálására. Idézzük a bizottság jelentéséből: „...a beküldött értekezés igen sok személyeskedést, semmi tudományosságot nem foglal, ugyanezért félreteendőnek és magánuton visszaküldendőnek véleményeztetik”.³³⁸ Schaller nem adta fel: a soron következő X., Marosvásárhelyen tartandó vándorgyűlés elnökéhez írt egy levelet, melynek teljes szövegét az „Orvosi Hetilap” fél évvel a marosvásárhelyi gyűlés után leközzölte.³³⁹ Ebből idézzük ajánlata indítékát:

„Tavalyi nyílt közlésem óta – magas helytartótanácsi kegyes engedelem mellett – folytatólag nyomára jövén annak, miszerint a himlőoltás hasztalan bíbelődés, sőt legtöbbször káros, számtalanszor halálos is, ennél fogva ... a nagygyűlésnek szín- és díszhelyén... 1000, azaz ezer db cs. k. aranyokat tűzők ki jutalmul azon bárkinek; ki észszerűen és határozottan – saját tudományával és mai tapasztalataival – lelkiismeretes, hiteles és hitelesített kimutatásban képes leendő az oltásnak valódi hasznosságát bebizonyítani; ezen tökélyes szerkezetű kimutatást egyúttal birálatom alá bocsátva.”³⁴⁰

Schaller a saját tapasztalatai mellett „a kitűnő Hamerník, Hebra, Munk, Nittinger és több köztekintélyű tudoroknak „pro és contra” tapasztalatait is tiszteletben és szem előtt tartva” és az „oltásban elhulott ártatlan csecsemők lelkei nevében” tette fel pályakérdését. Nos, Nittinger antivakcinás hozzáállásáról már szövegtünk. Az angol William Munk (1816–1898) egy himlő- és oltókórház orvosa, Ferdinand Hebra (1816–1880), a kiváló bécsi bőrgyógyász lehetett a „pro” tapasztalatok képviselője – 1873-ban a III. Nemzetközi Orvosi Kongresszuson, Bécsben, ő lesz majd a „himlőoltás tárgyában” beterjesztett jelentés egyik kidolgozója. A Schaller-féle lista első tagjának, Josef Hamerníknak (1810–1887) a neve azonban nem teljesen ismeretlen a magyar olvasók, orvostörténészek előtt. Ő volt az a „konokul gonosz” prágai belgyógyász, aki nem szülésként beleszólt a Semmelweis és a prágai szülésszek közt folyó vitába.³⁴¹ Az idézett jelzőt Benedek Istvántól „érdemelte ki”,³⁴² de nem hízelgően nyilatkozott róla földije, egy cseh pszichiáter sem:

³³⁷ A bizottság tagja Patrubány Gergely „oltó-intézeti igazgató”, Mátyik János Hont megyei főorvos (Ipolyság) és Fromm Pál, pesti kerületi főorvos volt.

³³⁸ Szabó József (szerk.): A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1863. Szeptember 19–26. Pesten tartott IX. nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai. Pest, 1864. Emich. p. 178.

³³⁹ Schaller tudornak a marosvásárhelyi nagy-gyűléshez küldött 1000 aranyos pályakérdése. = Orvosi Hetilap 9 (1865) No. 4. 62–63. has.

³⁴⁰ Uo. 63. has.

³⁴¹ Lásd korábbi tanulmányunkat: Kiss László: Semmelweis Ignác és a prágai szülésszek vitája. = Prágai Tükör 23 (2015) No. 4. pp. 16–21.

³⁴² Benedek István: Semmelweis és kora. Bp., 1967. Gondolat. p. 147

„stupid pszichopata”.³⁴³ Annak ellenére, hogy Bécsben Škodánál és Rokitansky-nál tanult, az volt a véleménye, hogy semmilyen fertőzés nem létezik, ezért nem is kell ellene védekezni. Ilyen alapállásból szólta le Semmelweis felismerését a gyermekágyi láz megelőzhetőségéről, kijelentve, hogy a „bolondokházában” elhunyt Semmelweis tanait elmebaja tünetének kell csak tekinteni.³⁴⁴ S hogy állítását bizonyítsa, kísérletképpen egészséges gyermekágyasokat próbált gyermekágyi lázzal megfertőzni... Nem meglepő tehát, hogy a himlő elleni oltást is „értelmetlenségnek” tartotta és ezt a véleményét küldte el válaszként 1856-ban az angoloknak is, a himlőoltással kapcsolatos kérdésekre.³⁴⁵ S az sem meglepő, hogy Schaller őt tekinti egyik fő támaszának a himlőoltás ellen meghirdetett keresztes hadjáratában.

A józanul gondolkodók azonban nem a Hamernik-félék véleményét tekintették mérvadónak és így Schaller pályadíja a marosvásárhelyi vándorgyűlésen nem került kihirdetésre. Ami érthető, hiszen Erdélyben ez idő tájt már alig akad ellenzője az oltásnak. A vándorgyűlés évében, 1864-ben 87 „hivatalos orvos” 62302 gyermeket oltott be – „ellenszegülés” 30 esetben fordult csak elő. Az adatokat az „Orvosi Hetilap” közölte az erdélyi országos főorvos, Pataki Dániel jelentéséből idézve. Ebből derül ki az is, hogy Erdélyben létezik „országos védhimlő-oltási alap”, amelyből az oltóorvosok napi díjait fizetik. Mint érdekességet jegyezzük meg, hogy az alap „azon tíz ezüst krajczárból gyarapodott össze, melyet minden pár házassulásakor fizetni tartozott és tartozik”.³⁴⁶

Schallert ez a kudarc sem törte le és már a következő, 1865-ben Pozsonyban tartott, XI. vándorgyűlésen újra „a himlőoltás ügyében” akart pályakérdést kitűzteni. Am „miután abba, hogy az általa ígért 1000 aranyat a közgyűlés rendelkezésére bocsátja, továbbá abba, hogy a pályadíj odaítélésében, mint pályaműbíró részt nem veend, bele nem egyezett, a szakosztály pedig ezen feltételekből mit sem engedhetett” ajánlatát Schaller visszavonta.³⁴⁷

Annyit azért Schaller elért, hogy neve ismertté vált az egész országban – bár, valószínű, hogy nem ilyen „ismertségre” vágyott. A Barsi Gyógyászati Egylet 1869. május 28-án tartott közgyűlésében például ez hangzik el róla:³⁴⁸

„Ilynemű támadó felszólamlások (ezek közt mint tudományos szempontból egészen jelentéktelen dolgot érintvén Schaller tr. székes-fehérvári orvos és a

³⁴³ Vondráček, Vladimír: *Lékař vzpomína*. Praha, 1978. Avicenum. p. 97.

³⁴⁴ Benedek István: *Semmelweis és kora*, p. 151.

³⁴⁵ Vondráček id. műve pp. 98–99.

³⁴⁶ a: Az 1864-iki védhimlő-oltás eredménye Erdélyben. = *Orvosi Hetilap* 9 (1865) No. 27. 442–443. has. (az idézet helye: 442. has.)

³⁴⁷ A magyar orvosok és természetvizsgálók Pozsonyban tartott XI-ik nagy-gyűlése. II. = *Orvosi Hetilap* 9 (1865) No. 45. 727. has.

³⁴⁸ Brach Ferenc: Javaslat a védhimlőoltási ügy mostani kezelésének módosítása iránt. = *Orvosi Hetilap* 13 (1869) No. 30. Melléklet. Közegészségügyi és Törvényszéki Orvostan. No. 4. 49–54. has. (A hivatkozott rész: 49. has.)

Gombos-féle gyomorerősítő ital dicsőítőjének jutalomdíjas és épen emiatt homályos kérdését, mely t.i. homályosságánál, vagyis többértelműségénél fogva a jutalom követelése elől kibuvó ajtót biztosított magának) alkalmasak lévén arra, miszerint néhány év alatt a közönségnek az oltás iránti bizalmát látszólag okszerűen megingassák...”

Nem ingatta meg azonban semmi Schaller elszántságát. Annak ellenére, hogy a már említett bécsi III. Nemzetközi Orvoskongresszus 1873-ban kimondta, hogy: „a tehénhimlő-oltást szükségesnek tartja, és ajánlja a kormánynak a közös ojtás-kötelezettség végrehajtását”³⁴⁹ – Schaller folytatja a harcot. Az 1874-ben, Győrben ülésező vándorgyűléshez indítványt intéz „a himlőoltási tilalom tárgyában”.³⁵⁰ Schaller neve többször nem fordul elő a nagygyűlésről kiadott kötetben – így valószínűsíthető, hogy indítványát lesöpörték az asztalról.

Közben új lendületet adott az antivakcinás mozgalomnak – s új szelet Schaller „vitorláiba” – az 1860-as években az a tény, hogy az orvostudomány kénytelen volt beismerni: a bujakór (szifilisz) igenis átvihető himlőoltás által. Erre hazánkban is volt példa: Kaczander Áron, miskolci orvos 1859-ben az „Orvosi Hetilap”-ban közölte a „Védhimlő által átvitt általános bujasenyv, kanyaró és hökhurut” című dolgozatát.³⁵¹ 1863. május 13-án, a nemi betegségek az idő tájt talán legnagyobb szaktekintélye, Philippe Ricord (1800–1889) – aki bebizonyította, hogy a szifilisz (vérbaj) és a gonorrhoea (kankó) két különböző betegség –, a francia akadémia hallgatósága előtt ismerte el realitásként, a korábban saját maga által is lehetetlennek tartott fertőzési módot.³⁵² Vagyis az addig egészséges, de tehénhimlővel beoltott egyén – ha az oltóanyag pl. szifiliszben szenvedő beteg himlőhólyagjából származott – vérbajt kaphatott. A teljesség kedvéért megjegyezzük, hogy volt adat az ellenkező végletre is. Egy Jeltschinszky nevű moszkvai egyetemi kórházi „elsődorvos” azt állította, hogy tehénhimlő beoltással gyógyította a vérbajból betegét. A bőr- és nemi bajok Rókus kórházi elsőorvosa – aki mellest a „Gyógyászat” című lapot is kiadta –, Poór Imre, a lap 3. és 4. számában, 1862-ben megjelentette a moszkvai orvos dolgozatát a következő szerkesztői lábjegyzettel: „Tisztelt ügyfeleinket felkérjük, tegyenek ezen ártatlan szerrel (tehenhimlőoltással) kísérleteket, s tapasztalataikat lapunkban örömmel fogadjuk”.³⁵³

³⁴⁹ sz. n.: A himlő óvszere a védhimlő-oltás. A bécsi III. nemzetközi orvosi gyűlekezet első szakülése. = Gyógyászat 13 (1873) pp. 577–581. (a hivatkozott rész: p. 581.)

³⁵⁰ Fehér Ipoly (szerk.): A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1874. augusztus 24-től augusztus 29-ig Győrött tartott XVII-ik Nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai. Bp., 1875. Franklin-Társulat. p. 58.

³⁵¹ Gortvay György: A himlőoltás magyar története. Orvostörténelmi tanulmány. = Népegészségügy, 1950. p. 680.

³⁵² Uo. p. 680.

³⁵³ Jeltschinszky, V.: A bujakór gyökeres gyógyítása tehénhimlő ojtás által. = Gyógyászat 3 (1862) pp. 49–52, 65–68. (A hivatkozott rész: p. 68.)

Az 1876-ban elfogadott közegészségügyi törvény a védőoltást kötelezővé tette – így kihúzta a talajt az oltást ellenzők lába alól is. Persze, nem véglegesen! 1880-ban ugyanis Párizsban tartott nemzetközi értekezletükön az „antivakcinások” új harcot indítottak a több országban bevezetett himlőoltási kényszer ellen.³⁵⁴ Ebbe kapaszkodik bele a már többször említett Schaller doktor, aki a „Székesfehérvár és Vidéke” című lapban „orvosi angyalcsinálásnak” nevezte a himlő elleni védőoltást. Továbbra is az az álláspontja, hogy az oltás nemcsak, hogy nem biztosít védelmét a himlő ellen, hanem mindenféle „családi nyavalyák” átoltásával a csecsemők idő előtti halálát okozza. „Egyedül a magyar nemzet tűri és pedig legnagyobb közönnyel (járványmentes időben) kedves ártatlanainak elvtagadó ojtások általi kinszenvedéses elpusztulását”.³⁵⁵

³⁵⁴ Gortvay György: A himlőoltás magyar története, p. 681.

³⁵⁵ Uo. p. 681.

Emberi vagy állati oltóanyag – ez itt a kérdés³⁵⁶

A himlőoltás hatósági megszervezésével foglalkozó fejezetünk végén is megállapítottuk, hogy az 1876-os közegészségügyi törvény elfogadása után sem kiálthattak elődeink „Kánaánt”. Az ott felsorolt okok mellé ebben a fejezetben egy újabbat veszünk górcső alá.

Eltételezve néhány, az „antivakcinációs” mozgalmat támogató orvostól³⁵⁷ a 19. század derekán az orvosok döntő többsége meg volt győződve a himlő elleni oltás értékéről, közegészségügyi fontosságáról. Akadt azonban néhány olyan „részletkérdés”, ami mégis megosztotta a kor orvosait és olykor-olykor heves vitákat is indukált az 1857-től megjelenő „Orvosi Hetilap”, ill. az 1861-ben indult „Gyógyászat” hasábjain. Egyik ilyen, már a reformkortól izzó „parázs” az újraoltás (revakcináció) kérdésköre.

A másik kényes témakör az 1860-as években merült fel, amikor egyértelműen bebizonyosodott, hogy a himlőoltással betegség, leggyakrabban bujakór (szifilisz, vérbaj) is „beoltható” az addig egészséges gyermekbe (vagy újraoltáskor felnőttbe is). Erre a szövődményre természetesen csak akkor kerülhetett sor, ha az oltóanyag olyan beoltott gyermek/felnőtt himlőhólyagjából származott, aki maga is már bujakórban szenvedett és így a tőle nyert oltóanyag tartalmazta a szifilisz kórokozóját is. Ennek a rizikója meglehetősen nagy volt, hiszen a szifilisz kórokozója átjut a méhlepényen (placentán) és az újszülött a szifilisz jól látható jegyeivel születik meg. Születhet azonban a magzat tünetmentesen is.³⁵⁸ Előfordulhatott tehát, hogy a karról-karra oltások során az „oltási láncba” bekerülhetett olyan, veleszületett (hereditár) szifiliszes gyermek is, kinek betegsége – tünetek és/vagy vérbajos szülőre utaló anamnézis hiányában – nem volt felismerhető. Ez különösen a nagyvárosokban fordulhatott elő, ahol a tehénhimlő nyirkot az árvaházak (lelenházak) gyermekein tartották „frissen”. Márpedig a lenházba gyakran kerültek szifilisszel megfertőzött prostituáltak gyermekei, akiknek veleszületett vérbajuk volt.

A szifilisz átlathatóságának rizikója tájainkon is ismert volt, hiszen már 1859-ben egy miskolci gyakorló orvos, Kaczander Áron esettanulmányt (kazu-

³⁵⁶ Jelen kötetben olvasható előszőr.

³⁵⁷ Lásd kötetünkben az erről szóló fejezetet!

³⁵⁸ Magyar Imre – Petrányi Gyula: A belgyógyászat, alapvonalai I. Kilencedik, átdolgozott kiadás. Bp., 1974. Medicina. p. 527.

isztikát) közölt a „védhiplő által átvitt általános bujasenyvről”, Pest vármegye főorvosa, Glatter Ede (1814–1876) pedig 1862-ben „himlőoltási járványokról” értekezett.³⁵⁹ S aránylag gyorsan eljutott Magyarországra a hamburgi eset híre is. 1874-ben – röviddel a „vaskancellár”, Bismarck által is támogatott birodalmi oltási törvény (Reichimpfgesetz) elfogadása után – Hamburgban egy „hereditärluetischer”, azaz egy veleszületett szifiliszben szenvedő gyermek karjáról továbboltott „matéria” több gyermeket szifilisszel fertőzött meg.³⁶⁰ Poroszországban ez adta meg a döntő lökést az ún. humanizált – azaz karról-karra továbbadott „emberi” limfáról – a „borjúnyirkre” való áttérésre.

Az áttérés azonban nem volt könnyű. Erre utal a „Gyógyászat” magát meg nem nevező szerzője – valószínűleg a szerkesztő, a központi Oltóintézet egykori igazgatója, Poór Imre – 1886-ban „A himlőoltó nyirk beszerzésének kérdése” című írásában.³⁶¹ Ekkor már a központi országos oltóintézet feladatkörét a Stefánia Gyermekkórház látta el – innen lehetett kérni oltóanyagot, vidékre is. Borjúnyirkot is, de ezt csak télen s mint a dolgozat írója megjegyzi: „...ez utóbbit maga is [értsd: az oltóintézet] Bécsből szerzi be és küld ki az országból érte évenként 1500–2000 forintot”. A szerző azt is tudni véli, hogy az oltóintézet már kétszer is indítványozta egy saját „himlőnyirk-tenyésztő intézet” felállítását – eredménytelenül. Pedig a a dolgozat címében szereplő kérdésre az egyedüli „elkerülhetetlen” válasz az állami oltónyirk-termelő intézet felállítása lehet csak – summázza véleményét a szerző – hiszen ez megteremtené az egészséges konkurenciát a már működő, „üzleti érdekeket” szem előtt tartó „magántermelőkkel” szemben is.

A borjúnyirkot előállító állami intézet felállítását azonban nem csak a belügyminisztérium egészségügyi osztályának késedelmes ügyintézése akadályozta. A humanizált (emberi) oltóanyaggal való oltás mellett olyan tekintély emelt szót, mint Kétli Károly (1839–1927), a Rókus Kórház főorvosa, rendkívüli – 1889-től majd rendes – egyetemi tanár. 1886 végén az „Orvosi Hetilap” „Tárcza” rovatában tette közzé „megjegyzéseit” a himlő elleni védőoltásról. Rövid történeti bevezetőjében megemlíti, hogy Jenner a tehénhimlő hólyagjának tartalmát oltotta át egy „gyermekleány felkarjára s az itt megfogamzott genyhólyagból (!) tovább oltott más egyénekre, ezen módon nyerte az ún. humanizált lymphát”.³⁶² Ilyen humanizált limfával folyik a védőoltás mindmáig és csak a legutóbbi években „jött divatba... azon szokás, hogy mindenki eredeti tehénhimlő-anyaggal kívánja magát beoltani”. Ennek oka pedig az, hogy sokan azt állítják: az emberről-emberre történő átoltásnál „más ragályos bántalmak is átültethetők, nevezetesen a

³⁵⁹ Gortvay György: A himlőoltás magyar története. Orvostörténelmi tanulmány. = Népegészségügy, 1950. pp. 680–681.

³⁶⁰ Winkle, Stefan: Geisseln der Menschheit. Kulturgeschichte der Seuchen. 2. verbesserte und erweiterte Auflage. Düsseldorf–Zürich, 1997. Artemis und Winkler Verlag. p. 895.

³⁶¹ Sz. n.: A himlőoltó-nyirk beszerzésének kérdése. = Gyógyászat 25 (1886) p. 783.

³⁶² Kétli Károly: Megjegyzések a himlő elleni védőoltásról. = Orvosi Hetilap 30 (1886) No. 50. 1465–1468. has. (A hivatkozott rész: 1467. has.)

bujakór és tüdővész”. Kétli szerint ez a félelem eltúlzott. „Megeshetik” – írja – de ha az oltó ügyel arra, hogy az „anyag” levételekor vér ne keveredjen hozzá, ill. ha „mindig teljesen egészséges szülők egészséget gyermekeiről” származik az oltóanyag, a betegség-átoltás nem történhet meg. Ugyanakkor úgy véli, hogy az állati limfával való oltáskor is fennáll a veszély, hiszen a „tehénél fordul elő leggyakrabban a tüdővész gyöngykór képében” ill. gyakori náluk a lépfene (anthrax) is. A napokban a fővárosban „anthrax fejlődött ki az oltás helyén”. Kétli abban látja a fő veszélyt, hogy a külföldről, drága pénzen meghozatott tehénnyirk esetében „nincs módunk jótállani” az oltóanyag „jóságáért”. Kétli végkövetkeztetése tehát: „sokkal több biztonságot nyújt az ún. humanizált lymphával való beoltás... mint az ismeretlen forrásból hozatott tehénhimlőnyirk”.³⁶³

A reagálásra nem kellett sokat várnia Kétlinek. Valószínű, hogy „tárcáját” olvasva Barts József tr. (tudor, azaz orvosdoktor) azonnal tollat ragadott, hiszen válaszlevelét 1886. december 13-án keltezte a Pozsony megyei Tallóson. Mivel Barts neve ma ismeretlenül hangzik – nem szerepel sem a 2004-ben megjelent „Magyar Orvoséletrajzi Lexikon”-ban, sem a két évvel korábbi, helyileg illetékes „szlovák életrajzi lexikon”-ban –, ejtsünk róla pár szót. Barts/Bartsch József (1844–1896) a már akkor híres fürdővárosban, Bártfán született, 1870-ben Pesten szerzett orvosi oklevelet, 1884-ben „Orvos-gyógyszerészeti műszótár”-t adott ki.³⁶⁴ Vidéki – a Torontál megyei Béba, Tallós – működése után 1892-től haláláig a pozsonyi Országos Közkórház igazgatója volt.³⁶⁵ Érdeklődését a közügyek, jelesül a himlőoltás iránt nem a Kétli-tárca ébresztette fel. Már az 1885-ös Közegészségügyi Kongresszuson indítványt nyújtott be, majd 1886. február 6-án a pozsonyi Orvos- és Természettudományi Egyesületben tartott előadást „az állati oltóanyag termelésének módjairól s egy Pozsonyban felállítandó borjúoltó-intézettről”. Most ismertetett „vidéki levelé”-ben³⁶⁶ lényegében a Pozsonyban elmondottakat ismétli meg.

Vidéki gyakorló orvosként – s e szemléletmódbeli különbség napjainkban is felfedezhető a közegészségügyi problémákra tett megoldási javaslatokban – pesti kollégájának azon állítására reagál, miszerint ha a oltóanyag nyirka nem keveredik a vérrel, akkor nem is viheti át a bujakórt. Barts szerint ez elméletileg kifogástalannak tűnik, de a gyakorlat mást mutat: a vérrel nem keveredett „tisza, átlátszó oltó nyirk” is tartalmazhatja „a syphilis ragályát”. Önámításnak tekinti hát Kétli intelmét: ne keveredjen vér a nyirokhoz, hiszen – mint írja – „ki bizonyította azt be, hogy a vér lehet syphiliticus, a vele folytonos anyagcserében álló

³⁶³ Uo. 1468. has.

³⁶⁴ Barts József: Orvos-gyógyszerészeti Műszótár. A m. orvosok és természetvizsgálók Szombathegyen tartott XXI-ik vándorgyűlése által a dr. Batizfalvy Samu-féle díjjal jutalmazott munka. Bp., 1884. A szerző tulajdona. Pesti könyvnyomda-részvény társaság. XI, 708 p.

³⁶⁵ Kiss László: Orvostörténeti helynevek a Felvidéken. Dunaszerdahely, 2006. Lilium Aurum. p. 21, 117.

³⁶⁶ Barts József: Vidéki levél. = Orvosi Hetilap 31 (1887) No. 2. 47–49. has.

nyirok ellenben ment a ragálytól?” Figyelemreméltó kóréletteni gondolkodás egy vidéki, gyakorló orvostól.

Ugyanez vonatkozik a „lappangó” szifiliszre is – véli Barts – vagyis az orvos a legnagyobb odafigyelés mellett sem tudja kiszűrni a szifilisz „contagiumot” (ragályt) már magában hordozó gyermeket a karról-karra módot erőltető „oltórendünkben”.

Miért jobb tehát az „animalis”, azaz a borjún termelt nyirkkal való oltás – teszi fel a kérdést Barts. Válaszának főbb pontjai: a humanizált nyirk „hathatósága fogatkozásnak indul” bizonyos idő után, tehát mindenképpen friss, borjúról vett anyagra van szükség, ez utóbbi lehet „retrovaccina” és „variolo-vaccina” is – e fogalmakat alább megmagyarázzuk. Az „animalis” oltás kényelmesebb, az oltás bárhol, bármikor végbe vihető, hiszen „zsebünkben hordjuk az anyagot” azaz az orvos nem függ „a nép idegenkedésétől, mellyel a szedés iránt viselkedik”. Közérthetőbben: a „szedés” a karról-karra oltás fontos mozzanata, amikor a beoltott gyermek megfogant himlőhólyagjából „szedik” le a következő oltáshoz szükséges matériát – ezt egyre kevesebb szülő engedte meg!

A legfontosabb érv: mindkét „oltásrenddel” vihető át betegség, de mivel a bujakór „nem ered meg a szarvasmarhán”, a szifilisz átvitelének rizikója a minimumra csökken borjúnyirk esetén. Mi a helyzet a lépfenével? Barts magyarázata ismét azt bizonyítja, hogy a bakteriológiai ismeretek már a vidéken is otthonra találtak. „A mai tudományos állás szerint... a lépfenét biztosan diagnosztizálhatjuk, hogy ott van a bacillus anthracis” – állítja Barts – viszont a lappangó szifiliszre ez még sokáig nem lesz érvényes (a szifilisz kórokozóját a Treponema pallidumot majd csak 1906-ban teszik láthatóvá). A lépfene esetleges átvitele a borjúnyirkkal néhány szabállyal megakadályozható: itthon kell termelni a borjúnyirkot, a nyirk levétele után minden állatot fel kell boncolni, vérét „nagyítóval”³⁶⁷ megvizsgálni és a „szedett” oltóanyagnak szánt nyirkot csak akkor szabad használni, ha e vizsgálatok során a borjút egészségesnek, lépfene-mentesnek találták. Ilyen módon ellenőrizhetők lennének a magántermelők is, ideális azonban az állami nyirktermelő intézet lenne.

„De a kormány tartózkodik a befektetéstől, s inkább a másik módhoz folyamodik – zárja levelét Barts – Legyen! Bár ne csalódnék egyik fél sem, s bár megfejtésre jutna azon számos kérdés, mely e téren még megoldásra vár!”³⁶⁸

Az említett – borjúnyirkra való áttérést – szorgalmazó ajánlatok ellenére 1887-ben megszülető új „himlőoltási törvény”³⁶⁹ még mindig a karról karra, vagyis a humanizált nyirokkal való oltást írta elő. Erre utal az új törvény 9 §-a, mely kimondja, hogy „A beoltott gyerekekről védhimlőoltó anyag vétele meg

³⁶⁷ A Bacillus anthracis a legnagyobb méretű kórokozó baktériumok egyike, ezért (is) tudta megtalálni azt Robert Koch mikroszkópjával 1875 körül a lépfenében elhullt állatok vérében.

³⁶⁸ Barts József: Vidéki levél, 49. has.

³⁶⁹ 1887. évi XXII. törvénycikk a közegészségügy rendezéséről szóló 1876. évi XIV. törvénycikk XIII. fejezetének módosításáról.

nem tagadható” ill. a 11. §.: „Az ki...megtagadja, 1 frttól 50 frtig terjedő pénz-büntetéssel büntetendő”.³⁷⁰

Fontos előrelépés 1890-ben, a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Nagyváradon tartott XXV. Vándorgyűlésén történik, ahol az akkor már borjúnyirk-termelési ügyben „befutottnak” számító Pécsi Dani³⁷¹ tart nagyhatású előadást. Ebből most a témánk szempontjából fontos VI–VIII. fejezetekkel foglalkozunk.

„A himlőoltás Jenner óta épp azzal tette a második hatalmas lépést előre, hogy a humanizált anyag helyére az eredeti tehénhimlő-oltóanyag jött”.³⁷² A „modern államok” – Németország, Franciaország – eltörölték, megtiltották a karról-karra való oltást és kötelezővé tették az állati oltó-anyag használatát. A új magyar himlő-oltási törvény ezt nem tette meg – utalás a fentebb említett XXII/1887 tc.-re –, ezért – véli Pécsi – „amit a törvényhozás elmulasztott, pótolja az oltóorvosok belátása”. Pécsi szerint csak rövid idő kérdése, mikor fog mindenki állati oltóanyaggal oltani. A karról-karra oltásnál ugyanis az oltóanyagot adó gyermek esetleges szifiliszét „a leg gondosabb vizsgálattal, az anamnesis legbehatóbb kutatásával sem lehet kideríteni”. Pécsi szerint az állati oltóanyag ellen ágálók fő érvét ti., hogy borjúnyirkkel esetleg gümőkór (tuberkulózis) oltható át, nem kell komolyan venni. Egyrészt borjúk közt a gümőkór rendkívül ritka, másrészt a borjút az oltóanyag kiszedése után azonnal levágják, autopszia (boncolás) útján meggyőződnek arról, hogy egészséges volt-e. Ha igen, a róla nyert oltóanyaggal elébb borjún vagy gyermekben (!) próbaoltást végeznek és csak ha az anyag „itt jónak és ártalmatlannak bizonyul”, kerül terjesztésre. Pécsi ugyanakkor figyelmeztet arra is, hogy az állati oltóanyag – szemben a humanizált nyirok folyékony állagával – „sűrű, félszilárd tömeg, melynek hatásosabb része éppen a szilárd alkatrész”, ezért az ilyen nyirkot nem szűrással, hanem szkarifikációval (karcolással) szabad csak bejuttatni az oltandó bőrébe. Csakis a felhámot vágjuk át, vagyis a vágás ne vérezzen és ebbe széthúzott vágásba dörzsöljük be az oltóanyagot.

Orvostörténeti szempontból is rendkívül értékes Pécsi előadásának záró, VIII. fejezete, mely már címével figyelmet keltett: „Himlőoltási törvényünk hiányai”. A hiányok – a karról-karra oltás fenntartása, csak 12 éves korban kell újraoltani, hiányzik a törvényi szigor az oltással ellenszegülőkkel szemben és az ol-

³⁷⁰ Kapronczay Károly: A magyarországi közegészségügy története 1770–1944. Jogalkotás, közegészségügyi intézmények, szakirodalom. Sajtó alá rend.: Gazda István. Bp., 2008. Semmelweis Egyetem Közegészségtani Intézet – Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár – Magyar Tudománytörténeti Intézet. pp. 195–197. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 58/1.) (A hivatkozott rész: p. 196.)

³⁷¹ Róla bővebben lásd kötetünkben!

³⁷² Pécsi Dani: A védhimlőoltásról. Előadatott a magyar orvosok és természetvizsgálók Nagyváradon tartott XXV. vándorgyűlésén. = Gyógyászat 29 (1890) pp. 459–461, 473–476. (A hivatkozott rész: p. 474.)

tók tisztességes díjazása – felsorolása után Pécsi a himlőoltási törvény reformját ajánlja az alábbi pontok szerint:

- Kötelezővé kell tenni az állati oltó-anyaggal való oltást
- Az újraoltás előbbre kell hozni, a 9–10 éves korra (amikor még az iskolában elérhető a gyermek)
- Kötelezővé kell tenni egy második újraoltást, a fiúknál a „katona-állításkor” (sorozáskor), lányoknál „házasságuk előtt”
- Az oltási díjat fel kell emelni 50 krajcárra
- Minden áron biztosítani kell a törvény szigorú végrehajtását.³⁷³

Egyetértünk a magyar oltóanyag-termelés történetét elsőként feldolgozó Zboray Bertalannal: Pécsi Dani nagyváradi előadása megkerülhetetlen a témával foglalkozó orvostörténészek számára.³⁷⁴ Úgy tűnik azonban, hogy kikerülhetetlen volt a kortársak, köztük a belügyminisztérium illetékesei számára is. Négy évvel később ugyanis, 1894. november 30-án megjelent a 51.423. számú belügyminiszteri rendelet: „Oltás állati nyirkkel”.

„A védhimlőoltás körül szerzett tapasztalatok szerint az állati nyirkkel való oltás biztosabb és előnyösebb lévén, a karról karra való oltásnál, elérkezettnek látom annak idejét, hogy a karról karra való himlőoltást hivatalos oltásainknál fokozatosan kiküszöböljük és helyette az állati nyirkkel való oltást igyekezzünk általánossá tenni.

Felhívom ennél fogva a törvényhatóságot, igyekezzék odahatni, hogy oltóorvosai hivatalos oltásaikat állami nyirkkel (borjunyirk, animalis vaccina) végezhessek.”³⁷⁵

Az idézett szövegben van egy kulcsszó, ami a figyelmes Olvasónak feltűnhetett. A belügyminiszter „állami” nyirkéről beszél... Állami nyirktermelő intézet azonban nem létezett, sőt még évek múltán sem létezik. Erről árulkodik Jósa Andrásnak (1834–1918), Szabolcs vármegye köztisztjeletben álló főorvosának előadása a Millenniumi Közegészségügyi és Orvosügyi Kongresszuson, 1896 szeptemberében. Idézzük prófétai szigorúságú szavait:³⁷⁶

³⁷³ Uo. p. 475.

³⁷⁴ Zboray Bertalan: Adatok a magyar oltóanyagtermelés történetéhez. = Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei. Vol. 36. (1965) p. 166.

³⁷⁵ Térfi Gyula (szerk.): Magyar közigazgatási törvények Grill-féle kiadása. Második kötet. Bp., 1909. Grill. p. 15.

³⁷⁶ Jósa András: (Nézetei a járvánnyá fajulható ragályos betegségeknek mikénti elhárításáról). In: Frank Ödön (szerk.): A millenniumi közegészségügyi és orvosügyi kongresszus tárgyalásai. Bp., 1897. pp. 393–413. (A hivatkozott rész: pp. 408–409.)

„A karról karra való oltást, mint az emberi egészség ellen eddig elkövetett egyik merényletet a legszigorúbban el kell tiltani... A himlőnyirktermelés terén nagy konkurrencia támadt, mely már kezdi a tisztesség korlátait átlépni, amennyiben hallomásom szerint van olyan himlőnyirktermelő is, aki percentre akar az oltó orvossal dolgozni. A himlőnyirkot állami intézetben kellene termelni és kellő mennyiségben ingyen kiszolgáltatni”.

Ajánlásainak hitelét a későbbi évek fejleményei igazolták: Szabolcs megyében 1896-tól 1915-ig hólyagos himlő nem fordult elő.³⁷⁷

Kevésbé szigorúan, a himlőoltás történetének fő mozzanatait felelevenítve tartotta meg előadását Hainiss Géza, a Stefánia Gyermekkórházban működő központi védhímő-intézet igazgatója 1896. szeptember 17-én a budapesti Királyi Orvosegyesületben. Az egyesület ugyanis Jenner felfedezésének századik évfordulója apropóján ünnepi ülést tartott, kiváló előadókkal: Högyes Endre (1847–1906), az általános kórtan és gyógytan budapesti egyetemi tanára „Jenner és a védőoltások tana”, Kőrösi József (1844–1906), a Fővárosi Statisztikai Hivatal igazgatója „A vaccinatio véderejének statistikai bizonyítékai” és Hainiss Géza „A vaccinatio fejlődése Magyarországon” címmel tartott előadást – mindhárom előadás megjelent az „Orvosi Hetilap” 1896. évi 39. számában.

Most csak a témánkat közelebbről is érintő oltóintézeti igazgatót, Hainisst idézzük,³⁷⁸ aki azt állítja, hogy az általa vezetett budapesti intézet

„...ma a humanizált nyirkkal teljesen szakítva, tisztán állati nyirkkal dolgozik s a hozzá forduló feleket is ezzel látja el, egyszersmind végzi a termelők által beküldött állati nyirk minőségének vizsgálatát is. Hazánkban az állati nyirk tenyésztése... még rövid életű, de ezen csekély idő alatt annyira fejlődött, melyben különös érdeme egyes igyekvő termelőknek van, hogy a külföld bármely ilyenmű intézetével büszkén kiállja a versenyt... Pécsi Dani, Székely Ádám,³⁷⁹ Bácskai Béla,³⁸⁰ Keleti és Kulpin³⁸¹ és Kresz Géza dr.³⁸² lelkiismeretes igyekvése teljes biztosíték nekünk, hogy e véleményünk állandó legyen.”³⁸³

³⁷⁷ Ratkó Ferenc: Emlékezés Jósa Andráusra. = Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei. Vol. 33. (1964) pp. 151–161. (A hivatkozott rész: p. 157.)

³⁷⁸ Hainiss Géza: A vaccinatio fejlődése Magyarországon. = Orvosi Hetilap 40 (1896) No. 39. pp. 478–481.

³⁷⁹ Székely Ádám a Pápay Vilmos-féle intézet vezetője. Lásd: Zboray Bertalan id. műve p. 166.

³⁸⁰ Bácskai/Bácskay Béla Aradon foglalkozott tehénhímő-termeléssel.

³⁸¹ Keleti és Kulpin vagy Keleti-Kulpin Békéscsabán termelt borjúhímőnyirkot.

³⁸² Kresz Géza (1845–1901) a Bp.-i Önkéntes Mentőegyesület megalapítója. Életútjának egyik legjobb ismerője, Felkai Tamás, nem tesz említést ilyen irányú tevékenységéről.

³⁸³ Hainiss Géza id. műve p. 481.

Külön ki kell emelni Hainiss történeti előadásának mához szóló s a himlőoltás jövőjét meghatározó záró fejezetét:³⁸⁴

„Az állati nyirk ma már minden művelt államban kiterjedt alkalmazásban van, úgy hogy a humanizált mindinkább veszi maga alól a talajt. Haladásában ezen jótékony áramlatot mi sem képes feltartóztatni, de célját csak akkor fogja teljesen elérni, ha országgyűlésünk a védhimlőoltás törvényét egy rövidke szakasszal pótolja s ez „az állati nyirkoltás kötelezővé tétele” s akkor a vaccinatio diadala a törvény szigorú végrehajtásának segélyével az egész vonalon teljes leend”.

E „rövid szakasz” pótlását az is sürgette, hogy egyes megyék „önhatalmúlag” már teljesen áttértek az állati nyirokkal történő oltásra. Az orvostörténelemmel, ill. a szerbek történetével is foglalkozó Bács-Bodrog megyei „megyei központi járásorvos”, Thim József (1864–1959) a millennium évében kiadott himlőoltási útmutatójából idézek:³⁸⁵

„...kívánatos volna, hogy a törvényhozás mielőbb mondaná ki az általános kötelező állati nyirokoltást. Egyes törvényhatóságok e téren már megtették ezt, mint pl. 1895. 68,081. sz. belügyminiszteri jóváhagyással Bács-Bodrogh vármegye 1895. évi 48. közgyűlési határozatával, megbízáván az alispánt az állati nyirk beszerzésével, aki 1896-ban dr. Feles Adolf himlőtermelő intézetét bízta meg a községek részére a nyirk-szállítással”.

A teljesség kedvéért tegyük hozzá: Hainiss nem csak a millenniumi kongresszuson tett közzé értékes adatokat a himlőoltás történetéből. Egy évvel korábban kézikönyvet adott ki az orvosok és orvostanhallgatók számára³⁸⁶ – ennek első fejezete a himlő (variola vera), II. fejezete pedig az inoculatio vagy variolatio, a következő pedig a vakcináció históriáját tárgyalja. Hainiss ekkor már bőséges irodalmi ismeretekkel és saját tapasztalattal rendelkezett a himlőoltást illetően, hiszen 1884-ben ő lett a már betegeskedő Wittmann Lázár utódként, a pesti gyermekkórházba áthelyezett „magyar királyi országos központi védhimlőoltó intézet vezető ojtóorvosa”.³⁸⁷

A Hainiss által felsorolt történeti adatok közt azonban még hiányzik egy tel-

³⁸⁴ Uo. p. 481.

³⁸⁵ Thim József: Himlőoltási Útmutató különös tekintettel a gyakorlati eljárásra. Hatóságok, községek, hatósági kör-, községi és tisztvi vizsgára készülő orvosok számára. Zombor, 1896. Bittermann. pp. 21–22.

³⁸⁶ Hainiss Géza: A védhimlőoltás (vaccinatio) kézikönyve. Orvosok és orvostanhallgatók számára. Bp., 1895. Dobrowsky és Franke. [8], 129, [1] p.

³⁸⁷ Sz. n.: Hainiss Géza. In: A Pallas Nagy Lexikona. 17. köt. (1. pótkötet, A–J.). Bp., 1900. Pallas. p. 657.

jesen friss, tehát akkor még nem „történetinek” számító adat. 1896. március elsején megjelenik a „Védhimlőoltás” című „orvosi szakközlöny és oltóintézeti értesítő” első száma. Kiadója az „oláh-láposbányai „min.(iszterileg) engedélyezett Oltó-Intézet”, szerkesztője és egyetlen szerzője Intze Béla (szül. 1852) az ottani Erzsébet bánya kincstári főorvosa.

Mivel napjainkban Intze/Incze Béla is a méltatlanul elfeledett jeles orvosaink galériáját „díszíti” csak – Zboray is csak a nevét említi³⁸⁸ – vázoljuk röviden életútját azon önéletrajzi adatok segítségével, melyeket saját maga adott meg Szinnyei József számára. 1852-ben Kolozsvárott született Incze József kincstári hivatalnok fiaként. Az ottani református kollégium elvégzése után a bécsi orvosi kar hallgatója lett 1871 és 1878 között. Közben 1873/74-ben a klosterneuburgi „oenochemiai” (borvegyészeti) állomáson az igazgató, báró Babo segédje. Már medikusként írogatott, Bécs társadalmi és művészeti életéről, ill. az 1873-as bécsi vilákiállításról küldött leveleket a kolozsvári „Kelet” című lapnak. Ugyancsak e lapban „elsőként” írta le a *Phylloxera vastatrix* élet- és fejlődéstanát és felhívta a magyar kormány figyelmét e veszélyesen terjedő szőlővészre.³⁸⁹ 1878-ban rövid ideig szülővárosában volt magánpraxisa, majd 1879-ben a Szolnok-Doboka megyei Oláh-Láposbányára költözött. A királyhágón túli hegyes (Lápos hegység) Szolnok-Doboka megye a bányászatáról és kohászatáról ismert – az Oláh-Láposon működő „magyar királyi fémkohó évenként 56 kg aranyat, 462 kg ezüstöt, 285 kg rezet és 367 kg ólmot termel”.³⁹⁰ Itt lett tehát „kincstári orvos” Incze és bő tíz évnyi működés után „érdemei elismerésül” megkapta a „tiszteletbeli főorvos” címet is.

Az orvosokban nem bővelkedő megyében a himlő elleni oltásból is ki kellett vennie részét. Látva ennek közegészségügyi hasznát, ill. az „oltási rend” hiányait 1893/94-ben Svájcban, Olasz-, Francia- és Németországban majd 1895 őszén Belgiumban és Hollandiában járt tanulmányúton. Különösen ez utóbbi országban látott tapasztalatok győzték őt meg a biztonságosabb, állati nyirkkal való oltásra való áttérésre. Tudta azonban, milyen körülményes a jó, megbízható oltóanyag beszerzése. Ezért úgy döntött, hogy működési helyén oltóintézetet létesít, amely saját maga fogja megtermeli az oltáshoz szükséges borjúnyirkot.

1893. május 8-án kapott belügyminisztériumi engedélyt az előkészületek megtételére. Az engedély megadásában sokat nyomott az 1893. március 22-én Stuttgartban szerzett „képesítő-okmány”, melyben a Württembergi Királyi Központi Oltóintézet oltóorvosa, dr. Widenmann egészségügyi tanácsos és dr. Rüdin-

³⁸⁸ Zboray Bertalan id. műve p. 166.

³⁸⁹ A filloxerát a levéltetvek családjába tartozó *Phylloxera vastatrix* okozza. Nevét – „pusztító levél-szárító” – onnan kapta, hogy a szőlőtő gyökerein megtelepedve, a gyökerek elrágásával a növény kiszáradását, pusztulását okozza. 1860 táján hurcolták be Amerikából, Magyarországon 1875-ben jelent meg Pancsova környékén.

³⁹⁰ Láposbánya. In: A Pallas Nagy Lexikona. 11. köt. Bp., 1895. Pallas. p. 252.

ger, a királyi orvosi kollégium elnöke igazolta a himlőoltó tanfolyam sikeres elvégzését.³⁹¹

1895. december 15-én a Hankó Ödön királyi tanácsos, megyei főorvos, Petruska Antal állatorvos és Vass Imre járási főszolgabíró összetételű bizottság már az elkészült épületeket, s azok berendezését ellenőrizhette. Mindent rendben találtak és így 1896. január elsejétől Incze Béla oltóintézete megkezdte a borjúnyirk termelését. Március elsején pedig megjelent az intézet szakközlönyének az első füzeté is. A lap kiadó-szerkesztőjeként, Intze Béla így határozta meg az Előszóban a lap célját:

„Egyrészt felölelni mindazt, ami a himlőoltásra vonatkozik vagy arra fontossággal, értékkel bír és ami az oltóorvosok figyelmére méltó, a védhimlő-oltásnak eddigelő merőben hiányzott külön orvosi szakközlönyül szolgálni, másrészt külföldi hasonló intézetek évek során kipróbált eljárása mintájára... nyilatkozatokat és szakvéleményeket közre adni”.

Az orvosi lakással átelleni telken, a Fő utca 191. szám alatt megnyílt intézet az oltóépületet és feldolgozó helyiséget magába foglaló főépületből, ill. a kísérleti istállót, kibocsátó helyet és jégvermet felölelő melléképületekből állt. Személyzetét a tulajdonos főorvos (Intze), az intézeti segéd és egy szolga alkották. Az intézet hasznos és sikeres tevékenységét a „szakközlöny” számaiban közzétett nyilatkozatok dokumentálják. Ezek „feladóiából” kiderül, hogy az intézet nem csak a szomszédos erdélyi megyéket látta el oltóanyaggal! Köszönő levelek és pozitív visszajelzések érkeztek olyan távolabbi helyekről is, mint a Liptó megyei Rózsahegy és Liptó-Szent-Miklós, a Bars megyei Újbánya és Körmöcbánya, a Nógrád megyei Salgótarján, a Pozsony megyei Köpcsény, vagy a szepességi Késmárk és Szepesszombat. A kimutatások alapján feltételezzük, hogy Intze intézete látta el az újraoltásokhoz szükséges oltóanyaggal a magyar királyi honvédséget is. E feltételezést megerősíti a Szolnok-Doboka vármegye monográfiájának Laposbányáról s annak „nevezetességéről”, Intze intézetéről szóló fejezete: „A m. kir. Honvédség nagy részét az innen szerzett anyaggal oltják be s elősmert jószágú törzsanyagából évente külföldre is nagyobb mennyiséget szállít ki”.³⁹² „A hollandi termelés szerinti valódi tehénhimlőt” pl. így köszönte meg az eperjesi 9. gyalogezred 3. zászlóaljának levele: „Az o.-laposbányai oltóanyag igen jó minőségűnek bizonyult, Pustulák [értsd: hólyagok] igen szépen fejlődtek”.³⁹³

Természetesen a lap – az Előszóban tett ígérethez hűen – nem csak az intézetet érintő nyilatkozatokat tette közzé. Már az első számban megjelent a szinte

³⁹¹ Védhimlő-oltás 1 (1896) No. 1. p. 4.

³⁹² Kádár József: Szolnok-Doboka vármegye monographiája. IV. köt. A vármegye községeinek részletes története. Deés, 1901. Kiadja Szolnok-Doboka vármegye közönsége. p. 558.

³⁹³ Védhimlő-oltás 2 (1897) No. 2. p. 31.

minden mozzanatra (tárolás, az oltóanyagot tartalmazó fiola kinyitása, újrazárása, oltás előtti fertőtlenítés 1 ezrelékes szublimát oldattal, oltás a „malpighi réteggig³⁹⁴ hatoló scarificatioval” legalább 4 helyen – a két karon 2-2 helyen) ügyelő „A védhímlőnyirk használatáról” című utasítás.³⁹⁵ Intze többrészes közleményben tárgyalta a „Revaccinatio” kérdését, bemutatva történeti megítélésének főbb állomásait. Az orvostörténész ezen kívül talál még egyéb „csemegét” is Intze doktor mára elfeledett lapjában. Az V. évfolyam I. füzeté „töredéket” közöl „Jennernek dr. Carrohoz intézett egyik leveléből”. A 18–19. század fordulóján Bécsben működő Jean de Carro nemcsak Európában, de Ázsiában a Jenner-módszer legjobb terjesztője volt.³⁹⁶ A Londonban, 1801. január 23-án keltezett levelében Jenner „megelégedéssel” konstatálja de Carro utolsó levelének értesítését, ti., hogy a tehénhímlőoltás „az egész német földön terjed”. Angliában is javul a helyzet, mivel „a tehénhímlő oltása szigetünkön a legszembeötlőbb támogatást elsőrangú személyektől nyerte...”³⁹⁷

Egy másik értékes orvostörténeti adalékot a „Különfélék” rovatban fedeztem fel. Az „originális tehénhímlő” eredetét firtatva ezt írta Intze:

„Hazánkban... 1822-ben találtak először eredeti tehénhímlőt. E nevezetes leletet Jenovay K. »A mentő hímlő áldott találmány« című pár évvel későbbi keletű művében a következőképpen írja le: »Magyarországban csak 1822-ik esztendőben tapasztaltott legelőször a tehénhímlő. Feő Méltóságú Gyaraki Grassalkovics Antal Eő Hercegségének Babádi kies pusztáján tenyésző úgy nevezett Schweizer tehének tölgyein, a Váci Járásbeli, Gedellőn (!) lakó Seborvos Úr által. Aki is, hogy a dolog valóságáról tökéletesen meggyőződhesen, említett tehének hímlőjőkből vett matériát négy Gedellői gyermekbe szokott mód szerint beoltotta. Értésére esvén e dolog a Nagyméltóságú Magyar Királyi Helytartó Tanácsnak, 1823-ik esztendő junius hava 3-án 13199. Szám alatt költ kegyes Intéző levele által Tettes Nemes Pest vármegyének meghagyatott légyen: „hogy mivel Magyarországban valóságos, igaz tehénhímlő mind eddig még sehol észre nem vétetett, s így ezen tapasztalás egészen új volna, kiküldvén a helyszínére a megyebeli Feő Orvos³⁹⁸ és a Váci Járásbeli Feő Szolgabíró Urakat; az Előadásnak mivoltát megvizsgáltassa és a tapasztaltokról jelentést tegyen.« Ezen hivatalos jelentéstételből kitetszik:

³⁹⁴ A Malpighi réteg (rete Malpighi) a felhám (epidermis) élő, nyirokkeringéssel bíró része. Lásd: Orvosi lexikon. IV. köt. Bp., 1973. Akadémiai. p. 113.

³⁹⁵ Védhímlő-oltás 1 (1896) No. 1. pp. 12–14.

³⁹⁶ Lásd róla korábbi publikációkat: Kiss László: Jenner eurázsiai prófétája, Jean de Carro. In: Kiss László: Az orvostudomány felvidéki történetéből. Sajtó alá rend.: Gazda István. Pilisecsaba, 2010. Magyar Tudománytörténeti Intézet. pp. 66–72. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 77.)

³⁹⁷ Védhímlő-oltás 5 (1900) No. 1. pp. 11–12.

³⁹⁸ Forgó György (1787–1835) a kor ismert homeopata orvosa, 1818-tól haláláig volt Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főorvosa.

hogy az feljebb érintett oltásoknak, melyek egyenesen tehének himlőjiktől vett anyaggal történtek, a legszerencsésebb, s legkívánatosabb fogamatjuk lett, mert mind a négy gyermekben igen szép Mentőhimlők támadtak, melyekből az elől említett Seborvos Úr az egész Váci Járásban a Vaccinatiót végbe vitte, mind azóta szakadatlanul szerencsésen folytatja”.

Intze nem fűz kommentárt a fentiekhez, az orvostörténésznek azonban ezt kötelessége megtenni. Az Intze által hivatkozott mű szerzője Jenovay Károly (1794?–1833) váci egyházmegyei katolikus pap volt, aki az említett munka kiadásának idején, 1830-ban a Pest megyei Bagon volt plébános. Plébánosként tartott két „egyházi beszédet”, melyek közül az elsőben megismertette a hallgatóságot a hólyagos himlő tüneteivel, lefolyásával és annak Mentőhimlővel való megelőzhetőségéről. Ezt tárgyalva lábjegyzetben közli az Intze által hűen, szó szerint közzétette híradást a magyarországi valódi tehénhimlőről.³⁹⁹ Jenovay állítását annyiban módosítanunk kell, hogy már 1802-ben felmerült a tehénhimlő magyarországi teheneken való előfordulása, amint arról a bécsi „Magyar Kurir” annak idején beszámolt Balogh István palotai evangélikus lelkész levele alapján.⁴⁰⁰ Balogh közlése ugyanúgy elfelejtődött, mint ahogy Jenovay fontos lábjegyzetét is csak Intze fedezi fel jó 70 év elteltével.⁴⁰¹

Még a „Védhimlő-oltás” megjelenése idején bocsátotta ki a belügyminiszter 1897. december 11-én a 31.773. számú körrendeletét, melyhez csatolták „a himlőnyirk-termelő intézetekről szóló szabályrendeletet”. Ennek paragrafusaiiban – érzésünk szerint – az Intze-féle szabályzat ajánlásai köszönnek vissza.⁴⁰² Talán e rendelet alapján nyílt meg Nagykárolyban az 1885-ben a budapesti orvosi karon végzett Jékel László (szül. 1860 körül) „Védhimlő-Nyirk Termelő Intézete”.⁴⁰³

A dilemma eldőlt: oltani csak állati nyirokkal szabad.

³⁹⁹ A Mentő Himlő áldott találmány. Magyarázta két egyházi beszédben a jótévő Mentő Himlő, községesebb gyakoroltatásának előmozdítására Jenovay Károly, Váci Megyei Áldozó Pap, és Baghi Plébános. Pest, 1830. Petőzai Trattner J. M. és Károlyi Istvánnál. pp. 8–9. (lábjegyzet)

⁴⁰⁰ Kiss László: A bécsi Magyar Kurir szerepe a vakcináció magyarországi meghonosodásában. In: Kiss László: Az orvostudomány felvidéki történetéből. Sajtó alá rend.: Gazda István. Piliscsaba, 2010. Magyar Tudománytörténeti Intézet. pp. 72–82. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 77.) (A hivatkozott rész: p. 78.)

⁴⁰¹ Nem tudjuk, meddig jelent meg Intze Béla szakközlönye; az Országos Széchényi Könyvtárban az 1 (1896), a 2 (1897), a 3 (1898) és az 5 (1900) évfolyamok füzeteit találtuk meg. Győry 1900-ban megjelent bibliográfiája négy évfolyamról (1896–1899) tud, lásd: Győry Tibor: Magyarország Orvosi Bibliographiája 1472–1899. A Magyarországon és hazánkra vonatkozólag a külföldön megjelent orvosi könyveknek kimutatása. Bp., 1900. Athenaeum. p. 178. – Az 1900 után történekről nem sikerült adatot találnunk – Intze halálának éve, helye sem ismert előttünk.

⁴⁰² Térfi Gyula (szerk.): Magyar közigazgatási törvények Grill-féle kiadása. Második kötet. Bp., 1909. Grill. pp. 16–21.

⁴⁰³ Péter Mihály: Az erdélyi fogorvoslás történetéből. Marosvásárhely, 2006. Mentor Kiadó. p. 99.

„Rossz keresztény, rossz felebarát és rossz hazafi” Az egyházak szerepe a himlő elleni védőoltás elterjedésében⁴⁰⁴

Az egyházak, papság szerepét a himlő elleni védőoltás, a Jenner-féle vakcináció meghonosításában mindmáig nem dolgozták fel tudományosan. E mulasztás oka világos: a szocializmus, az ateizmus évtizedeiben nem volt „igény” az ilyen jellegű adatok felkutatására. Az esetleges pozitív viszonyulás nem „illett” volna bele a hatalomnak a vallást, az egyházat mint haladás- és tudományellenes intézményt elkönnyvelő ideológiájába. Itt az ideje – írtam az első himlő elleni oltás 200. évfordulója apropóján a Pozsonyban megjelenő katolikus hetilap, a „Remény” hasábjain⁴⁰⁵ –, hogy az orvos- és egyháztörténészek összefogásával végre e téren is előrelépés történjen. Az összefogás mindmáig várat magára, ezért továbbra is magányos kutatóként próbálok meg összefoglalni az azóta előkerült újabb adatok segítségével a papság megkerülhetetlen szerepét e közegészségügyi fontos módszer bevezetésében és elfogadtatásában.

A papság szerepét már a Jenner előtti időszak orvosai is felismerték. Erre utal egy Lipszében kiadott újság címe: „Leipziger Archiv für Aerzte und Seelsorger wider die Pockennoth”, azaz „Lipcsei Archivum a himlőbaj ellen, orvosok és lelkipásztorok részére”. Magyarországi munkatársai is voltak – pl. egy pozsonyi gyakorló orvos, Huszty Zakariás Teofil, aki 1797-ben küldött be tudósítást a koronázóvárosban uralkodó himlőről.⁴⁰⁶ Egyben azt is tudatta az olvasókkal, hogy 1796. július 26-án saját lányát beoltotta himlő ellen (ez még varioláció, azaz természetes himlővel való oltás volt).

A papok fontos szerepére a korabeli magyar „média”, a kor egyetlen magyar nyelvű lapja, a Bécsben megjelenő „Magyar Kurir” is felhívta a figyelmet. A lap szerkesztője, a Rimaszombatban született Decsy Sámuel eredeti hivatását tekintve orvosdoktor volt, így nem meglepő, hogy az általa szerkesztett lap a kezdetektől a vakcinálás lelkes szócsöve lett.⁴⁰⁷ Decsy már 1801-ben ajánlja,

⁴⁰⁴ Jelen kötetben olvasható először.

⁴⁰⁵ Kiss László: A papság szerepe a himlő elleni oltás elterjedésében. = Remény 7 (1996) No. 22.

⁴⁰⁶ Duka Zólyomi, Norbert: Postoj trnavskej lekarskej fakulty k otázkam verejného zdravotníctva, najmä očkovania proti kiahňam. In: Z dejín vied a techniky na Slovensku VI. Bratislava, 1972. Vydavateľstvo SAV. p. 101.

⁴⁰⁷ Lásd: Kiss László: A bécsi Magyar Kurir szerepe a vakcináció magyarországi meghonosodásában. In: Kiss László: Az orvostudomány felvidéki történetéből. Sajtó alá rend.: Gazda István. Piliscsaba, 2010. Magyar Tudománytörténeti Intézet. pp. 72–82. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 77.)

hogy a himlőoltás propagálásába be kell vonni az egyszerű népre nagy befolyással bíró egyházakat.⁴⁰⁸

„Ha minden vallásbéli Pap szívére venné Hazájának s az emberi nemzetnek ügyét, s lelkekre támasztaná hallgatóiknak azon meg betsülhetetlen égi adományt, mellyel való élés által kedveseiket a haláltól, és a természetes himlőnek ártalmas következéseitől meg menthetnék. Minden orvosi tanátsnál, s philosophica demontstratióknál hathatósabb volna a Papoknak papoló szék-ből mondott serkentő prédikációjok”.

Decsy felszólítása nem maradt visszhang nélkül. Balog/Balogh István palotai⁴⁰⁹ evangélikus prédikátor nemcsak a „papoló székről” hirdette a vakcináció fontosságát, hanem már 1802-ben kiadta „Az oltalmazó himlő ditséretéről” című íg-hirdetését.⁴¹⁰ E közlésünkkel cáfoljuk Kováts Mihály doktor szintén 1802-ben tett állítását.⁴¹¹

„A Genevai [genfi], a Hannoverai Papok mindnyájan papoltak a tehén-kiliseknek a hasznáról, és szükséges voltairól. – Be sajnálom, hogy míg a mi Hazánkban eddig ezekhez hasonló példákat nem hallottam...”.

Kováts 1802-ben lefordított egy korabeli népszerű német munkát, az akkoriban divatos makrobiotika, azaz „hosszúélettan” tárgyköréből. E fordítást egészítette ki jegyzéseivel „a tehén-kilisekről” – így magyarította a német Kuhpocken szót – kiemelve, hogy e „kelésekről” (értsd: a tehénhimlő hólyagjairól) „magyar nyelven én írtam leg-először”. Valószínűleg nem jutott el hozzá a palotai prédikátor kiállása a „tehén-kilisek” mellett.

S ha már többször szóba kerültek e „kelések”, mindenképpen meg kell említenünk, hogy Balogh tiszteletes nemcsak prédikációiban foglalkozott a tehénhimlővel. 1802. január 16-án levelet írt a már említett „Magyar Kurir”-nak:

„...tehenemnek teli lett az egész tőgye apró tsomókkal... és a szopós borjúnak az orrára elragadván, azon is meg varasodtak. Valyon nem ez e az a ditséretes tehén himlő” – teszi fel kérdést a tehénpásztornak is becsületére való megfigyeléséről lekipásztorunk.

⁴⁰⁸ Magyar Kurir, 1801. IV. félély esztendő. No. 52. (dec. 29.) p. 832.

⁴⁰⁹ Várpalota? (Veszprém megye)

⁴¹⁰ Az oltalmazó himlő dicséretéről. Boldogasszony havának 24-én, 1802. évben a szokott evang. textusból a sz. egyházban mondotta Balogh István. Székesfehérváron, 1802. Ny. Számmer Mihály. 16 p.

⁴¹¹ Struve, Christian August: A gyenge élet meg-hosszabbításának és a gyógyíthatatlan nyavalyák húzásának a mestersége. Fordította, a tehén-kilisekről való tanítással, s sok tudósok értelmeivel meg-bővítette Kováts Mihály. Pesten, 1802. Nyomt. Trattner Mátyás bet. p. 42.

„Miért nem adhatnának a mi szép pusztai teheneink szint oly betses himlő matériát, mint az Anglus tehének adnak?” – teszi fel az újabb, logikus kérdést.

A választ egy jó hónap elteltével saját maga adja meg egy újabb, „Magyar Kurir”-hoz küldött levelében: „...A himlők nem tsak a szopó borjúnak orrán ragadtak, hanem a fejő lánynak kezeire is”. S mivel a 17 éves fejlő lány gyermekkorában nem esett át (emberi) himlőn, a prédikátor leszögezi:

„...az biztos, hogy ez tehén himlő, mivel ezt a nép is annak nevezi, hanem az a kérdés, ha vajon bé óltani való e”.⁴¹²

A derék palotai prédikátor szava ezúttal nem maradt pusztába kiáltott szó. Értékes megfigyelésére reagál a pesti egyetem orvosprofesszora, Stáhly György is. A himlő elleni védőoltás egyik pesti úttörőjének számító sebészstanár, Miskóltzi István seborvos (chirurgus) útján megkéri a prédikátort, küldje fel a fejlő lányt Pestre, hogy ott, beoltatván a természetes himlővel „bizonyódnék az ki, ha valylon ez az itten tapasztalt tehén himlő fel ér-e az Anglus tehén himlőjével”.⁴¹³ Sajnos, e kísérlet, amelynek pozitív eredménye évekre megoldhatta volna az oltóanyag beszerzését hazánkban, nem valósult meg. A fejlő lány közben ugyanis férjhez ment, s így „véle már nem parantsolhatok” – írja szomorúan prédikátorunk április 13-i levelében. Azt ajánlja azonban a professzornak, hogy vetessen matériát a tehének tőgyéről. Jómaga ezt nem teheti meg, mivel „mi prédikátorok pedig meg ítéltetünk, mikor e félék körül vizsgálódunk, azért nem mozdíthatjuk a közjót, amint akarnánk”.

Van azonban a papok közt is, aki „mer vizsgálódni”, sőt oltani is! 1802 márciusában „Ingenieur” [értsd: mérnök] Major Gábor Tiszaföldvárról felutazott Pestre és ott Doctor Szombati Sámuel⁴¹⁴ által beoltatta nem egészen egy esztendő kislányát, Rozáliát. A mérnök úr úgy tervezte, hogy a lánya karján haza hozott himlőből saját maga beoltja többi gyermekét is. Hivatali kötelessége azonban elszólította, ezért, hogy „e jól-tevő himlőnek magva” ki ne fogyna, megkérte bátyját, Major Mihály Tiszaföldvár református lelkészt, oltsa ő be a többi gyermeket. A lelkész gyorsan átlapozta a bécsi Jean de Carro „ezen himlőről írt tractáját”, kikérdezte a Pestet szintén megjárt sógorasszonyát, „aki látta, mint operált Doctor Szombati” és nemcsak öccse négy esztendő Zsuzsanna lányát oltotta be, hanem a rektor, a „praceptor”, a nótárius stb. gyermekeit is. Az oltásokat június 27-én fejezte be, amikor is a folytatást átengedte Pintér István borbély mesternek,

⁴¹² Magyar Kurir, 1802. I. fertály esztendő. No. 22. (febr. 25.) p. 348.

⁴¹³ Az ötlet nem eredeti. Többek közt a bécsi Jean de Carro is e „forgatókönyv” alapján oltotta be saját gyermekeit előbb tehénhimlővel, majd pár hét múlva való (természetes) himlővel – így győződött meg a tehénhimlő „védő” hatásáról.

⁴¹⁴ Cseh-Szombathy Sámuel (1757–1815) – lásd kötetünkben a róla szóló fejezetet!

„mint olyannak, akinek Professziójára tartozik” [az oltás]. Nos, ez nem bizonyult szerencsés lépésnek! A borbélynak a lelkésztől kisebb presztízse és a községbeliek kételkedése az oltás hasznában oda vezetett, hogy „senki véle gyermekét bé nem óltatta”. Így aztán mikor 1802 végén és 1803 elején „a természeti himlő helységünkbe békapott”, több mint 90 gyermeket „rettentő tűzével el-pusztított, sokakat pedig éktelenül megpiszkolt...”. A szülők most már oltattak volna, sőt néhányan azon zúgolódtak „miért a templomban ki nem hirdetődött az oltott himlőnek hasznos volta”.

A történet azonban sikeresen folytatódik: 1804-ben egy másutt beoltott gyermek karján ismét elérhetővé válik a tehénhimlő „magva” és lelkészünk újra oltathat. Előbb öccse időközben született újabb kislányát, a 7 hónapos Juditot, majd további gyermekeket.

Az ismertetett történetet maga a lelkész, Major Mihály örökítette meg a tiszaföldvári református egyház 1782-ben kezdődő matrikulájában.⁴¹⁵

Pár évvel később, 1806-ban a „Magyar Kurir” arról kap hírt, hogy Bereg megyében egy „Orosz Parochus és Vice Esperes”, Grigássy Mihály a himlőoltásnak egy új módját találta fel. Alaposabban beleolvasva a tudósításba, kiderül, hogy csupán a természetes himlővel való oltás, a varioláció újrafelfedezéséről van szó. A derék „parochus” [lelkész] ugyanis a természetes himlőben szenvedő gyermekek dajkáiról, azok „himlős hólyagjaiból” vette az oltóanyagot.⁴¹⁶

A papság fontos szerepét Schraud Ferenc, országorvos is felismerte. Amikor 1804. március 13-án a Helytartótanács útján rendeletet adott ki az óvhimlő „oltónyozásának” az egész országban való bevezetéséről,⁴¹⁷ a rendelethez egy, a keresztény szülőkhöz intézett felhívást is csatolt.⁴¹⁸ Valószínű, hogy e szöveget a keresztelést végző pap olvasta fel a szülők, keresztszülők előtt.

„Keresztény Szülők!

Nagy és érzékeny öröme vagyon Szíveteknek e mostan született magzattatok (!) látásán. Ezt el-nem veszteni és öregségtetek vigasztalására fel-nevelni leg-fővebb és buzgóbb kívánságtok. Vajha e magzatunk, épségben által esett vólna már az irtozatos Himlőn, ezt mondhatjátok elfogódott szívetek magzatokban, mert tudjátok, hogy ez a rettenetes Nyavallya számlálhatatlan sokasággal pusztítja a gyermekeket, és ezer s meg ezer Szülőket, (azelőtt valóssággal szerentsés Szülőket) kevés napok alatt le-írhatatlan keservekbe, és

⁴¹⁵ Innen közölte magyar és angol nyelven a tiszaföldvári dr. Gál Lajos 1961-ben: Gál Lajos: Himlőellenes védőoltás Magyarországon 1802-ben. = Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei. Vol. 20. (1961) pp. 75–87. (A hivatkozott rész: pp. 76–78.)

⁴¹⁶ Magyar Kurir, 1808. III. fertály esztendő. No. 16. (aug. 23.) pp. 245–246.

⁴¹⁷ Gortvay György: Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története. 1. köt. Bp., 1953. Akadémiai. p. 14.

⁴¹⁸ Keresztény Szülők! 7599/1804. Lelöhely: OSZK Kisnyomtatványtára.

kimondhatatlan bánatba merített: midőn őket vagy minden magzat nélkül hadja, vagy kedves gyermekeit félszegekké és nyomorult bénnákká teszi. De gondollyátok-meg keresztény Szülők! Hogy ezért tovább törödni nem szükséges, mert a könyörülő és Joltevő Isten ezen leg-borzasztobb nyavallya, azaz, az ugy nevezett nagy Hollyagoshimlő ki-irtására velünk egy bátorságos, tökéletesen meg-probált, és hitelt érdemlő módot esmértetett-meg, tudni-illik a Tehénhimlő bé-oltást.

Igaz ugyan, hogy már sok Esztendőktől fogva gyakorlásban volt a természetes Himlő bé-oltása, és ez által sok gyermekeknek életek meg-tartatott; de még-is az ilyen móddal bé-oltott gyermekek között némelyek meg-hóltanak, s többnyire sok napokig érezhető fájdalmokat szenvedtenek, maga az oltás-is olyan nevezetes költségbe került, a mellyet sokan nem tehetnek-meg; erre az oltásra az Esztendőnek bizonyos részit, és a gyermekeknek bizonyos idejét meg-kellett választani.

De mind ezen tekintetekre nézve más dolog a ditséretes Tehénhimlő oltás; mert az ilyen Himlővel béoltottak között egy gyermek se hal-meg; ezt bizonyíttják száz ezernél több próbák, nem kell ezzel tekinteni a gyermek idejét, mert ezt a születés után mindjárt az elsőbb napokba-is olyan tökéletes bátorsággal lehet véghez vinni mint későbbi Esztendeiben; mind egy; akár Tavaszszal, akár Őszszel, Télbe, vagy Nyárba legyen; nem szükséges erre sem az, hogy Kertetek legyen, sem hogy semminémű költséget tegyetek, mert a Tehénhimlő oltás után észre sem vehetitek, hogy gyermekeitek beteg volna; a bé-oltott gyermek társalkodhatik-is más még bé-nem oltottakkal a nélkül, hogy az el-ragadna, éppen olyan keveset lehet félni attól-is hogy a szemeiben vagy akár mellyik tagjában is félszegecsége legyen a Tehénhimlő bé-oltás után, mellynek példáját gyakran láttjátok a természetes Himlő után. Minden ember által-láthattya, mennyi Hálaadással tartozunk az Irgalmas Istennek, a ki velünk ilyen Felséges eszközt mint a Tehénhimlő meg-esmértetett, melly által gyermekeinket egész életekben az irtózatotól bátorságba tehetjük; de az Istennek tartozó hála adástok felette héjjános lenne, ha még-is kételkednétek ezen ditséretes eszközt a ti gyermekeitek hasznokra fordítani; midőn már ezennel-is tudatokra adatik, hogy ez által gyermekeiteket semminémű veszedelemre ki-nem teszitek, midőn ezen oltást gyermekeiteknek akármely idejében, az Esztendőnek akármelyik részében, minden költség nélkül véghez vihetitek, és végezetre tökéletesen meggyőződhettek, hogy gyermekeitek ez által egész életekben a rettenetes Himlőtől bátorságosokká tétetődnek!

Melly bánatos Napokat érnétek; melly keserves Lelkiesméret fordulásait szenvednétek egész életekben; ha gyermekeiteknek a Tehénhimlőt bé-oltani el-mulatván, egy, vagy több, vagy talán mind egyik magzatotok a Himlőbe meg-halnának! Valósággal ezen történetbe, gyermekeiteknek valóságos gyilkossi lennétek; és valaha a Mindenható kemény számadásra vonna

benneteket, hogy Ti, az ő Jótéteményit mellyeket a Tehénhimlő meg-esmértetésével ajánlott, és a melly által gyermekeiteket életben meg-tarthatátok volna, meg-vetettétek.”

Nem ismerjük a felhívás szerzőjét, de szöveg szakszerűsége, pl. a tehénhimlő-oltás (vakcináció) előnyeinek kiemelése a „természetes himlővel” való oltással (varioláció) szemben, arra utal, hogy írója valószínűleg orvos volt. Már magából a megszólításból – „keresztény” – kiderül: a szöveg a katolikus papság számára készülhetett, hogy már a keresztelekor ösztönözhesék a szülőket egy bűn, az oltás elmulasztása által elkövetett vétek elkerülhetésére. A felhívás rövidített változata szerepelt az oltásról kiadott igazolás túloldalán is.

Úgy tűnik hasonló taktikát alkalmaztak a Habsburg Birodalom más régióiban is. Morvaországban pl. konzisztoriális ügyé lépett elő a himlőoltás kérdése, azaz olyan ügyé, melyet a püspökök gyülekezete, a konzisztórium tárgyalt meg. 1803. augusztus 3-án a Brünnben ülésző konzisztórium körlevélben utasította a brünni püspökség espereseit, hogy szólítsák meg meg az alájuk rendelt papságot: prédikációikban ismertessék a hívekkel a tehénhimlővel való oltás hasznát és ártalmatlanságát.⁴¹⁹ Ehhez a papok nyomtatott anyagot is kaptak – hasonló a fentebb ismertetetthez – melyből két mozzanatot emelünk ki. A tehénhimlővel való oltás ártalmatlanságát egy olyan dologgal bizonyítja, amivel az egyszerű falusi nép nap mint nap szembesült: ha szálka, tüske megy a bőr alá, körülötte egy kis gennyedség támad, de heg nélkül, gyorsan begyógyul – ilyen az oltás lefolyása is. Hasznát pedig leginkább az mutatja, hogy Ő Császári Felsége is beoltatta a hercegfiúkat és herceglányokat – példát adva ezzel alattvalóinak is.⁴²⁰

Valószínű, hogy hasonló felhívás készült a többi felekezet számára is. S talán az ökumené, a napjainkban már magától értetődő egység első jelei is a himlőoltás támogatásában lelhetők fel. A Fejér megyei főorvos, Molnár János (1759–1831) oltási igyekezetét segítette elő 1810-ben „Fejérváron Tisztelendő Orsonits Ignác Ur, a belső Városi Káplány a maga szívre ható, a himlő (!) beoltást javasló Prédikatiójával, úgy szinte Tiszteletes Akkab Sámuel Keresztesi Prédikátor Ur” – olvashatjuk a „Hazai s Külföldi Tudósítások” hasábjain.⁴²¹

A papok, a lelki pásztorok azonban nem csak szóban segítették az oltás ügyét. Mivel az idő tájt az anyakönyvezés is az ő feladatuk volt, logikus, hogy nekik lehetett a legjobb áttekintésük az újszülöttekről is, azaz a himlő által veszélyeztetettek újabb kontingenséről. Az 1822-es Hont vármegyei protokollumban (megyeegyülési jegyzőkönyvben) lapozva, bukkantam rá az alábbi bejegyzésre. Az Alsó-Honti Kerület alesperese benyújtotta a kerületében született gyermekek

⁴¹⁹ Tinková, Daniela: Zákeřná Mefitis. Zdravotní policie, osvěta a veřejná hygiena v pozdně osvícenských Čechách. Praha, 2012. Nakladatelství Argo. p. 216.

⁴²⁰ Uo. p. 217.

⁴²¹ Hazai s Külföldi Tudósítások, 1811. No. 25. (márc. 27.)

jegyzékét. A listát a rendek a „mentő himlő oltásánál veendő használás végett” átadták a megyei főorvosnak, Stéger Jánosnak.⁴²²

E kettős szerepük: felvilágosítás és adatszolgáltatás miatt kerültek be a papság képviselői az 1813-ban kiadott újabb helytartótanácsi rendelettel felállított, a himlő elleni védőoltást felügyelő megyei „filialis Deputatiókba”. Kötetünkben korábban már utaltunk az egykorú iratanyagra, mely szerint a tekintetes Végh Ignác táblabíró úr „előlülősége” (elnöklete) alatt megalakuló Fejér megyei deputáció tagjai lettek „a Catholicus Esperest (!) Urak, a Fejérvári ó-hitű Esperest Úr, a Reformátusok részéről a Zámolyi és Fülei, Senior Nagy István és Szabó Péter Urak, az Evangelicusok részéről pedig Malatides Dávid, Ondódi Senior Úr... A Lelki pásztoroknak kötelességekké tétetett, hogy a Népet gyermekeiknek béoltására buzdítsák”.⁴²³

Más megyék is számoltak a papság aktív részvételével a himlőoltás propagálásában és szervezésében. A Borsod vármegyei deputatio 1814-ben kidolgozott „plánumban” pl. ilyen pontok is szerepelnek: a papok évente kétszer prédikálnak a tehénhimlő-beoltás hasznáról, fontosságáról; kereszteléskor, ill. „környülmétélléskor” oktassák ki a szülőket.⁴²⁴

A prédikációk és oktatások ellenére azonban még mindig nagy maradt az ellenállás az oltással szemben, ezért négy év múltán, Borsod megye főorvosa, Szathmáry József, „A Tehénhimlő-oltásról való rövid értekezés” ismét a papság segítségét kéri. A papság pedig hivatkozhat a főorvos kemény szavaira:⁴²⁵

„Az az atya vagy Anya, aki gyermekeiben a tehénhimlőt még mind ennyi megbízatás, példa és világosítás után is béoltani nem engedi, az mondom: rossz keresztény, rossz felebarát és rossz hazafi”.

Hasonló keménységgel fogalmaz a már fentebb említett Molnár János, Fejér megyei főorvos is 1818-ban, „Orvosi törvény” c. könyvében:⁴²⁶

„...A melly kegyetlen és balgatatag Szülék tehát, ezen megbetsülhetetlen Isten ajándékát megvetvén, gyermekeiket a Tehén vagy Mentő-himlővel bé nem oltatván, ezen ártatlan kisdedeiket a veszedelmes himlőnek prédának ön-

⁴²² Hont vármegye jegyzőkönyve (magángyűjteményben), 1822, 203. sz. bejegyzés.

⁴²³ Gortvay György: Az újkori magyar orvosi művelődés..., p. 15.

⁴²⁴ Palóczy László: A tehénhimlő beoltása terjesztésének elővitelére a felsőbb rendelkezések hagyományához képest a megyebéli tisztviselők, orvosok, szülők és a városok s helységek előljárói számára T.N. Borsod vármegye által kidolgoztatott közönséges rendszabás és utasítás. Miskolc, 1814. Ny. Szigethy Mihály. 31 p. (Jogi állásfoglalás)

⁴²⁵ Szathmáry József: A Tehénhimlő-oltásról való rövid értekezés leg inkább a közrendűek megvilágosítására és nyugtatására intézve. Buda, 1818. A Kir. Magyar Universitas betűivel. p. 65.

⁴²⁶ Orvosi törvény, mellyet a két ns. magyar haza hasznára készített Dr. Molnár János, Tekintetes Nemes Sz. Fejér Vármegye' rendes Fő orvosa. 1–2. köt. Székes-Fejérvárott, 1814–1818. Számmer. 8 lev., 497, 7 p.; 334 p., 3 lev. (Idézet rész: 2. köt. pp. 333–334.)

ként kiteszik... az ilyen kegyetlen és Tigrisnél kegyetlenebb természetű Szülék, mind az Isten, mind a Haza, mind a Természet, mind pedig ezen Orvosi Törvény szerint igen igen tetemes bűnhődésbe (reatusba) esnek; következésképpen mind ezek szerint éppen olyan tetemes és példás büntetést is érdemelnének!”

Az „Isten ajándékát” megvető „kegyetlen és balgatatag” szülők azonban továbbra is maradtak. Talán ennek is betudható, hogy Molnár doktor, nyolc év elteltével is így kénytelen kezdeni a himlőoltást újfent ajánló írását.⁴²⁷

„Oh emberi káros gyarlóság! – mivel már a mindennapi szomorú tapasztalás bizonyítja: hogy... a Mentő-himlő-oltás, édes hazánknak némelly Ts. Ns. Megyéiben, és Sz.K. Városaiban, holmi balgatatag és veszedelmes balítéletek miatt, mintegy végső veszéllyéhez közelgetni láttatik, annak okáért egy hazafi ezen ditsőséges találmánynak sehol és soha eléggé meg nem betsülhető hasznos és istenes mívoltáról, a legszorosabb lelki és tudományi esmeretéből, és 25 esztendőkön keresztül legalább 10. s 12 ezer gyermekeknek béoltásokon épült tapasztalásától meggyőzötttétvén, s lelkesítetvén, ezen tsekély írással kívánja ezt édes hazájában ápolgatni, ajánlani...”

Nem tudjuk, miért csak titulusanak s nevének kezdőbetűivel – D(octor) M(olnár) J(ános) – szignálta írását Fejér vármegye főorvosa, hiszen pár hónappal később erdélyi kollégája, Szotyori József teljes neve alatt publikált egy hasonló jellegű írást – ugyancsak a „Tudományos Gyűjtemény”-ben.⁴²⁸

Az említett írások mindenkire, tehát az egyházak képviselőihez is szóltak. Született azonban olyan írás is, amely kimondottan ez utóbbiaknak címezte mondanivalóját. A papság dolgát megkönnyítendő, a már egyszer említett Kováts Mihály orvosdoktor 1822-ben könyvet adott ki a „lelkitanítók” (lelkészek, papok) számára.⁴²⁹ Könyvét jómaga mutatta be a „Hazai s Külföldi Tudósítások”-hoz csatolt Toldalékban.⁴³⁰

„Ez a munka különbözik a Tehénhimlőről kijött munkáktól abban: hogy ez politica munka, azaz, azt adja elő, miképpen lehet és kell a Tehénhimlőt a falukon bátorsággal folyvást oltani; van benne egy beszéd a Lelkitanítók számokra, mellyet az Egyházban Prédikáció helyett kell elmondani, az Austriai,

⁴²⁷ D. M. J.: A' Mentő vagy a' Tehén-himlő-oltást ajánló írás. = Tudományos Gyűjtemény 10 (1826) Vol. III. pp. 88–101. (A hivatkozott rész: p. 88.)

⁴²⁸ Sz. Szotyori József: A' hólyagos-himlő és Vakczina. = Tudományos Gyűjtemény 10 (1826) Vol. VI. pp. 85–98.

⁴²⁹ Értekezés a himlő kiirtásról. Szerző a lelkitanítók számokra Kováts Mihály... Pesten, 1822. Ny. Petrózai Trattner János Tamás bet. 2 lev., 5–40 p., 1 t.

⁴³⁰ Kováts Mihály: Hirdetés. Toldalék a Hazai és Külföldi Tudósításokhoz, 1822. I. félév, No. 50.

és Német Országai szokás szerént; a végén van egy rézmetszet, melly 5 képen a Tehénhimlőnek fogytig való állapotját természetes színben előadja, s abból a falusi Lelkitanító vagy Notárius, a Tehénhimlő jóságát megítélheti; végre sok új tapasztalások, ellenvetések, rájok való feleletekkel együtt, a Tehénhimlőről hozatnak elő.”

Az idézett sorokból a papság szerepének egy újabb vonása derül ki: valószínű, hogy bizonyos helyeken, a seborvos-hiány ill. a chirurgus túl sok teendője miatt az oltás utáni kötelező ellenőrzést – megfogant-e az oltás? – a helybéli „lelkitanító” (plébános, prédikátor) hajtotta végre. Ehhez, azaz „a tehénhimlő jóságának” megítéléshez csatolta könyvében Kováts doktor az oltás helyén kifejlődő bőrtünetek képsorát.

S hogy erre a funkcióra még az 1840-es években is szükség volt, bizonyítja Zsoldos Ignác (1803–1885), Veszprém megyei főjegyző, 1838-tól akadémikus, 1842-ben megjelent könyvében. A szolgabíró himlővel kapcsolatos teendőit tárgyalva írja:⁴³¹

„Azt hogy annyi gyermekbe valóban megfogamzott a himlő: az illető lelkipásztorok és előljárók szokták az ótó (!) kérésére, aláírásaikkal, s pecsétjeikkel bizonyítani”.

Kováts doktor „lelkitanítók” számára írt könyve bizonyára újabb ösztönzést adott a papságnak, hogy prédikációikban, szentbeszédekben „népszerűsítsék” a tehénhimlőt, ill. egyéb módon is segítsék az „ótók” tevékenységét. A legszorgalmasabban híre egészen Bécsig eljutott. A reformkor egyik legolvasottabb lapjának, az 1832-ben indult „Jelenkor”-nak hasábjain találtuk ezt a hírt, 1835-ből:

„F.(olyó) eszt. jun. 1sőjén 17, 604 szám alatti fensőbb rendelésnél fogva a nagymélt. magy. kir. Helytartóság által:... Kilián János Heves vármegyében keblesült Kömlő helység plébánosának... a himlő-oltás körül kitüntetett buzgó és sikeres fáradozásai miatt királyi legfelsőbb tetszés jelentetik”.⁴³²

A többes szám – fáradozásik –, ill. a pontok arra utalnak, hogy plébánosunkon kívül még számos orvos, seborvos részesült e királyi kegyben.

Aprólékos levéltári kutatással bizonyára több himlőoltást támogató, propagáló prédikáció ténye (esetleg szövege is) előkerülhet még. Mi most két olyan könnyen elérhető „egyházi beszédre” hívjuk fel a figyelmet, melyeket szerzőjük fontosnak tartott nyomatatásban is kiadni s melyek nem csak ezért „lőgnak ki a

⁴³¹ Zsoldos Ignác: A szolgabírói hivatal. Közrendtartási rész. Pápa, 1842. A reform. Főiskola betűivel. p. 120.

⁴³² Jelenkor, 1835. No. 59. (júl. 25.) p. 475.

sorból”. 1830-ban Pesten jelent meg Jenovay Károly „Váczi megyebeli áldozó pap és baghi plébánus” 36 oldalas kis kötete „A Mentő himlő áldott találmány” címmel.⁴³³

A kötetre a „Tudományos Gyűjtemény” 1830-ban megjelenő 4. füzeté is felhívta a figyelmet a „Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Typographiájában” készült új könyvek közt. Már ez is utal arra, hogy Jenovay plébános könyve több volt, mint csak a katolikus hívek meggyőzésére s lelki épülésére szánt prédikáció nyomtatott formája.

Mi volt-e többlet? Jenovay egy Pál apostoltól vett idézettel indította beszédét: „Ha ki pedig az Övéire, és főképpen háza népére gondot nem visel, a hitet megtagadta és a hitelennél alább való” (Sz. Pál Apost. Timoth. I, 5, 8). A szülők általi „gondot viselés”-be természetesen beletartozik a „Tehén vagy is Mentő-himlőnek” beoltatása is. Eddig szokványos prédikációról volt szó, ám ekkor Jenovay témát vált.⁴³⁴

„Mint hogy azomban még is találtak oly Szülék, kik akár megrögzött bal előítéleteknél fogva, akár tudatlanságból, helytelen félelemből, vagy pedig gyáva vétkes tunyaságból a Mentőhimlőnek hasznaitól gyermekeiket megfosztják, arra határoztam el magamat, hogy eltávozván rövid időre a felolvasott Evangyeliomnak magyarázásától, egyedül erről a Tárgyról szöjjök hozzátok”.

Jenovay lábjegyzetéből kiderül, hogy több hasznos orvosi értekezést áttanulmányozott. Ezek közül kiemeli az országos főorvos (protomedikus), Lenhossék Mihály 1829-ben kiadott „Summa praeceptorum in administrando Variolae Vaccinae...” című latin nyelvű munkáját. „Kivánatos dolog volna, hogy ezen megbecsülhetetlen Munka minden Lelki Pásztornak könyvtárát ékesítene”.

Plébánosunk tehát „szakmailag” is felkészülve elmélkedése további részeiben a mentőhimlő beoltásának hármasságát mutatja be: miért hasznos az oltás a gyermekek, a szülők, ill. az „egész Köztársaságra” [értsd: társadalomra] nézve. Bevezetőként mesteri módon foglalja össze „ama halhatatlan emlékezetű” Jenner felismerésének lényegét:⁴³⁵

- „– A tehének tölgyeiken találtatható himlők anyagát be lehet az emberi testbe oltani;
- Az ember testén egynéhány napok alatt hasonló himlő a beoltás helyén támad;

⁴³³ A Mentő Himlő áldott találmány. Magyarázta két egyházi beszédben a jótévő Mentő Himlő, közönségesebb gyakoroltatásának előmozdítására Jenovay Károly, Váczi Megyebeli Áldozó Pap, és Baghi Plébánus. Pest, 1830. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi Istvánnál. 36 p.

⁴³⁴ Jenovay id. műve p. 5.

⁴³⁵ Jenovay id. műve pp. 7–8.

- Ezen himlőből vett anyagot lehet egy emberből másikba beoltani anélkül, hogy az a maga hathatós erejét elvesztené;
- Ezen beoltás minden veszedelem, minden érezhetőbb fájdalom nélkül megy végbe;
- Az embert, a legdühösebb pestistől, a hólyagos himlőnek gyakran igen borzasztó következéseitől tökéletesen megmenti”.

A beoltottak, a gyermekek szempontjából tehát „a hólyagos himlő egy ocsmány pusztító, dögletes ragadály, a mentőhimlő ezen mirigyos ragadály ellen bizonyos oltalom”.⁴³⁶

Miért hasznos a mentőhimlő a szülők számára? Az okos szülők – magyarázza Jenovay – arra is ügyelnek, hogy „gyermekük ábrázattoknak tisztaságát, a képnek ún. szépségét, melly kedvező behatást szülhet embertársainkban, megőrizték”. A test, az arc külső, „kellemetes” épsége az Isten ajándéka. Ezért „Religioi [vallási] tekintetből sem szabad azt, mint Isten adományát... gondatlanul romlásnak eresztetni”. Márpedig a hólyagos himlő „gyakran gyógyíthatatlan vak-ság, szem könnyezés, hályog... által elrútítja, vagy legalább himlőhelyessé, ragyássá – ripatsossá – forradozott képűvé változtatja” a himlőt átvészelt gyermek arcát.⁴³⁷ S „hányan, kivált az Asszonyi nemből – érvel tovább egy katolikus pap-tól szokatlan módon Jenovay – csak azért nem jöhettek a köztársaságban kedvezőbb helyheztesbe, mert ábrázattoknak tisztaságát az ocsmány hólyagos himlő elcsúfította”. A szülő kötelessége tehát a test, az arc szépsége ellen „védőpajzsot”, azaz a mentőhimlőt használni.

S milyen hasznot nyújt a mentőhimlő a „köztársaság” számára? Jenovay válasza:⁴³⁸

„A köztársaságnak... ereje, bátorsága [értsd: biztonsága], állandósága, virágzása – röviden boldogsága, szoros egybe köttetésbe van a köztársaság tagjainak illendő számával, és azoknak lelki és testi épségével”.

S a hólyagos himlő mindkettőt, a lakosság számát, ill. lakosainak épségét, egészségét csökkenti. Viszont a mentőhimlőnek köszönhetően „csak édes Hazánkban” 1819 és 1825 között a „népesedés” legalábbis 600 ezerrel megsaporodott – sum-máz Jenovay.⁴³⁹

Mindezt azért részletezte plébánosunk, hogy visszatérve a szentbeszéde alapját képező „páli” gondolathoz, felkiálthasson:⁴⁴⁰

⁴³⁶ Jenovay id. műve pp. 13–14.

⁴³⁷ Jenovay id. műve p. 16.

⁴³⁸ Jenovay id. műve p. 18.

⁴³⁹ Jenovay id. műve p. 20.

⁴⁴⁰ Jenovay id. műve p. 21.

„A Religio pedig – ha Gyermekeket a hólyagos himlőben talál meghalni – midőn az Isten olly könnyű módot mutatott annak megszüntetésére – a Religio, fog Titeket, mint saját gyermekeket kínoz hóhérjait, és kegyetlen gyilkosait, kárhozhatni! S ha bár a Világ Titeket – mint magzatotok Öldöklőit a maga Itélő széke eleibe nem idéz is, de az Istennek igasságos Itélő széke előtt vétkes gondatlanságtok végett, keservesen fogtok adózni. Mert véretek tagadván – hitetetek is megtagadtátok”.

Kemény szavak! Bő három évtized elteltével majd – a himlőoltás gyakorlatába is belekóstoló⁴⁴¹ – Semmelweis Ignác használ ily kemény szavakat kollégáihoz, a semmelweisi tanítást gyakorlatba át vinni vonakodó szülésztanárokhoz írt „nyílt leveleiben”. Érdemes lenne utána nézni a váci püspökség, ill. Pest vármegye levéltáraiban – milyen hatása lett Jenovay egyházi beszédének, ill. könyvének? Második prédikációjában az „antivakcinások” érveit cáfolja Jenovay – ezzel az „antivakcinásokról” szóló fejezetben foglalkozunk.

Az eddig leírtakból is egyértelmű, hogy a papság fontos szerepet játszott a himlőoltás elfogadtatásában, ill. az adatszolgáltatásban. Kevésbé közismert, hogy olykor-olykor, a himlőoltással kapcsolatban, „közegészségügyi felügyelői” szerepet is betöltöttek. Ennek dokumentuma az a levél, melyet a már idézett „Jelenkor” című lap közölt 1841-ben.⁴⁴² A levél írója Édes János, imolai (Gömör vármegye) lelkész volt. A lelkész azt nehezményezi, hogy B. K. sebész – aki a szomszédos községben tartózkodott, levélbeli kérésére, jönne át Imolára a himlőoltás elvégzésére – azt üzenté: „az imolai lelkész úr, a nemes urak és a pórság beoltandó kisdedeik seregét vigyék által őhöz, gyalog vagy szekeren”. Lelkészüket e válasz felháborította, hiszen a „himlőoltás a sebésznek multhatlan kötelessége”, s ráadásul még díjazták is: a köznemestől egy-egy oltásért „6 pengő krt”. Mégis az elmúlt hat évben – azaz 1835-től – mindössze kétszer jelent meg himlőoltás végett a sebész a kb. 600 lelkes faluban. Lelkészünk nem fél a keményebb szavakkal sem bírálni a sebész urakat:

„De uraim! az urak nem üdvezítők ám, azonban Jézus ingyen gyógyított s leginkább szegényeket, önök pedig csak urakat szeretnek gyógyítani... Önök lelkismérete sérelme nélkül tán az egész nemzedék (generatio) kihalhat himlőben, de azért a szegény pór kedvéért egy lépést sem tesznek...”.

Közzetett biztatást kaphattak a magyarországi papok, lelkészek a külföldi példákól is. A Kultsár István szerkesztette „Hazai s Külföldi Tudósítások” című

⁴⁴¹ Lásd a himlőoltó intézetekkel foglalkozó fejezetben!

⁴⁴² Édes János: (Himlőoltás). = Jelenkor, 1841. No. 34. (aug. 11.) p. 257.

„politikai Újság” Böjtmás hava (március) 26-án megjelent számában olvashatták 1817-ben, „Kína” cím alatt, az alábbi hírt:⁴⁴³

„A keresztény misszionáriusok tehénhimlő-ójtás által megállították a természeti himlőnek elragadását s továbbterjedését. A császárnak két gyermekeit is megtartották ezen ójtás által. Ezen csudálatos gyógyítást a történeteket vizsgáló törvényszék maga jegyzőkönyvébe írta; a császár pedig különös végzése által kihirdettette, hogy a tehénhimlőt az ég különös jótéteményének kell tekinteni. Hogy ennek erőt adjon, veres színnel⁴⁴⁴ írta maga alá s így törvénynyé tette. – Azok a két misszionáriusok, kiket gyógyítás végett a császár udvarába hívtak: Mellini András olasz és Locard Jakab francia (!), de írlandi eredetű.”

Bizonyára a megyei levéltárak, a korabeli lapok még sok ismeretlen dokumentumot rejtnek a papságnak a himlőoltás meghonosodásában vitt szerepéről. Úgy érezzük azonban, hogy az eddig bemutatottak is egyértelműen bizonyítják, hogy ez a szerep többnyire pozitív, azaz a védőoltást támogató szerep volt. Természetesen volt példa az ellenkezőjére is – erről lásd az antivakcinás mozgalmakról írt fejezetet.

⁴⁴³ Kultsár István: Tudósítások és hasznos mulatságok (Válogatás a Hazai és Külföldi Tudósítások, valamint a Hasznos Mulatságok cikkeiből). Vál., sajtó alá rend., a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Buda Attila és Hidvégi Violetta. Kolozsvár, 2010. Kriterion. p. 211. (Téka)

⁴⁴⁴ „Amit veres színnel ír a kínai császár, változhatatlan törvény az, amit pedig más, akármiféle színnel, szenvedhet változást és széljeddő (!) magyarázatot”. Lásd: uo. p. 204.

A himlőoltási küzdelem kevésbé ismert szereplői⁴⁴⁵

Mint általában minden „háborúnak”, így a himlő elleni harcnak is elsősorban a „tábornokait”, vezető személyiségeit ismerjük, az ő nevük, érdemük maradt meg az orvostörténeti könyvekben. A kerek évfordulók ürügyén a Jenner körüli holdudvarban ők tűnnek fel. A küzdelem kisebb rangú szereplőinek neve mára többnyire csak a lelkes helytörténészek vagy a témát megszállottan kutató orvostörténészek előtt ismeretes. Hatványozottan érvényes mindez a himlő elleni küzdelem első vonalában „harcoló” seborvosokra „sebészekre” – ők e küzdelem „ismeretlen katonái”. Pedig nekik is köszönhető az első megelőző jellegű, s tömegmértetű közegészségügyi akció, a védhimlőoltás elterjedése. Rájuk hárult a fáradtságos karról-karra való oltási módszer megvalósítása csakúgy, mint a védőoltásban csak újabb „úri huncutságot” látó egyszerű nép felvilágosítása és meggyőzése a vakcináció hasznosságáról.⁴⁴⁶

A több ezer „seborvos” (sebész), ill. orvos közül csak kevesen részesültek elismerésben már életük során. E kevesek, az 1835-ben „királyi legfelsőbb tetzésben” részesültek listáját a Függelékben tesszük közzé. Még kevesebbek érthették meg azt, hogy szűkebb pátriájuk, vármegyéjük ismerje el himlőoltói érdemeit. Ilyen kivételre hívta fel a figyelmet Simon Katalin:⁴⁴⁷ 1846-ban Baranya vármegye arany oltótűt ajándékozott a 85 éves Bertalan József seborvosnak, aki több mint félévszázados seborvosi működése során mintegy 40 ezer embert oltott be himlő ellen. A díszebéddel zárult „aranyünnepélyről” a kor legismertebb orvosi folyóirata is beszámolt.⁴⁴⁸

Könyvünk e fejezetében néhány kevésbé ismert, méltatlanul elfeledett, ám a himlő elleni védőoltás magyarországi történetében fontos szerepet játszott orvost mutatunk be.

⁴⁴⁵ Jelen kötetben olvasható előszőr.

⁴⁴⁶ Lásd korábbi tanulmányunkat: Kiss László: A járási seborvosok szerepe a himlőoltás bevezetésében a XIX. század elején. = *Medicus Universalis* 25 (1992) No. 2. pp 89–90.

⁴⁴⁷ Simon Katalin: *Sebészet és sebészek Magyarországon (1686–1848)*. Bp., 2013. Semmelweis Kiadó. p. 247. (A Semmelweis Egyetem Levéltárának Kiadványai 5.)

⁴⁴⁸ Aranyünnepély. = *Orvosi Tár. Harmadik folyamata*. (1846) X. köt. No. 2. pp. 30–32.

Cseh-Szombathy Sámuel (1757–1838), a vasszorgalmú

A Cseh-Szombathy név ismerős lehet az Olvasó előtt. A 2007-ben elhunyt, Széchenyi-díjas szociológus, Cseh-Szombathy László (1925–2007) akadémikus 75. születésnapja alkalmával így mutatta be a családot:⁴⁴⁹

„Őseim csehországi husziták voltak, erre utal nevünk első tagja. Családunk a XVIII. századtól orvosi dinasztiává vált. Üknagybátyáim képeit Antall József kérte el tőlem az Orvostörténeti Múzeum számára. Egyikük a pesti egyetem professzora, másikuk országos főorvos lett.”

Korrigálnunk kell a családi hagyományon alapuló adatot: „a másikuk”, az „idősebb Cseh-Szombathy” azaz Cseh-Szombathy József (1748–1815) sosem volt országos főorvos. A téves adat forrása – amely bekerült az említett, múzeumbeli képet bemutató szövegbe is – valószínűleg Szinnyeitől származik, aki szerint Cseh-Szombati (!) József 1784. február 10-én országos főorvos lett.⁴⁵⁰ A szakirodalom szerint azonban ezt a hivatalt csak 1786-ban hozták létre és Magyarországon első protomedikusává Veza Gábort (1728–1799), Pest vármegye korábbi physicusát nevezték ki.⁴⁵¹ Cseh-Szombathy József a bátyja volt a szintén orvosként Sámuelnek. A korábban Nagyszombatban élő család ekkor már Komáromban élt – magával hozva az erre utaló „Szombati” nevet. Sámuel már itt született 1757. szeptember 4-én. Göttingenben, majd Bécsben hallgatta az orvostant, s ez utóbbi helyen avatták őt orvosként 1790-ben. Ezt követően másfél éves nyugat-európai tanulmányút következett,⁴⁵² majd 1792-től Pesten praktizált.

A vakcinációnak már 1801-ben híve lett. A protomedikusnak, Lenhossék Mihálynak 1826. január 17-én írt latin nyelvű válaszlevelét a „kiváló epidemiológus”,⁴⁵³ Halász Gejza/Géza (1816–1888) tette közzé 1879-ben,⁴⁵⁴ ebből idézünk (Magyar László András fordítása):

⁴⁴⁹ Hovanyecz László: Kopottas ország nem tud újítani. Cseh-Szombathy László a családjáról, a pályájáról és a jövőnkéről. = Népszabadság. Hétvége. 2000. júl. 1. p. 26.

⁴⁵⁰ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. 2. köt. Bp., 1893. Hornyánszky. 239–240. has.

⁴⁵¹ Sági Erzsébet: Veza Gábornak, Magyarország első protomedikusának élete és munkássága. = Orvosi Hetilap 145 (2004) No. 16. pp. 875–877.

⁴⁵² Az erről írt útinaplóját dolgozta fel Rab Irén: Rab Irén: Egészségügyi ellátás Nyugat-Európában a XVIII. század végén Cseh-Szombathy Sámuel útinaplójának tükrében. Forrásfeldolgozás. = Orvosi Hetilap 156 (2015) No. 29. pp. 1179–1187.

⁴⁵³ Szállási Árpád: Egy kiváló epidemiológus a múlt századból. = Orvosi Hetilap 119 (1978) No. 4. pp. 218–219.

⁴⁵⁴ Halász Gejza: A Budapesten uralt járványos betegségek történelme különös tekintettel a cholérára. Bp., 1879. Egy. ny. pp. 13–15. (Klly. a főváros által a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XX. Nagygyűlése emlékére kiadott „Budapest és környéke leírása”-nak második, azaz orvosi részéből, a fővárosi közgyűlés határozata következtében.)

„1801-ben, kb. szeptember 20-án végeztem először eredményes oltást Pesten s azóta is, alig egy-két esetben hagyva föl vele néhány hónapig – mivel távol voltam Pesttől vagy beteg voltam – mind a mai napig szorgalmasan folytattam e tevékenységemet”.

Következik oltási módszerének bemutatása, melynek lényege a „karról karra” oltás, majd így folytatja:

„1801 november elsejétől már minden, az oltások során megesett, feljegyzésre méltó dolgot szorgosan följegyeztem egy gondosan őrzött jegyzetbe. Vakcinációim első éveiben azonban, vagyis egészen 1812 végéig elmulasztottam azt, hogy minden egyes általam oltott egyént külön számmal jelöljek, így aztán az ez idő alatt beoltott személyek számát nem tudom pontosan megadni; ha azonban erőm és időm engedi, s ha szükség lenne rá, ezt a hiányosságot is megkísérlem pótolni”.

Következik az általa évente beoltottak listája 1813-tól 1825-ig – összesen 6785 vakcinálás. A legtöbbet 1816-ban – 658 – a legkevesebbet – 452-t – 1823-ban oltott be. A legifjabb személy a 13 éves periódus alatt egy 14 napos csecsemő volt.

Következik egy fontos kultúrtörténeti adalék:

„...mindenkinek, aki megkér rá, uraknak, fizikusoknak, orvosoknak, sebészeknek, sőt még egyéb oltó személyeknek, például vidéki lelkészeknek is, nagylelkűen és egyaránt ingyen, még postaköltséget sem számítva, szállítom az eredeti vakcinát; így hadd emlékeztessen alázatosan arra is, hogy 1818. március 4-én például, szintén magam bátorkodtam a fenséges császári-királyi főherceg, a király nádora⁴⁵⁵ számára is friss vakcináról gondoskodni, amellyel aztán a nagyságos Pfisterer úr és asszisztense, Streit⁴⁵⁶ úr az említett fenséges császári és királyi főherceg utódait sikerrel be is oltották”.

A főhercegi utódokat féléves korukban beoltó – de inkább a Streit általi beoltásukat felügyelő – „nagyságos Pfisterer úr” nem kisebb ember volt, mint Magyarország protomedikusa: Pfisterer András (1759–1824). E tény nem e magas funkció – a nádornak ilyen dukál – miatt érdemel figyelmet, hanem az orvos-beteg kapcsolat alapjául szolgáló bizalmat dokumentáló volta miatt. Pfisterer volt

⁴⁵⁵ (Habsburg) József (Antal János) főherceg (1776–1847), ötvenegy éven át Magyarország nádora. A beoltott utódok második nejétől, Herminától származó, 1817. szeptember 14-én született ikerpár: Hermina és István voltak – ez utóbbi lesz 1847-ben Magyarország utolsó nádora.

⁴⁵⁶ Streit János a nádor udvari orvosa, 1801 szeptemberében Buda város tisztiorvosaként már vakcinált. Lásd: Gortvay György: Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története. 1. köt. Bp., 1953. Akadémiai. p. 14, 70.

ugyanis a „segédje” Birly Ede Flórián (1786–1854) „Bába-Doctornak”, az Orvosi Kar szülészprofesszorának a nádorné szülésénél. Az ikerszülés 1817. szeptember 14-én a szülőnő halálával végződött.⁴⁵⁷ Úgy tűnik tehát, hogy fél évvel a tragédia után a nádor megbízott az orvosokban, megbízott a védhimlőoltásban. 1818-ban ez újabb lökést adhatott a vakcináció terjedéséhez Magyarországon.

A levélben emlegetett oltási napló később Gebhardt Ferenc, oltóintézeti igazgató kezébe került, aki az akadémián tartott előadásában így nyilatkozott az 1801 szeptemberétől 1837-ig „bámulatos pontossággal” vezetett naplóról.⁴⁵⁸

„Ha úgy kezeltetnének az oltási naplók mindenkor és mindenütt mint kezelte azokat vasszorgalmú Cseh-Szombati Sámuel, minden bizonnal ritkábban említették az oltás után megjelent emberhimlők és meggyőződnek az orvosok a tehénhimlő véderejéről”.

Cseh-Szombathy azt állítja levelében, mindenkinek, aki oltás ügyben hozzá fordul, segít. Ezt igazolja Major Mihály tiszaföldvári református lelkész bejegyzése az egyház anyakönyvében:⁴⁵⁹

„Anno 1802. die 16. mensis Martii. Bé-oltatta Ingenieur Major Gábor Ur, Doctor Szombati Sámuel által, még nem egészen egy esztendő leánykáját, Rosaliát, aki is ezen himlőt [értsd: a tehénhimlőt] szerentsésen megkapta idehaza, és ennek magvát először ezen helységbe magán bé-hozta. E volt ugyan feltétele Major Gábor Úrnak, hogy Pesten az operációt jól megnézvén, már ott bé-oltódott Rosalia leányáról a többi, még a himlőtől félthető gyermekeit ide haza maga bé-oltsa...”

Doktorunk tehát nemcsak oltott, nemcsak oltóanyagot adott, hanem oktatta is az „operációt” (himlőoltást) – nem orvosoknak is. A már idézett Halász így emlékezik nagy hírű kollégájára:⁴⁶⁰

„...Sámuel, jóltevője akarván az emberiségnek lenni, egészen a védhimlő-oltásra adta magát, s hozzá az ország legtávolibb vidékéről vándoroltak a szülők, gyermekeiket beoltandók. Mint gyermek emlékezem, miként nemcsak lakása s termei, hanem az egész udvar, hol lakott, tele volt beoltandó szegény és előkelő gyermekekkel: mert azon hírben állt, miszerint ő a leg-

⁴⁵⁷ Kiss László: Charlotte angol hercegnő 1817-es tragédiájának magyar változata. Adalék az első magyar szülésztanár pályakezdéséhez. = Orvosi Hetilap 134 (1993) No. 12. pp. 643–645.

⁴⁵⁸ Lásd: Gebhardt Ferenc: [Az ember- és tehénhimlőről]. = Magyar Academiai Értesítő 11 (1851) No. 1. pp. 40–57., 12 (1852) No. pp. 27–48. – a hivatkozott rész: 11 (1851) p. 45, 54.

⁴⁵⁹ Lásd: Gál Lajos: Himlőellenes védőoltás Magyarországon 1802-ben. = Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei. Vol. 20. (1961) pp. 75–87. (a hivatkozott rész: p. 76.)

⁴⁶⁰ Halász Gejza id. műve p. 13.

jobb védhímlő-nyirkból, egyszerűen tüvel a legügyesebben olt, s azt mindig megfogamzás követi”.

Még emberibb képet fest Cseh-Szombathy Sámuelről egy másik kortárs, a híres térkép- és rézmetsző, Karacs Ferenc lánya, a reformkor ismert pedagógusa, írója: Karacs Teréz (1808–1892). Igaz, mindkét visszaemlékezésének értéket csökkenti adatainak pontatlansága, következtelensége, ill. az a tény, hogy doktorunkat mindkét írásában Jánosnak nevezi. Karacs Teréz először 1881-ben „kampányolt”, amikor fülébe jutott, hogy Komáromban Jókai Mór szülőházára emléktábla került és „azt indítványozták, hogy a Szombati-utca Jókai nevét viselje”. Röviden vázolja „Cseh Szombathy János” (sic!) hímlőoltói érdemeit, aki „annyira ment buzgalmában, hogy Pesten az utcán a gyermekeket megajándékozva, becsempészé egy-egy kapu alá, s mindig zsebében levő készletével végrehajtotta rajtok az oltást”.⁴⁶¹ Pesten a Hatvani utcában, a Nemzeti Kaszinó mellett lakott, Komáromban pedig abban az utcában, melyben Jókai született – amelyet most Jókairól kívánnak elnevezni.

„Ha így van, akkor véleményem szerint, kár volna egyik jelesért a másiknak nevét letörölni; van elég szép utcája Komáromnak, az egyik legszebbiket szépítsék meg azzal is, hogy Jókairól nevezik el” – fejezi be írását a magyar nőnevelés úttörőjeként számontartott Teréz asszony.

Teréz szava egyébként gyengének bizonyult: a komáromiak a Szombathy-utcát 1881-ben Jókai utcának nevezték el, s ma is ez a neve a Klapka György térről északi irányba nyíló utcának.⁴⁶²

Öt évvel később Karacs visszatért „az első magyar hímlőoltóhoz” füződő emlékeihez.⁴⁶³ Előbb újra felidézi szépapja, a tudós bibliafordító nagymegyeri Bessenyei György, akkori madari lelkész emlékeit, aki az emlékezetes, 1763-as komáromi földrengés idején rokonai romba dőlt házából mentette ki a gyermek Szombathi Jánost (sic!). Belőle lett a híres hímlőoltó, ő oltatta be a Karacs-család mind a kilenc gyermekét.

„Saját karomon ma, 79-ik évemben is, látható az oltás forradása” – írja az 1808-ban született Teréz, aki már öregúrként látta a „nemcsak lélekben, de természetben is nagy Szombathit...”, (aki nemcsak az utcagyermeket oltotta be, hanem) „mikor csak tehette, fölkeresé a rongyos utagyermek anyjait is

⁴⁶¹ Karacs Teréz: Cseh Szombathy Jánosról. = Fővárosi Lapok 18 (1881) No. 197. (aug. 31.) p. 1164.

⁴⁶² Az „Itt növekedett szüleinél Jókay (sic!) Mór 1826-tól 1841-ig” szövegű táblát viselő ház helyébe, 1897-ben, ma is álló emeletes bérházat építettek. Lásd: Mácza Mihály: Komárom. Történelmi sé-ták a városban. Pozsony, 1992. Madách Kiadó. pp. 38–39.

⁴⁶³ Karacs Teréz: Az első magyar hímlőoltó (Szombathi János). = Fővárosi Lapok 23 (1886) No. 319. (nov. 18.) pp. 2329–2330.

s azoknak utasítást adott, hogy a támadó himlővel mint bánjanak; s hogy a beoltott karokat kíméljék. Megmagyarázta egyszerű népiessen, hogy ez által óvhatják meg gyermeküket a megvakulástól és az arcot az elrúgató ragyától”.⁴⁶⁴

Nemcsak testmagassága miatt nem volt nehéz őt észrevenni, hanem „ruházata által is feltűnt. Világos tenger-zöldes színű, kemény selyemszövetből volt a frakja, térdig ért a nadrágja, térdeinél nagy csat övezte harisnyáját. Nagy, ezüst foga tyús bottal járt, mely magasabb volt mint én nyolc éves koromban, noha én szálas kis lány valék”.⁴⁶⁵

Cseh-Szombathy Sámuel nem csak a himlőoltás terén számított tekintélynek. Amikor a Pesten medicinát hallgató erdélyi Incze Mihály (1797 körül–1866) orvosavató disszertációja megírására készült, atyja idősebb Incze Mihály a kolozsvári liceum sebésztanára, miután saját maga is átnézte a kéziratot, azzal küldte vissza fiának, hogy „azt legelőször dr. Szombathynak mutassa meg, mert hátha neki valami különös reflexiója lenne... Dr. Szombathy censuráján átmenvén, másodsor add át Bene professzornak”.⁴⁶⁶ A disszertáció témája egyébként az Erdélyi Nagyfejedelemségben, Brassóban nemrég dühöngött pestisjárvány volt: „Dissertatio inauguralis medico historica de nupera peste Coronensi in Magno-Principatu Transylvaniae grassante”.⁴⁶⁷ Cseh-Szombathy életében – tudomásunk szerint – egyetlen hivatalos elismerést kapott, igaz, azt a királytól. 1835-ben egyike azoknak, akik „a himlő-oltás körül kitüntetett buzgó és sikeres fáradozásaik miatt” királyi „legfelsőbb tetszésben” részesültek. Talán ekkor készülhetett az ismeretlen festő által megfestett portréja, amely – mint arra fentebb utaltam – a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban látható.

Cseh-Szombathy Sámuel 1838 márciusában, a nagy pesti árvíz idején hunyt el. Termete miatt „óriás koporsóját” ladikon szállították „a kerepesi-út ama részeig, hol szárazat érhetek... tetemeit a váci-út melletti temetőben tették végnyugalomra”.⁴⁶⁸

⁴⁶⁴ Uo. p. 2329.

⁴⁶⁵ Uo. p. 2330.

⁴⁶⁶ Daday András: Incze Mihály kolozsvári sebészorvos 1817–1822 közötti levelezéséből. In: Daday András: Kuriózumok az orvostudomány magyarországi történetéből. Sajtó alá rend.: Gazda István. Bp., 2002. Akadémiai. pp. 73–74. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 32.)

⁴⁶⁷ Incze, Michael: Dissertatio inauguralis medico historica de nupera peste Coronensi in Magno-Principatu Transylvaniae grassante. Pesthini, 1822. Typis Ludovici Landerer de Füstkút. 46 p. – lásd: Dörnyei Sándor: Régi magyar orvosdoktori értekezések. Nagyszombat, Buda, Pest, 1772–1849. Első kötet. Bp., 1998. Borda Antikvárium. p. 249.

⁴⁶⁸ Karacs Teréz: Az első magyar himlőoltó (Szombathi János), p. 2330. – Ez volt Pest első központi temetője – ide került korábban, a két orvoskari oktató Kitaibel Pál (1757–1817) és Eckstein Ferenc (1769–1833) is. A témáról lásd bővebben: Szerbák Elek: Halál, temetés és búcsúztatás a XIX. század eleji Magyarországon. Különös tekintettel az orvostörténeti adatokra. = Orvostörténeti Közlemények. Vol. 89–91. (1980) pp. 175–190. (a hivatkozott rész: p. 181.)

Szentgyörgyi József (1765–1832), a debreceni úttörő

1802-ben jelent meg Pesten Bene Ferenc „Rövid oktatás a Mentő Himlőnek eredetéről, természetéről, és béoltásáról” című kis kötete. Ennek 28. §-ra arról ad hírt, hogy „Magyar Országának Orvossai sem maradtak rest nézőik a tehén himlő béoltása nagy előmenetelének”. Felsorolja azon orvosok nevét, akik „buzgósággal igyekeztek a Mentő Himlő béoltásának kiterjesztésén” Pozsonyban, Sopronban, Győrben, Pesten, Budán, Ó-Budán, Komáromban, Nagyváradon, Esztergomban, Kassán, Miskolcon, Bánátban, Békés vármegyében, Aradon és Pápán. E névsor szolgált alapul Rakitta Alajosnak is, aki 1846-ban disszertációja témájának választotta „A himlőoltás történetét”. A Bene által említett listához még hozzátette Keszthelyt, Rozsnyót, ill. az alábbi megjegyzést: „1802-ben már alig vala nagyobb város vagy megye melly nem részesült volna a jótékony himlő áldásiban”.⁴⁶⁹

Nos, úgy tűnik, hogy Bene még, Rakitta már nem tudott arról, hogy az ország egyik legnagyobb települése, Debrecen város orvosa, Szentgyörgyi József „sem maradt rest”. Sajnos, Szentgyörgyi későbbi életrajzírói is alig foglalkoznak a himlőoltás bevezetése terén tett érdemeivel. „...Oltogatott a himlő ellen...” – írja a leveleit közreadó diósadi Elekes György írása bevezetőjében,⁴⁷⁰ majd a zárszóban a levelekre hivatkozva még hozzát teszi „egyik legnevezetesebb működése, mint láttuk, a himlőoltás elterjesztése volt Debrecenben”.⁴⁷¹ A kései leszámított is csak az Elekes által közreadott levelekből idézget, ám mondandóját e meglepő állítással vezeti be:⁴⁷²

„Egyik legfontosabb ténykedése volt a himlő elleni oltás behozatala előbb Nagykőrösre, majd Debrecenbe. Nagykőrösön csak elkezdte Debrecenben már szép eredményeket ért el”.

Sajnos, Szentgyörgyi 1783-tól haláláig vezetett naplója a II. világháború során eltűnt, így csak az Elekes által közreadott és Kazinczy Ferencsel folytatott leve-

⁴⁶⁹ Rakitta Alajos: *Dissertatio inauguralis politico-medica de historia vaccinae in Hungaria*. – A himlőoltás története Magyarországon. Pest, 1846. Beimel József betűivel. 15, [1] p. (az idézett rész: p. 10.)

⁴⁷⁰ Elekes György: Dr. Szentgyörgyi József debreceni orvos (1765–1832) élete és orvosi levelei. = *Orvosok és Gyógyszerészek Lapja* 1 (1937) pp. 95–96, 119–120, 141–144, 166–168, 190–192, 215–216, 239, 262–263, 287.; 2 (1938) pp. 23–24, 46, 71–72. (a hivatkozott rész: p. 96.) – Elekes György 1937-ben kísérletet tett arra, hogy „Orvostörténelem” címmel lapot indítson. A lap az „Orvosok és Gyógyszerészek Lapja” társkiadványaként jelent meg – sajnos csak két évfolyam erejéig – és a Szentgyörgyi levelezését közreadó sorozata az egyik legértékesebb közleménye volt. Lásd: Batári Gyula: Egy jelentős hazai orvostörténelmi kezdeményezésről: a debreceni „Orvostörténelem” című folyóiratról. = *Egészségnevelés* 36 (1995) pp. 26–27.

⁴⁷¹ Elekes György id. műve p. 72.

⁴⁷² Halmy Mária: Szentgyörgyi József orvosi levelei Kazinczy Ferenchez. In: *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 1991. Debrecen, 1993. Debreceni Déri Múzeum. pp. 333–357. (A Debreceni Déri Múzeum kiadványai LXIX.)

lezésére támaszkodhatunk himlőoltási „ténykedését” illetően. Mielőtt ebben elmélyednénk, röviden vázoljuk életútját, hiszen annak vannak – nem csak Debrecenhez köthető – érintkezési pontjai a hazai himlőoltás „útjához” is. Szentgyörgyi József 1765. február 22-én született a felvidéki, Komárom megyei Aranyoson.⁴⁷³ A „jó palócok” között, Rimaszombatban született hasonló nevű édesatyja Aranyos református lelkésze volt. Sajnos, a település egyháztörténetét felvázoló kései utód, Tóth Mihály lelképásztor nem tesz róla említést.⁴⁷⁴ A Bars megyei Léván született Polgári Kotzok Mária, az elhunyt aranyosi lelkész özvegyeként lett Szentgyörgyi neje.⁴⁷⁵ Józsefen kívül volt egy Dániel nevű fiúk is – szintén orvosnak készült, végül azonban gazdálkodó lett Tatán.⁴⁷⁶

Az ifjabb József papfiúhoz méltó oktatásban részesült Komárom, Pozsony, Nagykőrös és Debrecen iskoláiban. Középiskolái után három évig Cegléden rektor, majd 1790-től a jénai orvosi kar hallgatója, az orvosi diplomát azonban már Bécsben szerezte meg 1795 elején, 30 éves korában. Mivel II. József korábban eltörölte a disszertáció-írás köteleességét, avató értekezés nem maradt utána.

Friss diplomásként hazalátogatott, majd az Aranyoshoz közeli – csak a Duna másik oldalán fekvő – Győrben kezdi meg orvosi pályafutását „mint privatizáló és nem salarizátus” (azaz fizetést, salariumot nem húzó orvos).⁴⁷⁷ Családot alapít – felesége nemes Sólyom Katalin, Freytág Gusztáv özvegye két kiskorú gyermeket is hoz a házasságba. Az öröm mellett üröm is csöppen poharába: gutaütésben meghal atyja, ill. saját maga hetekig tartó „forró betegségbe” esik. Valószínűleg maláriában szenvedhetett. *Febris tertiana larvata cum hemicrania* (háromnapos rejtett láz féloldali fejfájással) – írja meg betegsége diagnózisát egyik levelében.⁴⁷⁸

1798 tavaszától 1799 nyaráig Nagykőrös városi orvosa, majd Debrecen meghívására az elhunyt Weszprémi István (meghalt 1799. március 13-án) és Csapó József (ő május 21-én követte kollégáját) városi orvosok helyébe lép.

Az első öt évben egyedül vitte „terhes hivatalát”, majd 1804 novemberétől Segesváry István, majd ennek halála után – valószínűleg 1826-tól – Zilahy Sámuel másodphysicussal látják el Debrecen betegeit. Segesváryt ma szinte csak az iskolatörténet-írás tartja számon, mint az egyik első magyar nyelvű fizikai munka

⁴⁷³ A község mai magyar neve Csallóköz-aranyos (a szlovák hivatalos neve: Zlatná na Ostrove). A Dunához közel fekvő, több kisebb települést magába foglaló helység egyike volt azon helyeknek, ahol a Dunából aranyat mostak – innen magyar és szlovák neve is. A Csallóközben Aranyos, Csicso, Doborgaz, Füss, Kolozsnéma, Medve, Szap, Vajka – valamennyi a Duna bal partján, azaz a mai Szlovákia területén; a Dunántúlon Ács, Ásványráró, Lipót, Remete, Vének; a Muraközben Muravid és Szentmária volt híres „aranytelepülés”. Lásd: N. László Endre: A Duna aranya. Aranymosás a Csallóközben. Bratislava (Pozsony), 1988. Madách Könyvkiadó.

⁴⁷⁴ Kóncsol László: A Csallóköz városai és falvai. Első kötet. Albár-Füss. Csallóközi Kiskönyvtár. Pozsony, 2001. Kalligram. p. 169.

⁴⁷⁵ Halmy Mária id. műve p. 333.

⁴⁷⁶ Uo. p. 335.

⁴⁷⁷ Uo. p. 334.

⁴⁷⁸ Elekes György id. műve p. 166.

szerzőjét. Ő ültette ugyanis át magyarra az angol William Derham (1657–1735) 1713-ban kiadott „Physico-Theologia” c. munkáját.⁴⁷⁹ Segesvárynak még csak a nevét sem említi egy, a XVII–XVIII. századbeli debreceni orvosokkal foglalkozó tanulmány.⁴⁸⁰ Sajnos Zilahyról sem tudunk sokkal többet – Szodoray Lajos tanulmánya kétszer említi: 1826-ban átveszi a „NN. Debrecen szabad királyi város szenátusa és főbírája” által a városi orvos részére kidolgozott utasítás másolatát, ill. 1842-ben Zsebők József kollégájával együtt kidolgozták a kórház személyzetének és felszerelésének tervét.⁴⁸¹ Saját kutatásunk alapján egészítsük ki e két rövid közlést egy harmadikkal – témánk szempontjából is fontossal: 1835-ben Zilahy „a himlő-oltás körül kitüntetett buzgó és sikeres fáradozása” elismeréseként „királyi legfelsőbb tetszésben” részesült.⁴⁸²

„Debreceni élete csendes munka, gyarapodás közt telik” – írja Szentgyörgyi-ről Elekes. Hét saját gyermeke közül négy fiát kisgyermekként veszíti el és meghal két mostohafia is – haláluk oka ismeretlen. A Szentgyörgyi nevet az utolsóként, 1812-ben született Elek viszi tovább. Szentgyörgyi József közmegegyezésel vitt hivatalának és életének az első nagy kolerajárvány vetett végett, 1832. január elsején.

E rövid életrajzi vázlat után megpróbáljuk rekonstruálni – elsősorban az Elekes által közölt levelek alapján – Szentgyörgyi himlőoltói tevékenységét. Ezt nemcsak a „hálás utókor” megkésett tisztelete indokolja, hanem az a tény is, hogy Szentgyörgyi ez irányú tevékenységében – mint cseppben a tenger – fel-lelhető a vakcináció hőskorának szinte minden mozzanata, problémája.

Fentebb már idéztük Halmy Máriát, aki szerint Szentgyörgyi a himlő elleni oltást Nagykőrösön, tehát 1798 májusa és 1799 júniusa között kezdte el. Állítását sem cáfolni, sem megerősíteni nem tudjuk. Ha az állítás igaz, akkor viszont csak a himlőoltás első formája, a varioláció, azaz a beteg emberről vett nyirokkal való oltás jöhet szóba, hiszen a másik, „modernebb” – és biztonságosabb – forma, a vakcináció, azaz a tehénhimlő nyirkával való oltás csak 1801-ben jelent meg Magyarországon, Sopronban.⁴⁸³ Az életrajzi vázlatból kitűnik, hogy Szentgyörgyi orvossá avatását megelőzően, 1794 áprilisától 1795 tavaszáig Bécsben tanult, ahol a „nagy ispotályban és a szülőházban dolgozott.”⁴⁸⁴ Márpedig a bécsi nagy ispotályban már jó évtizeddel korábban „inokuláltak”, azaz oltottak, amint ezt

⁴⁷⁹ Derham Viliám: Physico-theológia, az az Az Isten lételének és tulajdonságának a teremtés munkáiból való megmutattatása. Ford.: Segesvári István. Bét, 1793. Trattner. LXIII, 752, 32 p., 1 t. Lásd: Szilágyi Ferenc: Deákok tüköre. Magyar diákvilág a felvilágosodás korában. Bp., 1986. Móra. p. 223.

⁴⁸⁰ Szodoray Lajos: Debreceni orvosok, gyógyítók és kórházak a XVII–XVIII. században. = Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei. Vol. 18. (1960) pp. 132–145.

⁴⁸¹ Uo. p. 140, 142.

⁴⁸² Jelenkor, 1835. No. 59. (júl. 25.) p. 475.

⁴⁸³ Csatai Endre: Sopronban oltottak először Magyarországon himlő ellen. = Soproni Szemle 23 (1969) No. 4. p. 340.

⁴⁸⁴ Elekes György id. műve p. 95.

Gyarmathi Sámuel 1781. május 29-én Hajnóczi Józsefhez írt levele tanúsítja: „Mi most az Ispotályba mind tsak a gyermekek himlő inoculatioival (sic!) foglalatoskodunk”⁴⁸⁵ Szentgyörgynek tehát lehetett része hasonló „foglalatoskodásban” és az így elsajátított elméleti és főleg gyakorlati ismereteket kamatoztathatta már nagykőrösi városi orvosként is. Ezt annál inkább is megtehetette, hiszen a variolációhoz nem kellett várnia külön „oltóanyagra” – amint az történik majd Debrecenben – egyenesen a beteg himlőhólyagjából vett nyirokkal olthatott.

Később nemcsak orvosként, hanem szülőként is láthatta a védőoltás hasznát, indokoltságát. Erre utal egy 1800. január 31-én írt levelében:

„Magam sem tartom gyermekeimet magaméinak, míg kivált a himlőn által nem esnek”.⁴⁸⁶

Nem akar azonban várni a kétes kimenetelű „himlő-átésésre”, hiszen bécsi és (nagykőrösi?) tapasztalataiból tudja, hogy a himlő oltással megelőzhető. Hogy kitől és mikor szerzett tudomást az oltás Jenner-féle módjáról, nem tudjuk. Levelezett több, a magyar himlőoltás hőskorából jól ismert orvosdoktorral: Kováts Mihállyal, Sándorffi Józseffel – kaphatott tőlük információt. Sőt ez utóbbi, a bécsi „Magyar Kurir” hasábjain népszerűsítette a mentőhimlőt, és oltóanyagot is küldött kollégáinak. Értesülhetett tehát a „Magyar Kurir” hasábjairól is.

Az Elekes által közzétett levelekben 1801. július 14-én bukkan fel a vakcináció iránti érdeklődésének első jele. A győri Németh László professzornak írja:⁴⁸⁷

„kérd meg, alkalmatosságod adódván D.(oktor) Beke úrtól a tehén himlőnek miazmáját, mellyet be ólt, egyenesen tehéntől vagy azzal oltott gyerektől veszi-é? és hol lehet kapni hiteles, jó neműt. Itt ugyan még nints az eránt érzés: de tsak emlegetem én azt azért mégis, és előbb utóbb reményilem javaslásaim fogantját”.

Arról a Beke Mártonról van szó, akit Bene is a vakcináció győri úttörőjeként tart számon (igaz – tévesen – Benke néven). Beke Márton 1801. május elején kezdett oltani.⁴⁸⁸ Az oltóanyagot valószínűleg Bécsből kapta postán (Sándorffitól?) vagy saját maga utazott fel Bécsbe és az ott beoltott győri gyermek karján hozta magával a nyirkot. Kicsi a valószínűsége Szentgyörgyi azon feltételezésének, ti. hogy egyenesen a tehén tőgyén előforduló tehénhimlő hólyagokból vette volna az oltóanyagként szolgáló himlő-nyirkot. A „hiteles, jó neműség” emlegetése is Szent-

⁴⁸⁵ A levél eredetijét az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őrzi – másolatát Fodor István közölte 1965-ben: Fodor István: Orvostörténeti levelek. = Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei. Vol. 34. (1965) p. 168.

⁴⁸⁶ Elekes György id. műve p. 192.

⁴⁸⁷ Elekes György id. műve pp. 215–216.

⁴⁸⁸ Magyar Kurir, 1801. II. fertály esztendő. No. 45. (jún. 5.) p. 692.

györgyi tájékozottságára utal, hiszen hallhatta, olvashatta, hogy a beoltott tehénhimlő gyakran bizonyul „fattyú-himlőnek”, azaz nem fogan meg, ergo: védettséget sem biztosít.

A forró nyári napokban még valószínűleg nem oltott, viszont egy szeptember 18-án kelt levelében ezt írja: „mi mind frissen vagyunk, készülünk gyerekeinket tehén himlővel megbetegíteni”.⁴⁸⁹ Rövidesen meg is történik a történelmi lépés: az első vakcináció Debrecenben. Gróf Teleki Eszter őnagyságának írja 1801. november 9-én.⁴⁹⁰

„A már sok tapasztalásokkal meg bizonyított hasznú tehén himlőnek megszerzésében és ide való plántálásában szorgalmatoskodom; és egygyik gyermekemet is másokkal egygyütt már kétszer oltottam bé, de amint mindenütt, ahová meszszebbetske vivődött, tapasztalták ennek mérge hirtelen el vesztvén erejét, nyoltz kilentz próbák után mehettek rá, hogy szerentsésen el is terjesztessék.” (Látható tehát, mennyire indokolt volt Szentgyörgyi ragaszkodása „hiteles, jó nemű” oltóanyaghoz).

„Rövid időn ismét várok onnan felyülről [Bécsből? Pestről?] és ha ez egyszer itt is foganatos leszsz, ajánlom a Nagyságod megnyugtatására ennek az Urfiba leendő be oltását: mivel ez által a veszedelmes és rettentő himlőtől könnyű szerrel és örökre megszabadíthatatik, anélkül hogy vagy élete vagy látása vagy szépsége szerentséltetődne.”

E levélből az is kiderül, hogy a védőoltás mielőbbi „ide való által plántálása” azért is fontos, mert „igen számos betegeim voltak az idén [1801-ben] a himlőnek különb különb féle nemeiben: de azok közül egynél több nem halt meg kezeim alatt...”. Szentgyörgyi oltásainak híre hamarosan átlépi nemcsak Debrecen, de Bihar megye határát is. (Hódmező?)Vásárhelyre válaszolja 1802. április 9-én.⁴⁹¹

„...Az apró szenteket szivesen be oltom: az enyémekek és sok mások szerentsésen által mentek rajta; épen ma délután is oltok; mondhatom tsak játszva menekszik meg a gyermek ezenn az uton a kínos, tsuf és néha halált is okozó terhes nyavajától.”

Közismert, hogy a vakcináció kezdeti szakaszában számos orvos (Bene, Nagy Sámuel, Seth, Váradi, Nyulas stb.) tesznek közzé népet felvilágosító – mai kifejezéssel: egészségnevelő –, füzeteket vagy írják meg tapasztalataikat a korabeli lapokban (Beke, Kolbány). Szentgyörgyi nem vágyik ilyen babérokra, viszont a

⁴⁸⁹ Elekes György id. műve p. 216.

⁴⁹⁰ Uo. p. 216.

⁴⁹¹ Uo. p. 216.

hozzáfordulókat szívesen instruálja levélben. Betegeivel, azok hozzátartozóival való levelezése természetesen jóval korábbi keletű és mint Elekes írja:⁴⁹²

„... írójuk életének különböző fordulatairól értesítette barátait, betegeinek orvosi tanácsokat adott... a széplelkű Kazinczy Ferenc korszaka, sőt barátsága érezhető e leveleken, de rajta van Debrecen akkuratussága is”.

Ilyen felvilágosító levél az az episztola is, melyet Szunyog Ádám szolgabírónak ír Fejértóra, 1802. május 14-én „a tehén himlőnek meneteléről”. Részletezi az oltás után a bőrön megjelenő változásokat, felhívja a figyelmet az általános tünetekre is – „forrósága [értsd: láza] mindenkinek van kisebb vagy nagyobb mértékben” és ismerteti a beoltott himlő „foganatos voltának legbizonyosabb jeleit”. „Mind ezeket rajzolatban is meg fogom a T.(ekintetes) Aszszonynak mutatni” – ígéri.⁴⁹³

Érdeemes rámutatni arra a tényre is, hogy Debrecenben sem ment simán a vakcináció meghonosítása. Ennek nyomát megtaláljuk Szentgyörgyi leveleiben is. A már említett „vásárhelyi” barátjának panaszkodik 1802. május 23-án:⁴⁹⁴

„... lásd ti mi nálunk sokkal előbb vagytok: Debreczenit még nem inoculálhattam százat, pedig megtettem minden előkészületeket. A rágalmaztatásban is van elég részem, még a nagyérdemű Collegatus részéről is... melly szerint az Isten végezéseivel compromittaltatik tselekedetem...”

Az Isten terveit „kompromittáló” ténykedés gyakori érve az „antivakcinás” uraknak, akik szerint „A himlő Isten látogató oskolája”, tehát nem szabad ellene küzdenünk.⁴⁹⁵ S ne lepődjünk meg az orvoskollégák rosszállásán sem – nem mind egyikük volt a vakcináció híve, sőt még csak nem is rosszindulat vagy profeszszionális féltékenységg állt az ódzkodás hátterében.

Amikor az Esztergom megyei sikeres oltások hatására a Helytartótanács felszólította az orvosokat a példa követésére, a megyei hatóságok physicusaik véleményét kérték ez ügyben. Komárom megye másodfőorvosa, a Tatán működő Zay Sámuel (1753–1812) terjedelmes latin nyelvű iratban válaszolt a nemes rendeknek. Az iratból most csak Zay sommázatát idézem (Sölch Miklós fordításában):⁴⁹⁶

„... úgy látom, hogy a himlőoltást (inokulációt), ha nem is meg kéne szüntetni, de legalább el kellene halasztani”.

⁴⁹² Uo. p. 95.

⁴⁹³ Uo. p. 239.

⁴⁹⁴ Uo. p. 239.

⁴⁹⁵ Lásd e kötetnek az antivakcinásokról szóló fejezetét!

⁴⁹⁶ Kiss László: 250 éve született Zay Sámuel (1753–1812). = Orvosi Hetilap 144 (2003) No. 19. pp. 949–952. (a hivatkozott rész: p. 952.)

Szentgyörgyit azonban sem kollégái neheztelése, sem a körülményesen megszerzett oltóanyag megbízhatatlansága nem riasztják vissza a vakcináció meghonosítására tett további kísérletektől. 1804. február 7-én Szathmáry József alispánnak írja:⁴⁹⁷

„...Őt ízben hoztam már itt folyamatba a tehén himlőnek oltását: De amikor legtovább ment is, 17 hétnél fellyebb nem vihettem, és az alatt is többnyire külföldieket (azaz vidékieket) oltottam” – panaszolja a oltást kérő viceispánnak.

Optimizmusa azonban töretlen:⁴⁹⁸

„Szereztem hatodszor is: de ez többszöri próbák után folyamatos nem lett. Most ismét munkás vagyok benne, hogy újonnan friss és erőbe lévő matériát szerezzek: mihelyt kaphatok és a véle való oltás meg indul, nem mulasztom el felőle a Tekintetes Urat bizonyos követ által azonnal tudósítani”.

Ilyen jellegű gondjai lehettek az előző évben is (a levélben említett Lajoska fia 1803-ban hunyt el, tehát a levél valószínűleg ez évben íródott). Édesanyjának panaszkodik:⁴⁹⁹

„Minek utána a tehénhimlő matériáját kétszer Pestről, egyszer Váradról szárazon, haszon nélkül hozattam volna, megértvén, hogy T. Borbély urak, T. D. Szombati Sámuel⁵⁰⁰ urat Pestről lehozatták Roffra, oly véggel, hogy a tehénhimlőt gyermekeikbe beoltsák: haladék nélkül ki tsináltam, T. Fő Bíró és T. Polgár Mester Uraméknál, hogy a Város chirurgusa négy egészséges árva gyermekkel a város alkalmatosságán oda elmenjen”.

Az árva(házi) gyerekek, a lelencek kedvenc „kísérleti nyulak” voltak a himlőoltás beindulásakor szinte mindenütt. Nem rajtuk múltott, hogy a továbboltás nem minden esetben volt sikeres, még akkor sem, ha azt a kor híres vakcinátora, a „karról karra” oltó, pesti Cseh-Szombathy Sámuel végezte is. Ez olvasható ki a Szentgyörgyi leveléből is:

„De az elvitt gyermekek közül tsak egy kapta meg a tehénhimlőt, az is, a megérés napjára virradóra eldörgölte és tsak annyi maradt benne, hogy egyedül tsak az én kedves Lizikámat,⁵⁰¹ olthattam be. Ő benne állott az egész

⁴⁹⁷ Elekes György id. műve p. 46.

⁴⁹⁸ Uo.

⁴⁹⁹ Uo. p. 71.

⁵⁰⁰ Lásd a Cseh-Szombathy Sámuelről szóló fejezetet!

⁵⁰¹ Erzsébet lánya, 1797-ben született

debreceni himlőoltás reménysége. Az ő himlője a legjobb renddel ment, igen gyönyörűséges, a vele járó változásokat oly könnyen szenvedte, hogy le se feküdt vele, azonban a foganatos oltásnak legjobb jelenségei mind megvoltak s vagynak körülötte és tegnap jutván érésre, ő beleoltotta Zsuzsikába, Lajoskába és még más három gyermekekbe. Mához egy hétre fogok ezekből oltani, mely végre mind idevaló mind külföldiek, már egynehányan jelentették magokat.”

A levél utolsó soraiból kiderül, hogy ismét himlőjárvány uralkodik Debrecenben:⁵⁰²

„Igen sok aggodalmamba és gondomba került, hogy már 13 héttől fogva naponként járván himlős gyermekekhez, ezt az itt uralkodó rossz nemű himlőt haza ne hozzam: és most kezd mind atyai szívem megnyugodni, mind embertársaim javára tzelező kívánságom mások vigasztalására nézve bé teljesedni.”

Szentgyörgyi Józsefet ma elsősorban mint Kazinczy Ferenc barátját, levelezőtársát,⁵⁰³ Csokonai Vitéz Mihály orvosát, ill. mint a híres/hírheft „Mondolat a Magyar nyelv kimiveléséről és azt tárgyazó külömbféle segédekről” című, a neológusok (nyelvújítók) túlzásait támadó gúnyirat első megfogalmazóját⁵⁰⁴ tartjuk számon. Élete során keveset publikált, ám „az apróbb oskolák számára” 1803-ban kiadott „A leg-nevezetesebb Természeti Dolgok esméreti” című munkája alapján – sajnos, csak az állatokkal foglalkozó „I. Darab” jelent meg – a természethistória (ma nevéen: természetrajz) magyar úttörői közt is ott a helye.⁵⁰⁵ És mindenképpen ott a helye – a fentiekben ezt igyekeztem bizonyítani – a himlő elleni védőoltás, a vakcináció úttörői közt!

Debrecen 1990-ben emléktáblával jelölte meg azt a házat, a Kossuth utca 41. szám alatt, amelyben a kiváló orvos lakott.⁵⁰⁶ Szülőföldjén, a Felvidéken csak a magyar nyelvű helyismereti lexikonok tartják őt számon.⁵⁰⁷

⁵⁰² Elekes György id. műve p. 71.

⁵⁰³ Kiss László: „Barátom, kihez legtökéletesebb bizodalمام vagyom”. Szentgyörgyi József (1765–1832) debreceni orvos. In: Kováts Dániel (szerk.): Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve 24. Sátoraljaújhely, 2014. Kazinczy Társaság. pp. 317–324.

⁵⁰⁴ Kazinczy Ferenc: „A Mondolatot pirulás nélkül hirdetem, mutogatom”. In: Kováts Dániel (szerk.): Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve 23. Sátoraljaújhely, 2013. Kazinczy Társaság. pp. 277–282.

⁵⁰⁵ Kiss László: Pethe Ferenc „természeti historicus” emlékezete. In: Kováts Dániel (szerk.): Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve 21. Sátoraljaújhely, 2011. Kazinczy Társaság. pp. 111–120.

⁵⁰⁶ Széles Lajos: Szentgyörgyi József (1765–1832) emlékezete. = Orvosi Hetilap 133 (1992) No. 26. p. 1639. – közli az emléktábla fényképét is.

⁵⁰⁷ Kiss László: Orvostörténeti helynevek a Felvidéken. Dunaszerdahely, 2006. Liliium Aurum. p. 30; Lacza Tihámér: A tudomány apostolai. Pozsony, 2013. Madách-Posonium. p. 57.

A vakcináció kezdetei Pozsonyban – Kolbány Pál és Schönbauer Mihály elfeledett érdemei⁵⁰⁸

Bene Ferenc 1802-ben kiadott „Rövid oktatás”-a nem kis büszkeséggel konstatálja, hogy „Magyar Országának Orvosai sem maradtak rest nézőik a tehén himlő béoltása nagy elő-menetelének”.⁵⁰⁹ Könyvének most idézett 28 §-ban városokra bontva megnevezi azokat, akik „nagy dítséretre méltó buzgósággal igyekeztek a Mentő Himlő béoltásának kiterjesztésén”. Elsőként a koronázó város, Pozsony/Pressburg orvosait nevezi meg: „Posonban (!) Huszti, Schönbauer, és Kolbányi”.⁵¹⁰

A három megnevezett pozsonyi orvos közül Huszti/Huszty Zakariás Teofil (1754–1803) neve csenghet ismerősen. Szócikket kapott a legfrissebb, 2004-ben megjelent „Magyar Orvoséletrajzi Lexikon”-unkban is – sajnos, azzal a téves adattal, hogy Huszty „1775-től Pozsony főorvosa”.⁵¹¹ Huszty 1777-ben szerzett orvosi oklevelet az első magyar orvosi karon, Nagyszombatban, és akkor telepedett le Pozsonyban. Csak élete végén, 1798-ban lett városi másodorvos, ill. a nagybeteg Komorszky János első orvos mellett a főorvosi teendőket is ő látta el. Komorszky 1802-ben bekövetkezett halála után Huszty formálisan is főorvos lett – rövid ideig, hiszen 1803. március 29-én ő is elhunyt.⁵¹²

Érdeklődése a himlőoltás iránt nem véletlen, hiszen már 1786-ban több mint ezer oldalas, kétkötetes munkát adott ki az „orvosrendészetről” német nyelven: „Diskurs über die medizinsche Polizei”.⁵¹³ A kötet Johann Peter Frank (1745–1821) alapvető munkájára, az 1779-től kötetenként megjelenő „System einer vollständigen medizinschen Polizei”-ra épít, kiegészítve azt újabb tárgykörökkel, pl. a munkaegészségügygel.⁵¹⁴ Az orvosi rendészet vagy orvosi rendőrség (politia medica, medizinsche Polizei) onnan kapta a nevét, hogy az egészségügyi rendeletek számontartása és végrehajtásukról való gondoskodás a rendőrség (Polizei) feladata volt.⁵¹⁵ Az orvosi rendészetet az első magyar orvosi karon a kór-és gyógy-

⁵⁰⁸ Jelen kötetben olvasható előszőr.

⁵⁰⁹ Bene Ferenc: Rövid oktatás a mentő himlőinek eredetéről, természetéről és beoltásáról. Pesten, 1802. Ny. Trattner Mátyás. p. 23.

⁵¹⁰ Uo. p. 23.

⁵¹¹ Kapronczay Károly: Magyar Orvoséletrajzi Lexikon. Bp., 2004. Mundus. p. 156.

⁵¹² Duka Zólyomi Norbert: Huszty Zakariás Teofil, a modern közegészségtan egyik megalapítója. = Orvosi Hetilap 114 (1973) No. 10. pp. 573–576. (a hivatkozott rész: p. 574.)

⁵¹³ Huszty, Zacharias Gottlieb: Diskurs über die medizinsche Polizei. 1–2 Bde. Pressburg, 1786. Bei Ant. Löw. XIV, 548 p.; XXII, 622 p.

⁵¹⁴ Duka Zólyomi Norbert id. műve p. 574.

⁵¹⁵ Győry Tibor: Az orvostudományi kar története 1770–1935. Bp., 1936. Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem. p. 197. (A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története 3.)

szerészet tanára, Huszty egykori nagyszombati medikustársa, Stipsics Ferdinánd (1754–1820) adta elő, mint nem kötelező „melléktárgyat”. 1793-ban, a pesti egyetem, elsőként Európában önálló tanszéket létesített az „államorvostan” számára, amely az említett orvosi rendészeten kívül magába foglalta a törvényszéki orvostant is (medicina forensis, gerichtliche Medizin). Említett és ekkor már külföldön dicsért és használt könyve ellenére a tanszékre nem Husztyt nevezték ki, hanem a seborvosoknak elméleti orvostant előadó Schraud Ferencet (1761–1806). Huszty mellőzését Duka Zólyomi abban látta, hogy „könyveiben hangoztatott radikális nézetei elzárták előle a hivatalos érvényesülése útját”.⁵¹⁶ A másik ok a vallása lehetett, hiszen a szigorúan katolikus pesti egyetemen az evangélikus (lutheránus) Husztynak nem teremhetett babér. Közre játszhatott egy harmadik ok is – Huszty valószínűleg nem tudott jól magyarul: az akkoriban még döntően németek lakta Pressburgban/Pozsonyban a boldoguláshoz elég lehetett a német, ill. latin nyelv. E feltételezésünket támasztja alá az a tény, hogy Huszty sosem publikált magyarul. Holott erre lett volna alkalma a Rát Mátyás által indított első magyar nyelvű újság, az 1780-tól Pozsonyban megjelenő „Magyar Hírmondó” hasábjain.

Nem élt a magyar nyelv adta lehetőséggel akkor sem, amikor úgy döntött, a közegészségügyet nemcsak elméleti síkon – említett „Diskurs” könyvével – hanem gyakorlatilag is szolgálni fogja. Valószínűleg tudott róla, hogy az eperjesi városi orvos, Raymann János Ádám (1690–1770) már 1721-ben beoltotta saját lányát himlő ellen. Biztosan tudott azonban Raymann halálának körülményeiről, hiszen arról a pozsonyi német tudományos lapban, az „Ungrisches Magazin”-ban, 1787-ben, dolgozatot jelentetett meg „Der eingebildete Tod, Beitrag zur Experimental-Seelenlehre, besonders der Geschichte der Einbildungskraft” (A képzelt halál, adalék az experimentális lélektanhoz, különösen a képzelőerő történetéhez). Dióhéjban: Raymann sokszor hangoztatta, hogy apoplexiában fog elhunyni, majd amikor valóban megütötte a guta, öntudata visszatérte után azt képzelte be magának, hogy elhunyt és ennek megfelelően viselkedett is.⁵¹⁷ Raymann 1770-ban hunyt el, tehát akkor, amikor a himlő elleni oltást, a variolációt végre elkezdték Európa-szerte alkalmazni. Pozsonyban – a közeli Bécs hatására – 1768. május 12-én Skollanics/Sgollanics József Ferenc (1720–1785) négy árva gyermekbe beoltotta a himlőt – az oltásról a helyi lap, a „Pressburger Zeitung” is beszámolt. A következő évben a „Wienerische Anzeigen” is hírt adott újabb kísérletéről: 1769. május és június havában újabb nyolc gyermeket oltott be.⁵¹⁸

Hodosi Skollanics Ferenc volt az orvosa 1763-tól, a Helytartótanácsban belül 1738-ban létrehozott Országos Egészségügyi Bizottságnak és már 1765-ben el-

⁵¹⁶ Duka Zólyomi Norbert id. műve p. 573.

⁵¹⁷ Uo. p. 576.

⁵¹⁸ Lásd: Weszprémi István: Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. Harmadik száz. I. és II. tized. – Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia. Centuria tertia. Decas I. et II. Ford.: Vida Tivadar. [4. köt.] Bp., 1970. Medicina. p. 577. (Orvostörténeti könyvek – Libri historiae medicae)

nyerte a Bizottság „tanácsosi” címét is. Tevékenyen részt vett az egészségügy 1770-es alaprendeletének (Generale Normativum in Re Sanitatis) kidolgozásában.⁵¹⁹ Tekintélye hozzájárult a varioláció elfogadtatásához Pozsonyban.

Az oltás elfogadtatása érdekében még nagyobb jelentőséggel bírt a következő kísérlet 1776-ban. Albert von Teschen – Mária Terézia legkedvesebb lányának „Miminek”, Mária Krisztinának (1742–1798) a férje –, a pozsonyi várban lakó magyar nádor (palatinus) oltatta be gyermekeit udvari orvosával, Markmüller doktorral. A Mária Terézia halála után trónra lépő II. József már 1781-ben „át-helyezte” őket Pozsonyból a forrongó Németalföldre⁵²⁰ – valószínű, hogy udvari orvosuk is velük tartott.

Talán ez is, mármint Markmüller távozása, szerepet játszott abban, hogy a varioláció újra elakadt Pozsonyban. Markmüller 1780-ban elköltözött, Skollanics 1785-ben meghalt. Huszty, aki a felvilágosodás szellemében híve volt ugyan az oltásnak, csak 1796-ban szánta rá magát az első kísérletre. 1796. július 26-án saját lányát variolizálta. Erről a Lipcsében megjelenő „Archiv für Aerzte und Seelsorger wider die Pockennoth” című laphoz, 1797. február 23-án írt levelében számolt be. Érdeemes idézni a hírhez fűzött kommentárját.⁵²¹

„Sajnos! ilyesmi itt húsz év óta nem történt. Az ún. Nagyok ilyen tekintetben gyermekeikkel Bécsbe mennek, és a középosztálynak még mindig sok előítélete van az oltással szemben”.

Huszty 1800-ig további öt személyt oltott be.

1800-ban újabb kemény himlőjárvány lép fel Pozsonyban – négy hónap alatt 104-en hálnak meg himlőben. Huszty, aki ekkor már Pozsony másodorvosa, hivatalból is lépni kénytelen. Megírja a „Guten Rath für Eltern bey der jetz herrschenden Blatternseuche in Pressburg” azaz „Jó tanács a szülőknek a Pozsonyban uralkodó himlőjárvány kapcsán” című broszúrát és annak 700 példányát küldi szét a városban. A röpirat címdalát Duka Zólyomi közli könyvében.⁵²² Duka Zólyomi mint Huszty eredeti ötletét emeli ki, hogy anyanyelvükön, német nyelven tájékoztatta a szülőket. Zárójelben megjegyzem, nem volt teljesen eredeti ötlet, hiszen Szeli Károly már 1775-ben átültette magyar nyelvre a bécsi de Haen

⁵¹⁹ Balázs Péter: Generale Normativum in Re Sanitatis 1770. Szervezett egészségügyünk 1770-es alaprendelete. Orvosok, sebészesterek, patikusok, bábák és a járványügy a XVIII. század magyar jogalkotásában. Piliscsaba – Bp., 2004. Magyar Tudománytörténeti Intézet – Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár. p. 10. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 51.)

⁵²⁰ Sára János: A Habsburgok és Magyarország 950–1918. Bp., 2001. Athenaeum 2000 Kiadó. p. 386.

⁵²¹ Az eredeti szöveg fénymásolata lásd: Duka Zólyomi, Norbert: Postoj trnavskej lekárskej fakulty k otázkam verejného zdravotníctva, najmä očkovania proti kiahňam. In: Z dejin vied a techniky na Slovensku VI. Bratislava, 1972. Vydavateľstvo SAV. p. 94.

⁵²² Uo. p. 98.

professzor latin nyelvű oktatását arról, hogy „miképpen lehessen a hólyagos himlőket... meggyógyítani”.⁵²³

Közben megtörtént Jenner „felismerése”. Nemcsak könyve, de az oltóanyaga (matériája) is aránylag gyorsan eljutott Bécsbe – onnan pedig a közeli Pozsonyba. 1801 májusában a Balassa grófok Pozsonyhoz közeli, éberhardi uradalmában Schönbauer doktor elsőként próbálta ki a tehénhimlőt. A gróf jelenlétében hat jobbágy gyermeket oltott be, ötnél már látható is a sikeres oltás jele. A sikerről a pozsonyi német lap, a „Pressburger Zeitung” címlapon számol be 1801. június 9-én megjelent 45. számában. A tudósító – neve ismeretlen – büszkén azzal zárja sorait, hogy a doktor úr a felvilágosult Európában már megbízhatónak és elismertnek tekintett módszerrel a természetes himlő ellen védi meg a beoltott gyermekeket. Korrigálnunk kell Duka Zólyomi állítását, aki Huszty könyvének 107. sz. lábjegyzetében a Schedius-féle pesti német újságot tünteti fel a hír forrásául. A pesti „Zeitschrift von und für Ungern” hivatkozott helyén nem említik Schönbauer éberhardi oltását.

A pozsonyi lap híre juthatott el Bene professzorhoz is és a bevezetőnkben említett könyvében hozza is a Schönbauer nevet. Mivel Duka Zólyomi is csak vezetéknevét említi, megpróbáltuk kideríteni, ki is lehetett e bátor úttörő.

A „Zdravie” (Egészség) című folyóirat egyik számában bukkantunk rá „Az orvos anatómus – Pozsony díszpolgára” című dolgozatra.⁵²⁴ A címben említett „orvos anatómus”, a Szegeden született Schönbauer Mihály (1776–1860) az 1798/99-es tanévben szerzett orvosi oklevelet az akkor már Pesten működő orvosi karon. Előbb a már említett Balassa gróf udvari orvosa – ekkor végzi el a Felvidéken, a mai Szlovákia területén az első vakcinációt – majd rövid bécsi működés után Pozsonyban telepedett le. Ő látta el a városi ispotály betegeit.

1821. április 18-án hosszas betegség után meghalt a 18 éves Konstancia nevű lánya. Schönbauer, hogy megállapítsa, miben szenvedhetett, felnyitotta a halott koponyáját és „olyan tökéletesen preparálta az agyat, hogy ezen egyedülálló tett élénk vita tárgyává lett a városban”. Az 1930-ban elvégzett exhumáció igazolta a történeteket. František Tkáč említést tesz a himlőoltásról is – Zsigmondnak „keresztelve” Huszty Zakariást – évszám és egyéb pontosító adat nélkül. Schönbauer az 1831-es kolerajárvány idején végzett áldozatos munkájáért 1833-ban lett a város díszpolgára. Schönbauer – Husztyval ellentétben – nem volt tollforgató ember. S mivel diplomaszerezése idején disszertációt sem kellett írnia, nem volt „író” s így Szinnyei sem sorolhatta be a „Magyar írók élete és munkái”-ba. Talán emiatt is merült neve teljesen feledésbe, ill. keverik őt a hasonló vezetéknevű orvosokkal. Bajza József írta Schedel (Toldy) Ferencnek 1824. augusztus 17-én Pozsonyból.⁵²⁵

⁵²³ Haen Antalnak ... oktatása, miképpen lehessen a' hólyagos fejér himlőket leg könnyebben és szerentsébben meg gyógyítani, melyet ... magyar nyelvel meg ajándékozott Szeli Károly. Bétsben, 1775. Trattner.

⁵²⁴ Tkáč, František: Lekar anatóm – čestný občan Bratislavy. = Zdravie, 1986. No. 8, p. 6.

⁵²⁵ Oltványi Ambrus (szerk.): Bajza József és Toldy Ferenc levelezése. Bp., 1969. Akadémiai. p. 172. (A Magyar irodalomtörténetírás forrásai 9.)

„Barátodnak élete csak egy hajszálon függött. Ha dr. Schönbauer hamar nem ért vala, agyvelő-gyulladás fogtam volna kapni. Csak négy napig feküdtem, de a tréfa huszonkét forintomba került”.

A levelezést közreadó Oltványi Ambrus ehhez a következő lábjegyzetet fűzte:

„Dr. Schönbauer: talán Schönbauer József, aki 1820-ban a pesti egyetemen szerezte meg orvosi diplomáját”.

Nos, a Bajzát gyógyító Schönbauer nem József, hanem az ekkor már ismert pozsonyi „anatómus”, Schönbauer Mihály volt.

Visszatérve a vakcináció pozsonyi történetéhez: a már említett Schedius Lajos (1768–1847), a pesti egyetem esztétika tanára által 1802 és 1804 között kiadott folyóírás⁵²⁶ rendszeresen beszámolt a vakcináció térhódításáról is. E híradások értékét növeli, hogy azok szerzői gyakran maguk a vakcinálók voltak. A „Magyarországról és Magyarországnak” kiadott újság 1802-es évfolyamának 2. füzetében a pesti beszámoló után „Pozsonyban (a Helytartótanácsához tett autentikus jelentés alapján)” címmel következik a pozsonyi tudósítás.⁵²⁷ Az 1801. szeptember 10-én keltezett „Jelentés”-t Huszty, mint a város orvosa (Pozsoniensis Physicus), Lumnitzer István, mint Pozsony-Szentgyörgy physica és Endlicher Ignác⁵²⁸ orvosdoktor írta alá.

Megragadom az alkalmat, hogy a Lumnitzerrel kapcsolatos, a magyar szakirodalomban mindmáig téves⁵²⁹ életrajzi adatokat korrigáljam. Lumnitzert ma az első helyi teljes flóra, az 557 oldalas „Flora Poseniensis” (1791) írójaként tartja számon „a magyar botanika története”.⁵³⁰ Sajnos, az új kiadásban is korrekció nélkül szerepel Gombocz Endre téves állítása Lumnitzer születési évéről és helyéről, ill. pozsonyi városi főorvosi funkciójáról. A helyes adatok: Lumnitzer István 1749. április 4-én, Selmecbányán született és sosem volt pozsonyi főorvos; a

⁵²⁶ Zeitschrift von und für Ungern, zur Beförderung der vaterländischen Geschichte, Erbkunde und Literatur; herausgegeben von Ludwig v. Schedius, Doctor der Philosophie und Professor der Aesthetick an der königl. ungrischen Universität.

⁵²⁷ Geschichte der Schutzpocken in Ungern. b. In Pressburg. (Nach einem authentischen Berichte an die k. Statthalterey.) = Zeitschrift von und für Ungern. Erster Band (1802) pp. 209–211.

⁵²⁸ Endlicher Ignác (1763–1838) fia, Endlicher István (1804–1849) jeles bécsi orvos, botanikus lett. 1830-ban a pesti egyetem „félszázados ünnepe” alkalmából, a tagjaivá fogadottak közt szerepel „Endlicher” pozsonyi orvos – sajnos keresztnéve nem szerepel a híradásban. Vö.: Tudományos Gyűjtemény 14 (1830) Vol. VII. p. 125. A teljesség kedvéért: ez idő tájt Nagyszebenben (Hermannstadt) is működött egy Endlicher J. nevű „Chirurgus”, aki himlőoltó szolgálatait a pozsonyi lapban is hirdette. Intelligenzblatt... zu Pressburger Zeitung, 1802. No 11. (febr. 9.) p. 115.

⁵²⁹ Lásd a 2004-ben kiadott Magyar Orvoséletrajzi Lexikon Lumnitzer szócikkét: pp. 243–244.

⁵³⁰ Gombocz Endre: A magyar botanika története. Bp., 1936. Akadémia. Új kiadása: Sopron, 2007. Soproni Berzsenyi Dániel Evangélikus (Liceum) Gimnázium, Kollégium és Szakközépiskola. pp. 241–242.

szóban forgó jelentést is, 1802-ben, mint Pozsony-Szentgyörgy orvosa (St. Georgensis Physicus) írta alá.⁵³¹

A „Jelentés” szerint Huszty 1801 júliusában a dr. Careno-tól kapott oltóanyaggal tett kísérletet a tehénhimlő beoltására, siker nélkül. Ezért a hónap végén Fabri úr, a helybeli evangélikus gimnázium rektora három gyermekét Győrben Dr. Beke által beoltatta és a beoltott gyermekkel azonnal haza sietett. A városi physicus élt a lehetőséggel és a (győri) oltást követő 9. napon, azaz 1801. augusztus 5-én Lumnitzer dr. és Slaby, valamint Sullowiny seborvosok jelenlétében több gyermeket beoltott. Duka Zólyomi ezt tekinti az első nyilvános, tömeges oltásnak Magyarországon.⁵³² Ezt követően Lumnitzer és Kolbány doktorok, valamint Slaby, Sullowiny és Küffner seborvosok is oltottak, vagyis augusztusban összesen 63 oltás történt.

E kedvező tapasztalatok alapján szeptember 5-én a városi physicus (Huszty) összehívta a városi seborvosokat és Lumnitzer valamit Endlicher doktorok jelenlétében egy szabályzatot ajánlott figyelmükbe. Az öt pontból álló regula minden vakcinálni szándékozót Carro könyvének áttanulmányozására szólít fel és Carro ajánlásai közül különösen fontosnak tartja az alábbiak betartását: a himlőbeoltásra (variolációra) használt lancettát ne használják sem vakcináláshoz, sem egyéb sebészi beavatkozáshoz. A beoltottak további sorsát is kísérik figyelemmel és a beoltottak nevét, korát, az oltás lefolyását, a revakcinációt stb. tartalmazó jegyzőkönyvet vezessenek. Huszty nemcsak a pozsonyi seborvosoknak, hanem a vidéki orvosoknak is küldött oltóanyagot, pl. dr. Schrettner Dánielnek Lőcsére.⁵³³

A most idézett „Jelentés”-ben már felvillant Kolbány neve, mint Huszty példáját gyorsan követő, már 1801 augusztusában vakcináló orvosdoktor. A Bene-féle „országos listára” azonban valószínűleg egyéb érdemei miatt (is) került fel. A figyelmes Olvasónak feltűnhet, hogy a felvilágosítást, az „egészségnevelést” fontos közegészségügyi feladatnak tartó Huszty nem tett közzé ilyen jellegű iratot a köznép számára. Nem tett, mert egyrészt a betegeskedő főorvos helyett az ő nyakába szakadt a hivatal minden gondja, másrészt – volt, aki megtette helyette: Kolbány Pál.

A „Pressburger Zeitung” ugyanazon számában, amely hírül adta Schönbauer oltását, tehát az 1801. június 9-én megjelent 45. szám melléklete az „Intelligenzblatt”⁵³⁴ für Ungarn”, „A tehénhimlő béoltásról” címmel kezdett sorozatot

⁵³¹ Kolektív pracovníkov Národného biografického ústavu (A Nemzeti Biográfiai Intézet munkaközössége): Biografický lexikón Slovenska V, Km-L. Martin, 2013. Slovenská národná knižnica-Národný biografický ústav, pp. 841–842.

⁵³² Duka Zólyomi, Norbert: Postoj trnavskej lekárskej fakulty k otázkam verejného zdravotníctva, najmä očkovania proti kiahňam. In: Z dejín vied a techniky na Slovensku VI. Bratislava, 1972. Vydavateľstvo SAV. p. 102.

⁵³³ Uo. p. 102.

⁵³⁴ Az Intelligenzblatt a 18. század érdekes lap típusa: olyan újság (általában a főlap melléklete), amely főleg hirdetésekből, hivatalos és magánjellegű közleményekből áll. Itt kaptak helyet a „tudományos” hírek, a születésekről és halálozásokról szóló kimutatások, a könyvismertetések is. Lásd: Kókay György (szerk.): A magyar sajtó története. 1. köt. Bp., 1979. Akadémiai. p. 108.

Paul Kolbani (!) pozsonyi gyakorló orvos tollából.⁵³⁵ Az első közleményben Kolbány Jenner érdemeit méltatja, a másodikban és harmadikban Jenner és angol követői, ill. a bécsi de Carro munkásságát ismerteti. Mások tapasztalatai mellett már saját oltási tapasztalatot is említ – vagyis valószínűleg már augusztus előtt is oltott. Áttekintést ad az európai oltási helyzetről, kiemelve Bécset, ahol a de Carro által vakcináltak száma már meghaladja a százat. Végül, a hatodik részben egy Londonban, 1801 januárjában megjelent oltási oktatást tesz közzé.

Már a 45–50. számok mellékleteiben megjelent sorozat alapján is Kolbányt az egészségügyi felvilágosítás úttörői közt kellene számon tartanunk. Hogy neve mégsem szerepel az egészségnevelés magyar úttörőit felsorakoztató monográfiában,⁵³⁶ annak egyetlen oka lehet: Kolbány Pál, Husztyhoz hasonlóan soha, sehol nem publikált magyar nyelven. Amikor a himlő elleni oltás ismertetésére, népszerűsítésére írásban is vállalkozott, már ismert írónak számított. Így nem meglepő, hogy nemcsak az újság hasábjain írt a vakcinációról, hanem önálló művel is jelentkezett.⁵³⁷ Sőt, készült egy „teljes” (vollständige) tanulmány megírására is – amint az „Einleitung” címdoldaláról is kiderül. Ha jól értelmezem, e kis kötet egyben „meghívó” (Einladung) is május 14-i évforduló „tüzéhez” – amely mindig, mint az első tehénhimlőoltás napja fog ragyogni. (Jenner 1796. május 14-én tette meg első kísérletét a tehénhimlővel).

A kis füzet két témára összpontosít. Az első azt az állítást járja körül, hogy „a himlő nem velünk született kór”. A testünkben lakozó himlőcsírák ideája a humorálpitológiában, azaz a nedvkórban gyökerezik. Hogy a himlő nem velünk született kór, ezt a himlő története, ill. a Földön való előfordulása is bizonyítja. Ma is vannak országok – bizonygatja Kolbány – ahol nem fordul elő a himlő, pl. Cayenne,⁵³⁸ Szent Ilona szigete⁵³⁹ vagy Tatárország⁵⁴⁰ egyes részei. Bizonyított-nak tekinthető az is, hogy a himlő személyről személyre terjed a ragályozás (durch Ansteckung) útján. Ez történhet a beteg, ill. váladékainak érintése útján,

⁵³⁵ Ueber das Einimpfen der Kuhpocken, von Paul Kolbani, Doctor und praktischer Arzt zu Pressburg. = Intelligenzblatt für Ungarn. Als Beylage zur Pressburger Zeitung. No. 45. 1801.

⁵³⁶ Füstli Molnár Sándor: Egészségünk útja. A hazai egészségkultúráltság alakulása a XVIII. század végétől a kiegyezésig. Bp., 1983. Medicina Kiadó.

⁵³⁷ Einleitung zu einer vollständigen Abhandlung über die Kuhpocken, das ware Schutzmittel gegen Blatteransteckung. Eine Einladung zur Feuer des Jahrestages am. 14. May, der stets with der Tag der ersten Kuhpockenimpfung in den Jahrbüchern der glücklichen Menschheit glänzen, nach Bouchholz. Von Paul Kolbány, der Heilkunde Doctor und praktischer Arzt zu Pressburg, und der Naturs. Gesell. zu Halle ord. Mitglied. Pressburg, 1802. Gedruckt bei Franz Joseph Patzko. 16 p.

⁵³⁸ Francia Guyana székhelye az Atlanti-óceán partján (Dél-Amerika). Lehet, hogy himlő nem fordult elő – malária annál inkább, annak is egy igen rosszindulatú formája: „Cayennei betegség”. Lásd: A Pallas Nagy Lexikona. IV. köt. Bp., 1893. Pallas. p. 212.

⁵³⁹ Szent Ilona – sziget az Atlanti-óceán délkeleti részén, Nagy-Britannia gyarmata. (Később mint Napóleon száműzetésének és halálának helye válik ismertté).

⁵⁴⁰ Tatárország: Közép-Ázsia középkori neve. Az egykori krími, asztraháni és kazáni kánságokat Kis-vagy európai Tatárországnak nevezték. Lásd: A Pallas Nagy Lexikona. XV. köt. Bp., 1897. Pallas. p. 962.

ill. a levegőben oldott mérég belégzésével. A himlő valódi terjesztője az a genny, ami a hólyagokban található.

A másik gondolat: a gyermekhimlő (Kinderblattern) halálos betegség. A 160 milliós Európa egy évszázad alatt 45 millió ember veszített el a himlő miatt. A korábbi orvosi erőfeszítések után csak a 18. század végén lett ismertté, hogy a tehénhimlő megvéd a (valódi) himlő ellen. Mégis még mindig sok a kételkedő. Meddig lesz ez így – teszi fel a kérdést Kolbány. Szenvedélyes sorokkal zárja írását: akinek szíve az emberiség jólétéért, embertársai millióinak megtartásáért dobog, járuljon hozzá az örökkévalóság nagy építkezéséhez. Kolbány nem csak írásban és szóban állt ki a himlőoltás mellett – gyakorlatilag is végezte azt. A pozsonyi német újságban, 1803. április 24-én jelent meg az alábbi hirdetés: Doktor Kolbány tudatja, hogy a szegény emberek gyermekeit, ha házhoz hívják őt vagy pedig saját lakásán, a Ventur⁵⁴¹ utca 209. szám alatt, a Schuller-ház második emeletén 11 és 12 óra közt ingyen beoltja a védhimlővel. Kolbány azonban más módon is hozzájárult a himlőoltás terjedéséhez, sikeréhez. A halála után egyik barátja által írt emlékezésben az olvasható, hogy a tehénhimlő ismertetésében és bevezetésében 1800 és 1802 közt nemcsak írásban, hanem a matéria (oltóanyag) Magyarország legtávolabbi részeibe, mint pl. Bánátba vagy főleg Erdélybe való szétküldésével (durch Versendung der Materie) is érdemeket szerzett.⁵⁴² Nem tudni miért, az említett szövegrész így került be Szinnyei Kolbány-szócikkébe: „... A himlőoltás behozatala ügyében 1800-tól 1802-ig beutazta Magyarországot és Erdélyt”.⁵⁴³ Vélhetőleg Szinnyeit követve több más Kolbány-életrajzban is szerepel e téves adat. Úgy hiszem, semmit sem vonnunk le Kolbány érdemeiből, ha tisztázzuk: nem utazott – gyakorló orvosként nem is igen utazgathatott volna – országszerte, csupán oltóanyaggal látta le kollégáit (a Bécsben élő Sándorffi doktorhoz hasonlóan).⁵⁴⁴

A vakcináció pozsonyi hőskorának történetében – mint cseppben a tenger – jól láthatók a tehénhimlővel való oltás buktatói, akadályai, de sikerei is.

⁵⁴¹ Venturgasse, mai neve Jiráskova ulica – Alois Jirásek (1851–1930), a magyarul is olvasható cseh realista történelmi regények szerzőjének nevét viseli. Pozsony belvárosának egyik legrégebbi utcája, itt működött Mátyás korában az Academia Istropolitana. Lásd: Horváth, Vladimír: Bratislavský topografický lexikon. Bratislava, 1990. Tatan. pp. 671–672.

⁵⁴² sz.n.: Einige Worte über das Leben und Wirken Paul v. Kolbany's, uasübenden Arztes und mehrerer gelehrten Gesellschaften Mitgliedes von einem seinen Freunde. Pressburg, 1816. p. 5.

⁵⁴³ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. VI. köt. Bp., 1899. Hornyánszky. 724. has.

⁵⁴⁴ Kolbány életrajzát korábbi írásunkban feldolgoztuk, lásd: Kiss László: Ferenc császár ajánlotta őt országos orvosnak: Kolbányi Pál (1758–1816). (Palócföld orvosai 34.) = Gömörország 17 (2016) No. 2. pp. 58–60.

Függelék

A himlőoltásban kiválók kitüntetése 1835-ben

A „királyi legfelsőbb tetszés”-ben – a „himlőoltás körül kitüntetett buzgó és sikeres fáradozásaik” miatt – részesültek névsorát a „Jelenkor” című lap közölte 1835. július 25-én, az 59. szám 475. lapján. A jobb tájékozódás érdekében a listát ábécérendben közlöm:

Bantzel János Temes vármegyei kerületi sebész
Buxon Fridrik Esztergam (!) vmegye kerületi sebésze
Borbélyi Zsigmond Pest vmegyei kerületi sebész
Christen Xav. Ferencz Buda városa első r. orvosa
Csernák Márton Zemplény vmegye r. orvosa
Csiky József Zemplény vmegye kerületi sebész
Eszterbauer János Tolna vmegyei kerületi sebész
Fidler Ágoston Somogy megye kerületi sebésze
Gebhardt Ferencz magyar k. egyetemi r. tanító
Griesz János Zala vmegyei kerületi sebész
Hammerschmid József Árva megyei kerületi sebész
Kilián János Kömlő helység (Heves vm.) plébánusa
Kuntzel Antal Körös vármegyei járásbeli sebész
Linhard János Sáros vmegyei járásbeli sebész
Manovec Leopold Pest sz. k. város r. orvosa
Nagy József Pest vmegyei kerületi sebész
Mundnyák János Zágráb megyei sebész
Pante János Tolna vmegyei kerületi sebész
Patkovics János Baranya vmegye egykori r. orvosa
Perje András Borsod vmegyei kerületi sebész
Peska Antal Verőcze vmegyei járásbeli sebész
Pillich József Zala vmegyei kerületi sebész
Rathkó György Zágráb megyei kerületi sebész
Rác József Pest vmegyei kerületi sebész
Rusicska János Sáros vmegyei járásbeli sebész
Sebestényi János Bars vmegye r. orvosa
Straub Fridrik Buda szab. kir. város tiszt. orvosa

Szathmáry József Borsod vmegyei rendes orvos
Szombathy Sámuel Pesten lakozó orvos
Tamáska János Zemplény vmegye kerületi sebész
Trefort Ignác Zemplény vmegye kerületi sebész
Tormássy László Békés vmegyei r. orvos
Veszelicz Ferencz Verőcze vmegyei járásbeli sebész
Zilahy Sámuel orvos doctor (Debreczenben)

Betűrendes névmutató

A

Ahmed, III. 24
Akkab Sámuel 104
Albert Kázmér, szász–tescheni hg. 18, 128
Ambrózy Sámuel 48
Antall József 113
Asbóth János 45

Á

Ágost, II. (Erős) 23, 25

B

Babits Mihály 46
Babo, August Wilhelm von 95
Bachner (Nagyszeben) 32
Baciocchi, Félix 33
Bajza József 129
Balassa gr. 129
Ballhorn, Georg Friedrich 80
Balogh István 98, 100
Bantzel János 135
Baranyai Ferenc 47
Barbenius József Benjamin 32
Barra Imre 32
Barts/Bartsch József 89, 90
Bartunek, Anton 12, 13
Báti János 11
Bauer, Karel 55
Behbehani, Abbas M. 22–25, 34
Beke Márton 36, 37, 121, 122, 131
Bene Ferenc 27–29, 31, 32, 49, 58, 64, 71,
83, 117, 118, 121, 122, 126, 129, 131
Benkő Sámuel 18, 48, 49
Bérczy János 50

Bertalan József 112
Bessenyei György 116
Biatzóvszky János 67
Birly Ede Flórián 115
Bismarck, Otto von 88
Blázy Árpád 44
Bod (Nagyszeben) 32
Bódogh Albert 54
Bókai János, id. 72, 73
Borbélyi Zsigmond 135
Bossányi András 60–63, 65
Bremer, Wilhelm August Eduard 33
Bugát Pál 64, 82
Buxon Fridrik 135

C

Careno, Aloisio 80, 131
Caroline, walesi hercegnő 10
Carro, Jean de 28, 31, 34, 37, 55–57, 59,
80, 97, 101, 131, 132
Christen Xavér Ferenc 51, 135
Chriswell, Sarah 21
Claviger, Franz 56

Cs

Csapó József 119
Csatkai Endre 31
Cseh-Szombathy József 113
Cseh-Szombathy László 113
Cseh-Szombathy Sámuel 113–117, 124, 136
Csernák Márton 135
Csiffáry Pál 19
Csiky József 135
Csokonai Vitéz Mihály 125

D

Daday András 29
Dancsek-Dajka József 67
Decsy Sámuel 20, 29, 30, 56, 99, 100
Dimsdale, Thomas 16
Diósadi Elekes György 118, 120, 121, 123
Dörnyei Sándor 6, 62
Duka Zólyomi Norbert 12, 13, 16, 29, 36,
59, 60, 127–129, 131

E

Eckstein Ferenc 32
Elekes lásd:
 Diósadi Elekes
Endlicher Ignác 130, 131
Endlicher J. (Nagyszeben) 32
Eszterbauer János 135

É

Édes János 110

F

Fabri István 131
Festetics György, gr. 45
Fidler Ágoston 135
Fiedler, Karel 55
Fodor Imre 24
Forgó György 51
Frank, Johann Peter 126
Freytág Gusztáv 119
Friedrich Ildikó 28, 39
Fuker Frigyes Jakab 17
Fülel 47, 105
Fülöp, Orléans-i herceg 22

G

Galénos 80
Gebhardt Ferenc 28, 31, 51, 63–70, 115,
135
Geringer, Karl 64, 67
Gillray, James 76

Gombocz Endre 130
Gombos 85
Gortvay György 27, 28, 31, 35, 39, 46, 65
Grassalkovics Antal, br. 97
Griesz János 135
Grigássy Mihály 102
Gutai Miklós 46
Gvadányi József 26

Gy

Gyarmathi Sámuel 121
Gyóry Tibor 27–29, 31, 37, 51, 70, 72

H

Haen, Anton de 16, 17, 128
Hainiss Géza 73, 93, 94
Hajnóczy József 121
Halász Gejza/Géza 113, 115
Hamerník, Josef 83, 84
Hammerschmid József 135
Hankó Ödön 96
Hansjakob, Heinrich 81
Harvey, William 80
Haynau, Julius Jacob von 65
Hebra, Ferdinand 83
Heisler (Háiszler) György 19
Hell Nepomuk János 20, 27, 30–32, 56
Hollán Henrik 62, 63
Hollán József 43
Hőgyes Endre 93
Hufeland, Christoph Wilhelm 33
Huszty Zakariás Teofil 19, 59, 99,
126–132

I

Incze/Intze Béla 95–98
Incze József 95
Incze Mihály, ifj. 117
Incze Mihály, id. 117
Ingen-Housz, Jan 16
Ivanovics András 68
Izsák Sámuel 78

J

Jékel László 98
Jeltschinszky (Jeltsinszkij), V. 85
Jenner, Edward 7, 20, 27, 29, 30, 33, 34,
36, 55, 56, 58, 75, 76, 80, 82, 88, 91,
93, 97, 99, 108, 112, 121, 129, 132
Jenovay Károly 80, 81, 97, 98, 108–110
Jobaházi Döry Károly 46
Jochmann, Georg 33, 34
Jókai Mór 116
Jósa András 92
Jozefa 16
József, II. 16, 119, 128
Juhász István 58

K

Kaczander Áron 85, 87
Kálmán Ferenc 48
Karacs Ferenc 116
Karacs Teréz 116
Károly, VI. 25
Károly, XII. 21–26
Katalin, II. 19
Kazinczy Ferenc 118, 123, 125
Keleti (Békéscsaba) 93
Kétli Károly 88, 89
Kilián János 107, 135
Kiss László 7
Kolbány Pál 122, 126, 131–133
Komorszky János 126
Kossuth Lajos 52
Kovács L. 32
Kovács László 8
Kováts Antal 32
Kováts Mihály 51, 59, 100, 106, 107, 121
Köffinger János 51
Köleséri Sámuel 20
Kreichel András 74
Kresz Géza 93
Krmann Dániel 16, 23–25
Kulpin (Békéscsaba) 93
Kultsár István 110

Kún Tamás 52, 53, 54
Kuntzel Antal 135
Küffner (seborvos) 131

L

Lajos, XIV. 22
Lajos, XV. 22
Lehotzky (seborvos) 58
Lenhossék Mihály Ignác 27–29, 31, 35,
36, 51, 52, 108, 113
Linhard János 135
Linzbauer Xavér Ferenc 27–29
Lissovinyi Sámuel Dániel 15, 16
Locard, Jacques 111
Lumnitzer István 130, 131

M

Magda Károly 68, 69
Magyar László András 113
Magyary-Kossa Gyula 27, 31, 35
Maitland, Charles 10
Major Gábor 101, 115
Major Mihály 101, 102, 115
Malatides Dávid 47, 105
Manovec Leopold 135
Mária Krisztina 18, 128
Mária Terézia 13, 16, 18, 128
Marikovszky Márton 18
Markmüller (Pozsony) 18, 128
Márkus Sámuel 80
Mátyus Máté 32
Mayer, Ján 55
Mellini, Andrea 111
Milesz József 18
Miskóltzi István 101
Molitor Ferenc 61
Molnár Béla 58
Molnár György 48
Molnár János 104–106
Mosetig András 46
Mundnyák János 135
Munk, William 83

N

Nagy István 47, 105
Nagy József 135
Nagy Károly 75
Nagy Sámuel 76, 77, 122
Nékám Sándor 53
Németh László 121
Neuhold János Jakab 15, 19
Neustädter Mihály 32
Nittinger, Karl Georg Gottlob 81–83
Novák Sándor 69

Ny

Nyulas Ferenc 32, 38, 39, 122

O

Oepfinger Károly 48
Oesterreicher Manes József 57
Oltványi Ambrus 130
Ondódi 47, 105
Orsonits Ignác 104

P

Palóczy László 48
Pante János 135
Pataki Dániel 84
Pataki Sámuel 32
Patkovics János 135
Patrubány Gergely 71, 72, 75, 82
Pearson, George 80
Pécsi Dani 74, 91–93
Pellegriini József 31, 32, 56
Perje András 135
Peska Antal 135
Péter, I. (Nagy) 23, 24
Petruska Antal 96
Pfisterer András 35, 114
Pilarino, Giacomo 13
Pillich József 135
Pillman István 40
Pintér István 101
Plank 57
Polgári Kotzok Mária 119
Poór Imre 70, 71, 85, 88

Pope, Alexander 9
Porter, Roy 10, 12
Püspöki János 32

R

Rácz József 135
Rakitta Alajos 27, 28, 40, 43, 52, 118
Rákóczi Ferenc, II. 16, 23
Rathkó György 135
Rát Mátyás 127
Raymann (Reiman) János Ádám 10–17,
20, 21, 127
Regöly-Mérei Gyula 52
Reichard János 68
Ricord, Philippe 85
Riegler (Rigler) Zsigmond 27, 31, 58
Rincolini, Carl 56
Rokitansky, Karl von 84
Rosenstein, Nils Rosén von 11
Rusicska János 135
Rüdinger, Nicolaus 95

S

Sacombe, Jean-François 82
Sándorffi József 56, 57, 77, 121, 133
Schaller János 82–86
Schedel (Toldy) Ferenc 129
Schedius Lajos 58, 129, 130
Schmid/Schmidt József 29
Schönbauer József 130
Schönbauer Konstancia 129
Schönbauer Mihály 126, 129–131
Schöpf-Merei Ágoston 73
Schrottner Dániel 59
Schraud Ferenc 35–37, 39, 57, 102, 127
Schrettner Dániel 131
Sebestényi János 135
Segesváry István 119, 120
Semmelweis Ignác 70–72, 82–84, 110
Seth János 122
Sgollanics lásd:
Skollanics
Simon Katalin 112
Škoda, Josef 84
Skollanics/Sgollanics József Ferenc,
hodosi 18, 127, 128

Skradge, Samuel 24, 25
Slaby (Slabi) Ferenc 131
Sólyom Katalin 119
Soós (Dés) 32
Sölch Miklós 123
Stáhly György 31, 32, 61, 101
Stáhly Ignác 66
Stéger János 47, 105
Stipsics Ferdinánd 127
Störck, Anton 18, 19
Straub Fridrik 135
Streit János 114
Sulloviny (seborvos) 131
Swieten lásd:
 Van Swieten

Sz

Szabó (Nagyszében) 32
Szabó Péter 47, 105
Szamota István 9
Szathmáry Lajos 124
Szathmáry (Paksi) József 48, 49, 105, 124,
 136
Széchenyi István, gr. 51, 52
Székely Ádám 93
Szele Károly 17, 128
Szentgyörgyi Dániel 119
Szentgyörgyi Elek 120
Szentgyörgyi József 118–125
Szentgyörgyi József, id. 119
Szinnyei József, id. 95, 113, 129, 133
Szodoray Lajos 120
Szombati/Szombathy Sámuel lásd:
 Cseh-Szombathy
Szotyori József 32, 106
Szunyog Ádám 123

T

Tamáskai János 136
Tartler G. 32
Taussig J. H. 68
Teleki Eszter gr-nő 122
Thim József 94
Timoni, Emanuel 10, 12, 21, 22, 24, 25
Tkáč, František 129
Tocqueville, Alexis de 76
Tormási Lajos 31

Tormássy László 136
Tóth Ferenc lásd:
 Tott, François de
Tóth Mihály 119
Tott, François de 9
Trefort Ignác 136

U

Unger Mátyás 41, 43

V

Vámosy István 12, 25
Van Swieten, Gerard 16, 17
Váradi Sámuel 32, 38, 78–80, 122
Vass Imre 96
Végh Ignác 47, 105
Veszeli Ferenc 136
Veza Gábor 36, 113
Vita Zsigmond 30
Voltaire 26

W

Weber Sámuel 74
Weszprémi István 11, 12, 14, 16, 119
Widenmann 95
Windisch Lipót 51, 65
Winkle, Stefan 22
Wirkner Lajos 58
Wirkner (Virkner) István 58, 59
Wittmann Lázár 73, 94
Woodward, John 22
Worthley Montagu, lady Mary 9–11, 14,
 17, 21, 22

Z

Zámolyi 47, 105
Zay Sámuel 123
Zboray Bertalan 65, 74, 92, 95
Zilahy Sámuel 119, 120, 136
Zlamál Vilmos 66

Zs

Zsebök József 120
Zsoldos Ignác 45, 46, 107

**A Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet
orvostörténeti kiadványaiból**

Sorozatszerkesztő: Gazda István

- AZ 1848/49-ES SZABADSÁGHARC EGÉSZSÉGÜGYE ÉS HONVÉDORVOSAI.
ÖSSZEÁLLÍTOTTA: KAPRONCZAY KÁROLY, ÁCS TIBOR, SZÁLLÁSI ÁRPÁD. AZ ELŐSZÓT
ÍRTA: SCHULTHEISZ EMIL. SAJTÓ ALÁ RENDEZTE: GAZDA ISTVÁN. 1–2. KÖT. (2000)
- SEMMELWEIS IGNÁC EMLÉKEZETE. ÖSSZEÁLLÍTOTTA: SZÁLLÁSI ÁRPÁD, KAPRONCZAY
KÁROLY. AZ ELŐSZÓT ÍRTA: PAPP ZOLTÁN. AZ UTÓSZÓT ÍRTA: LAMPÉ LÁSZLÓ. SAJTÓ
ALÁ RENDEZTE: GAZDA ISTVÁN. 1–2. KÖT. (2001)
- A MÚLT MAGYAR ORVOSTÖRTÉNÉSZEI. A BEVEZETŐ TANULMÁNYT ÍRTA: SCHULTHEISZ
EMIL. AZ ÖSSZEÁLLÍTÁSBAN KÖZREMŰKÖDÖTT: SZÁLLÁSI ÁRPÁD ÉS KAPRONCZAY
KÁROLY. SAJTÓ ALÁ RENDEZTE: GAZDA ISTVÁN. (2002)
- DADAY ANDRÁS: KURIÓZUMOK AZ ORVOSTUDOMÁNY MAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNETÉBŐL (AZ AKADÉMIAI KIADÓVAL KÖZÖS KIADÁS, 2002).
- DÖRNYEI SÁNDOR: A MAGYAR ORVOSTÖRTÉNETI IRODALOM 1715–1944. AZ ELŐSZÓT
ÍRTA: VIZI E. SZILVESZTER. (2002)
- SCHULTHEISZ EMIL: AZ EURÓPAI ORVOSI OKTATÁS TÖRTÉNETÉBŐL. STÚDIUMOK
A KÖZÉPKORBAN ÉS KORAÚJKORBAN. (2003)
- TAKÁTS LÁSZLÓ: A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC EGÉSZSÉGÜGYE. A BEVEZETŐ
TANULMÁNYT ÍRTA: R. VÁRKONYI ÁGNES. AZ EREDETI MUNKA KIEGÉSZÍTVE:
TAKÁTS ENDRE TANULMÁNYÁVAL. (2003)
- DADAY ANDRÁS: ÚJABB KURIÓZUMOK AZ ORVOSTUDOMÁNY MAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNETÉBŐL. GYÓGYVIZEKRŐL, PATIKÁKRŐL, JÁRVÁNYOKRŐL,
ORVOSDOKTOROKRŐL, KIRURGUSOKRŐL, BÁBÁKRŐL AZ 1740 ÉS 1790 KÖZÖTTI
FELJEGYZÉSEKBEN. A SZERZŐ HAGYATÉKÁBÓL ÖSSZEÁLLÍTOTTA:
GAZDA ISTVÁN. (2005)
- DÖRNYEI SÁNDOR: A MAGYAR GYÓGYSZERÉSZETTÖRTÉNETI IRODALOM 1944-IG. (2005)
- FEICHTINGER SÁNDOR DOKTOR ÖNÉLETÍRÁSA. ÉLMÉNYEI ÉS MŰKÖDÉSE AZ ORVOSI,
A TUDOMÁNYOS FÜVÉSZETI, A NEVELÉSZETI, VALAMINT TÁRSADALMI ÉS POLITIKAI
TÉREN. A SAJTÓ ALÁ RENDEZÉS SZAKMAI IRÁNYÍTÓJA: SZÁLLÁSI ÁRPÁD.
SZÖVEGGOND.: GAZDA ISTVÁN. (2005)
- SCHULTHEISZ EMIL – MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS: ORVOSKÉPZÉS A NAGYSZOMBATI
EGYETEMEN 1769–1777. AZ AJÁNLÁST ÍRTA: VIZI E. SZILVESZTER. (2005)
- KAPRONCZAY KÁROLY – DEBRŐDI GÁBOR – MOLNÁR LÁSZLÓ – VARGA BENEDEK:
A SZABADSÁG VÉRE. A FŐVÁROS EGÉSZSÉGÜGYE AZ '56-OS FORRADALOM ÉS
A MEGTORLÁSOK IDEJÉN. (2006)
- SCHULTHEISZ EMIL: FEJEZETEK AZ ORVOSI MŰVELŐDÉS TÖRTÉNETÉBŐL. AZ ELŐSZÓT
ÍRTA: SÓTONYI PÉTER. SAJTÓ ALÁ RENDEZTE: GAZDA ISTVÁN. (2006)

BALÁZS PÉTER: MÁRIA TERÉZIA 1770-ES EGÉSZSÉGÜGYI ALAPRENDELETE. AZ ELŐSZÓT ÍRTA: KAPRONCZAY KÁROLY. A FORDÍTÁST A LATIN EREDETIVEL EGYBEVETETTE: MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS. A ZÁRÓFEJEZETET ÍRTA: KAPRONCZAY KATALIN. 1–2. KÖT. (2007)

SCHULTHEISZ, EMIL: KUNST UND HEILKUNST. MEDIZINHISTORISCHE FRAGMENTE (2007)
DITOR UT DITEM. TANULMÁNYOK SCHULTHEISZ EMIL PROFESSZOR 85. SZÜLETÉSNAPIJÁRA. (2008)

KAPRONCZAY KÁROLY: A MAGYARORSZÁGI KÖZEGÉSZSÉGÜGY TÖRTÉNETE 1770–1944. JOGALKOTÁS, KÖZEGÉSZSÉGÜGYI INTÉZMÉNYEK, SZAKIRODALOM. (2008)

TARDY LAJOS ORVOSTÖRTÉNETI VIZSGÁLÓDÁSAI. KAPCSOLATTÖRTÉNETI KUTATÁSOK. ÖSSZEÁLLÍTOTTA: TARDY JÁNOS. SAJTÓ ALÁ RENDEZTE: GAZDA ISTVÁN. UTÓSZÓ: SCHULTHEISZ EMIL. AZ OROSZ SZÖVEGRÉSZEKET FORDÍTOTTA: V. MOLNÁR LÁSZLÓ. (2009)

VEKERDI LÁSZLÓ: MAGYARORSZÁGI ÉS ERDÉLYI PESTISJÁRVÁNYOK A XVIII. SZÁZADBAN. JÁRVÁNYTÖRTÉNETI BIBLIOGRÁFIAI FÜGGELÉKKEL. SAJTÓ ALÁ RENDEZTE: GAZDA ISTVÁN. (2009)

KAPRONCZAY KÁROLY: A MAGYARORSZÁGI KÖZEGÉSZSÉGÜGY SZAKTERÜLETEINEK TÖRTÉNETÉBŐL 1876–1944. A MAGYAR ORVOSTÁRSADALOM, TELEPÜLÉSEGÉSZSÉGÜGY, JÁRVÁNYÜGY, NEMIBETEGSÉGEK, KÓRHÁZÜGY, ÁPOLÁSÜGY, MENTÉSÜGY, IPAR- ÉS MUNKAEGÉSZSÉGÜGY, ALKOHOLIZMUS, DOHÁNYZÁS, ANYA- ÉS CSECSEMŐVÉDELME, ISKOLAEGÉSZSÉGÜGY, SPORTEGÉSZSÉGÜGY, BIZTOSÍTÁSÜGY (2010)

KISS LÁSZLÓ: AZ ORVOSTUDOMÁNY FELVIDÉKI TÖRTÉNETÉBŐL (2010)

SZÁLLÁSI ÁRPÁD: MAGYAR ÍRÓK ORVOSAIRÓL ÉS A MAGYAR ORVOSÍROKRÓL (2010)

HÁROM ORVOSTÖRTÉNÉSZ KÖSZÖNTÉSE. TANULMÁNYKÖTET BIRTALAN GYŐZŐ, KARASSZON DÉNES ÉS SZÁLLÁSI ÁRPÁD TISZTELETÉRE. SZERKESZTETTE: KAPRONCZAY KÁROLY, MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS, SCHULTHEISZ EMIL, SÓTONYI PÉTER, VARGA BENEDEK. (2010)

CSAJKÁS BÓDOG: SZEGED EGÉSZSÉGÜGYÉNEK TÖRTÉNETE A XVIII. SZÁZADBAN. SZERK.: PERJÁMOSI SÁNDOR. (2011)

MAGYAR ORVOSI TÖRTÉNETTAN. FEKETE LAJOS DOKTOR 1872-ES KÉZIRATÁNAK SZERKESZTETT, BEVEZETÉSSSEL ÉS JEGYZETEKSEL ELLÁTOTT VÁLTOZATA. ÖSSZEÁLLÍTOTTA: KAPRONCZAY KATALIN. (2011)

PATAKI JENŐ: AZ ERDÉLYI ORVOSLÁS TÖRTÉNETÉBŐL. AZ UTÓSZÓT ÍRTA ÉS A BIBLIOGRÁFIAI FÜGGELÉKET ÖSSZEÁLLÍTOTTA: PERJÁMOSI SÁNDOR. A LATIN SZÖVEGRÉSZEKET FORDÍTOTTA: MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS. SAJTÓ ALÁ RENDEZTE: GAZDA ISTVÁN. (2011)

AZ ORVOSTÖRTÉNÉS, MŰVELŐDÉSTÖRTÉNÉS ÉS TUDOMÁNSZERVEZŐ ANTALL JÓZSEF ÍRASAIBÓL. SZÜLETÉSE 80. ÉVFORDULÓJA TISZTELETÉRE. ÖSSZEÁLLÍTOTTA ÉS AZ ÉLETRAJZI BEVEZETŐT ÍRTA: KAPRONCZAY KÁROLY. AZ ELŐSZÓT ÍRTA: VARGA BENEDEK. SZERKESZTETTE ÉS SAJTÓ ALÁ RENDEZTE: GAZDA ISTVÁN. (2012)

AZ ORVOSTUDOMÁNY TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON 1467–1867. KOVÁCH IMRE ORVOSDOKTOR ADATTÁRI JELLEGŰ ORVOS- ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI FELDOLGOZÁSA. EGY 1881-ES PÁLYAMŰ SZERKESZTETT, TÖMÖRÍTETT ÉS JEGYZETEKSEL ELLÁTOTT VÁLTOZATA. ÖSSZEÁLLÍTOTTA ÉS JEGYZETEKSEL ELLÁTTA: KAPRONCZAY KATALIN. (2013)

SEMMELWEIS IGNÁC MAGYAR NYELVŰ SZAKTANULMÁNYAI AZ ORVOSI HETILAP
1858–1865-ÖS ÉVFOLYAMAIBAN. BEVEZETŐ: GYÓRY TIBOR. SAJTÓ ALÁ REND.:
GAZDA ISTVÁN. (2013)

BENEDEK ISTVÁN: SEMMELWEIS BETEGSÉGÉRŐL ÉS A SEMMELWEISI TANOK
IDŐSZERŰSÉGÉRŐL. KÉSZÜLT A SZERZŐ SZÜLETÉSÉNEK 100. ÉS SEMMELWEIS
HALÁLÁNAK 150. ÉVFORDULÓJA TISZTELETÉRE. SAJTÓ ALÁ RENDEZTE ÉS
A BIBLIOGRÁFIÁT ÖSSZEÁLLÍTOTTA: GAZDA ISTVÁN. AZ ANYAGGYŰJTÉSBN
KÖZREMŰKÖDÖTT: WUTKA TAMÁS, PERJÁMOSI SÁNDOR, VARGA ÁGNES KATALIN (2015)

KAPRONCZAY KÁROLY (ÖSSZEÁLL.): SEMMELWEIS. AZ ELSŐ SEMMELWEIS-KUTATÓ,
BERETZKY ENDRE EMLÉKÉRE, SEMMELWEIS IGNÁC HALÁLÁNAK 150. ÉVFORDULÓJÁN
(2015)

KISS LÁSZLÓ: A JÓ PALÓCOK ÉS TÓT ATYAFIAK ORVOSAI (2015)

HÁBORÚ ÉS ORVOSLÁS. AZ I. VILÁGHÁBORÚ KATONAEGÉSZSÉGÜGYE, ANNAK NÉHÁNY
ELŐZMÉNYE ÉS UTÓÉLETE. ÖSSZEÁLLÍTOTTA: KAPRONCZAY KÁROLY. SZERKESZTETTE:
KAPRONCZAY KATALIN. (2015)

BALÁZS PÉTER: EGÉSZSÉGÜGYI SZABÁLYOZÁS A XVIII. SZÁZAD VÉGÉN. MAGYAR
KIRÁLYSÁG ÉS ERDÉLY. RENDELETEK ÉS TERVEZETEK: 1770–1793. 1–2. KÖT. (2016)

AZ I. VILÁGHÁBORÚ MAGYAR ORVOSI EMLÉKEIBŐL. NAPLÓK, KÉZIRATOS
VISSZAEMLÉKEZÉSEK, SZAKCIKKEK. ÖSSZEÁLLÍTOTTA: KAPRONCZAY KÁROLY ÉS
KAPRONCZAY KATALIN (2016)

FEJEZETEK A MAGYAR GYÓGYSZERÉSZET TÖRTÉNETÉBŐL. ÖSSZEÁLLÍTOTTA:
KAPRONCZAY KÁROLY ÉS KAPRONCZAY KATALIN (2016)

ORVOSOK AZ 1956-OS FORRADALOMBAN ÉS SZABADSÁGHARCBAN. EGÉSZSÉGÜGYIEK
A FORRADALOMTÓL A MEGTORLÁSIG – NAPLÓK, IRATOK, EGYKORÚ DOKUMENTUMOK
TÜKRÉBEN. ÖSSZEÁLLÍTOTTA: KAPRONCZAY KÁROLY (2017)